

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

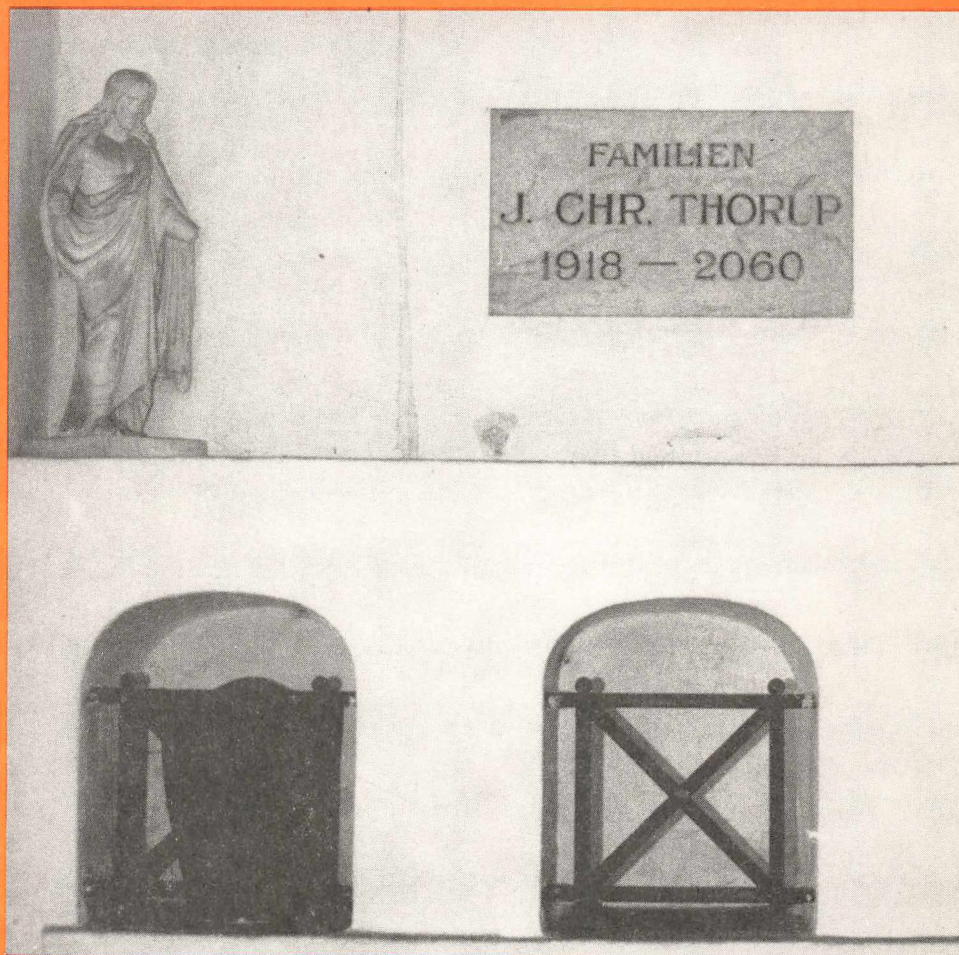
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TIDSSKRIFT FOR ARKIVFORSKNING

ARKIV

INDHOLD

<i>Nils G. Bartholdy</i> : Regulering af officiel dansk heraldik i nutiden	73-92
<i>Hans Chr. Bjerg</i> : Arkivloven – 100 år. 1889 - 30. marts - 1989	143-48
<i>Michael Bregnsbo</i> : »Til evindeligt Eiendom og saa længe Kirken er til forbeholden«	209-24
<i>Michael Hertz</i> : Kommissioner og udvalg under handelsministeriet. Præsentation af et hjælpemiddel	26-37
<i>Karen Hjorth og Dan Tøming</i> : Edb-journaler	251-69
<i>Per Ingesmann</i> : Jep Jensens breve. Et borgerligt privatarkiv fra det 15. århundrede	38-61
<i>Per Ingesmann</i> : Danske processer for den romerske Rota. Omkring et fund i Vatikanarkivet	170-82
<i>Harald Jørgensen</i> : Hvor skal busten stå?	156-69
<i>Hans Kargaard Thomsen</i> : Arkivernes initiativer ved den store retsplejereform af 1916/19	225-50
<i>Tim Knudsen</i> : Perspektiv på forvaltningshistorie	117-35
<i>Hanne Rasmussen</i> : Rigsdagens, Rigsrådets og Folketingets Arkiv	149-55
<i>Viggo Sjøqvist</i> : Balladen om de Heibergske papirer	5-25
<i>Poul Thestrup</i> : Navnet er Prange!	293-300
<i>Morten Westrup</i> : Kammeradvokaten, Kammerretten og Generalprokurøren ...	93-116
<i>Morten Westrup</i> : Finansarkiverne 1679-1816	270-92
<i>Anmeldelser:</i>	
<i>Arkivvetenskapliga Studier</i> . Sjätte samlingen, utg. Lars Otto Berg, James Ca- vallie, Claes Grånström, Nils Nilsson. Iillägnad Josef Edström. Stockholm 1987 (Frank Jørgensen)	189
<i>Birgit Bjerre Jensen</i> : Udnævnelsesretten i enevældens magtpolitiske system 1660- 1730. Administrationshistoriske studier nr. 12. Kbh. 1987 (Jens Holmgaard)	65-71

<i>Inger Dübeck: Fra gammel dansk til ny svensk ret. Den retlige forsvenskning i de tabte territorier 1645-83. Kbh. 1987 (Anna Christina Ulfspærre) .....</i>	191-93
Det danske <i>godssystem</i> , udvikling og afvikling 1500-1919. Red. Carsten Porskrog Rasmussen, Hans Schultz Hansen, Kaare Ulrich Jessen og Klaus Thingholm Kristensen. Århus 1987 (Margit Mogensen)	136-38
<i>Grethe Ilsøe: – om arkivlokaler. Råd og vejledning. Kbh. 1989 (August Eriksen)</i>	196
<i>Kancelliets Brevbøger 1646. Udg. Jens Holmgaard. Kbh. 1987 (Hans Bjørn) ..</i>	138-41
<i>Jørgen H. Marthinsen: Arkivdanning. Veiledning i arkivarbeid. Oslo 1987 (Karen Hjorth) .....</i>	193-95
Det danske <i>Missionsselskab</i> . Privatarkiv nr. 10.162. Ved C. Rise Hansen. Kbh. 1987 (Birgit Løgstrup)	62-64
Lokal praxis på det <i>sociala</i> området i de nordiska länderna 1800-1920. Red. Ingrid Hammarström og Lars Nilsson. Stockholm 1986 (Helle Linde)	190-91
<i>SPOR</i> , arkiver og historie. Afhandlinger tilegnet Niels Petersen. Kbh. 1987 (Hans Chr. Bjerg)	183-88
<i>Gunnar Viby Mogensen: Historie og økonomi. Samfundsvidenskabelige synspunkter på dansk historieforskning efter 1970. Kbh. 1987 (Erik Gøbel) .....</i>	64-65

»Til evindelig Eiendom og saa længe Kirken er til forbeholden«

Juridiske og praktiske problemer
ved Holmens Kirkes gravkapel

Af Michael Bregnsbo

Førend Holmens Kirke kunne iværksætte en helt nødvendig restaurering af det underste gravkapel, var der en række spørgsmål, der måtte afklares. Bl.a. behøvede man oplysninger om, hvis kister, der egentlig var hensat hvor og hvornår, hvor mange år denne hensættelsesret gjaldt, og om, og i givet fald hvilke, klausuler, der måtte være. Forfatteren var i nogle måneder i 1989 ansat af kirken til at udrede disse spørgsmål. I artiklen redegøres for, hvordan dette arbejde blev grebet an rent praktisk, hvilke problemer der var forbundet med arbejdet, og hovedresultaterne af udredningen. Et af hovedresultaterne var, at klausuler i mere end 200-årige aftaler i mange tilfælde stadig stod ved magt og stod i vejen for den gennemgribende restaurering, som kirken ønskede.

Michael Bregnsbo er cand.phil. i historie og stipendiat ved Institut for økonomisk Historie, KU.

1. Indledning

I Berlingske Tidende var den 7. august 1909 indrykket følgende annonce: »Et Gravkapel, sollyst, med Plads til ca. 10 Personer, i en af Byens ældste Kirker, er til Afstaaelse for en Sum af ca. 7000 Kroner. Retten til Kapellet gælder evigt, og fuld Indbetaling til Kirken er sket. Virkelige Liebhavere bedes henvende sig til Prokurator M. P. Dues Kontor, Vestervoldgade Nr. 90, Holckehus«.

Skønt indholdet i bogstaveligste forstand var ment gravalvorligt, kunne en journalist ikke dy sig for at ironisere over den i Ekstrabladet samme dag. Ja, journalisten kunne forestille sig adskillige »morsomme« formuleringer. Dette skal jeg vende tilbage til senere, nu først til substansen:

Det gravkapel, annoncen hentydede til, var et af de 35 gravkamre i kælderen under kapelbygningen i Holmens Kirke. Kapelbygningen blev bygget til 1704-08 med det formål at skaffe kirken, der selv er fra 1619, indtægter ved salg af begravespladser (gravkamre) til private;¹ også andre københavnske kirker (St. Petri og Christianskirken på Christianshavn) har sådanne gravkapper. I kapellets øvre etage (Kapsalen) ligger berømtheder som søheltene Niels Juel og Tordenskjold samt komponi-

sten Niels W. Gade begravet. I kælderen under dette kapel er der indrettet 35 gravkamre, hvor over 100 mere eller mindre kendte danskere er bisatte. Hvert gravkammer er regulært solgt til en familie, med ret til hensættelse af afdøde familiemedlemmers kister eller urner. Endnu i dag er flertallet af gravkamrene på private hænder. Imidlertid er der opstået problemer for kirken. Beliggenheden lige ud til Holmens Kanal har ført til periodevise oversvømmelser af kapellet, når vandstanden i kanalen er steget – et forhold, der a.h.t. gravfreden er aldeles uacceptabelt. Derudover er vægge og gulv i kælderen i en yderst brøstfældig forfatning. En gennemgribende restaurering er altså påkrævet, og kirken har da også planer i den retning. Men der er problemer med kapellets kister og urner, der må løses. Det ville unægtelig lette arbejdet, hvis kister og urner kunne udtages af gravkamrene og begraves på en kirkegård. Dette

Holmens Kirke. Den aflange bygning til højre er gravkapellet. De små firkanter under ovalnicherne under hvert af kapellets vinduer er glughuller ind til gravkamrene i underste kapel.

Beliggenheden lige ud til vandet blev oprindelig anset for en særlig kvalitet: kirken, søetatens kirke, var den eneste i København, man kunne komme til sejlede.

(Foto: Nationalmuseet 1954).

krævede imidlertid oplysninger, som man ikke umiddelbart havde. Det var præcise oplysninger om, hvem der var bisat hvor og hvornår. Der var for hvert gravkammers vedkommende formodentlig klausuler m.h.t. indretning og vedligeholdelse, ejerskabets varighed og ikke mindst kapitaler, som var blevet skænket kirken mod at den påtog sig vedligeholdelse af et gravkammer. For at de mange kister og urner kunne tages ud og begraves i jorden, var det nødvendigt at vide, hvem der præcist var bisat hvor og hvilke klausuler og bestemmelser i øvrigt, der fandtes.

Jeg arbejdede fra juli til november 1989, ansat af Holmens Kirke, på at udrede disse forhold. Ifølge mit ansættelsesbrev var opgaven:

- »1) registrering (af materialet i kirkens arkiv, MB) efter et anerkendt system for senere arkivering i offentlige arkiver.
- 2) gennemlæsning for at finde oplysninger om:
  - a) tidspunktet for hensættelsen
  - b) gravstedets udløb
  - c) særlige klausuler, knyttet til hver enkelt hensættelse
  - d) oprettelse af kapitaler og klausuler om sådannes anvendelse, herunder om sammenlægning med andre kapitaler vil være mulig
  - e) enhver supplerende oplysning, som skønnes at være af interesse.«

Oplysningerne ønskedes præsenteret i »en let overskuelig form«². Artiklen handler om, hvordan jeg greb denne opgave an rent praktisk og hvilke resultater, jeg fandt frem til. Mange klausuler og bestemmelser helt tilbage fra 1700-tallet viste sig f.eks. stadig at stå ved magt og til hinder for kirkens planer.

2. Materiale

Arbejdet blev indledt med at konstatere, hvilke arkivalier, der endnu fandtes i kirkens eget arkiv. Her var tre kapelbøger (begravelsesprotokoller for underste kapel) ibrugtaget henholdsvis ca. 1850, ca. 1890 og 1943. Af og til overlappede disse kapelbøger hinanden, andre gange indeholdt de modstridende oplysninger m.h.t. hvem der var bisat i gravkammerne. Ligeledes var der en pakke af en tykkelse på ca. 30 cm, der indeholdt diverse dokumenter vedr. begravelserne i underste kapel. Efter at dokumenterne fra denne pakke og en mindre pakke var blevet gennemgået nøje, blev dokumenterne henlagt i et læg for hvert gravkammer. Dokumenterne bestod dels af afskrifter (i sjældne tilfælde også originaler) af skøder og andre adkomstdokumenter til gravkammerne, dels af diverse korrespondance mellem ejerne og liebhaverne på den ene side og kirken på den anden. Ofte indeholdt korrespondancen bestemmelser

vedr. indretning og vedligeholdelse. Det var ikke alle gravkamre, der fandtes dokumenter om, og i visse tilfælde var der kun få og mangelfulde dokumenter.

De oplysninger, der stod på kistepladerne samt antallet af kister og urner blev sammenholdt med arkivmaterialets udsagn. I flere tilfælde kunne der konstateres grelle uoverensstemmelser. Det stod derfor på et tidligt tidspunkt klart, at det var nødvendigt at inddrage flere arkivalier, nemlig Holmens kirkearkiv (pastoratsarkiv) i Landsarkivet for Sjælland m.m., og det så meget mere som kapelbøgerne indeholdt sidehenvi- sninger til kopibøger og en skødebog. Følgelig blev arkivalierne i Holmens kirkearkiv i Landsarkivet undersøgt.³ Her fandtes mange arkivalier, som var meget værdifulde m.h.t. udredningen af forholdene vedr. begravelse- rne i underste kapel.

Disse arkivalier var følgende (med angivelse af hvilken type relevante oplysninger, de rummede):

1759-1934 (diverse år) 2. kirkeværgers (senere Kirkeinspektionens/Kirke- bestyrelsens) kopibøger.

Korrespondance med liebhavere og gravkammerejere. Når besiddelses- retten beroede på andet end et egentligt ejendomsskøde, var et brev med angivelse af de nærmere betingelser indført her. Desuden kunne man her finde eventuelle senere beslutninger om indretning, vedligeholdelse og kapital. Det var nødvendigt på forhånd at vide, hvorvidt og hvornår korrespondance havde fundet sted.

Inspektionens/bestyrelsens journaler 1862-1925.

De yngste af disse journaler var forsynet med navneregistre. I de tilfælde, hvor det ikke var muligt at finde de eftersøgte oplysninger ved hj. af kopibøgerne og det øvrige materiale kunne man ved hj. af journalen i det mindste få et kortfattet referat af korrespondancen.

Ca. 1850-1930 Korrespondancesager (sagligt ordnet):

pakke 4. Kirkens kapel.

Heri fandtes sager, oplysninger vedr. begravelse i underste kapel generelt og sager vedr. udflytning af kister fra gravkamre, der var hjemfaldet til kirken.

Pakke 10. Kirkens kapelbegravelser.

Heri var læg for en række af gravkamrene. De indeholdt samme typer oplysninger, som pakkerne vedr. kapelbegravelser i kirkens eget arkiv.

Nogle af sagerne vedr. kapelbegravelser var altså afleveret til Landsarkivet, mens andre endnu befandt sig i kirken.

Ca. 1694–ca. 1879: Skødebog for begravelser i kirken og kapellet.
Heri var de originale skøder blevet indskrevet.

1863: Fortegnelse over lig, som i marts 1863 blev udtagne af kapelkamrene.

En række kister fra gravkamre, som var hjemfaldet til kirken, blev udtaget, og gravkamrene bortskødet til nye ejere. Denne fortegnelse blev brugt som dokumentation for kisternes udtagelse, hvis kirkens kapelbøger ikke nævnte noget om det.

1881ff (til ca. 1920): Fortegnelse over lig, indsatte i Holmens Kirkes Kapel og som igen er udbragt derfra.

Det var almindeligt, at en kiste blev opstillet i kirkens øverste kapel et stykke tid, inden den blev nedsat i et gravkammer. I de tilfælde, hvor kapelbøgerne manglede oplysning om, hvornår en bestemt kiste var blevet nedsat i et gravkammer, kunne denne fortegnelse hjælpe. Her var det nemlig omhyggeligt blevet noteret, dels at og dels hvornår kisten var blevet sat ned i et af gravkamrene.

Andre arkivalier i kirkearkivet, der blev anvendt, var:

- *en pakke med originale og konceptskøder 1651–1848 (diverse år)*
- *1761–1847: protokol over gravene i kirken, kapellet og på kirkegården og mindesmærker på disse samt afgifter*
- *1709–1832: protokol over gravstederne i kirkens kapel, m. index.*

Disse to protokoller var henholdsvis kirkeværgens og klokkerens protokol over begravede i underste kapel. De var naturligvis forældede i forhold til de kapelbøger, som fandtes i kirkens eget arkiv, men alligevel havde de stor værdi. De indeholdt henvisninger til skødeprotokollen. Ofte var det anført i disse, hvis et gravkammer var hjemfaldet til kirken og ligene var taget ud, tit kunne disse protokoller være den eneste hjemmel til sådanne oplysninger. Desuden var der helt op til 1891 ført selvstændige *ministerialbøger* for personer, begravede i kapellet. Udover de ovennævnte arkivalier er enkelte andre arkivalier i kirkearkivet i få tilfælde blevet anvendt, det drejer sig om årsregnskaber og kassebøger.⁴

Foruden arkivalierne i kirkearkivet blev registraturen over Marineministeriets (fra 1950 Forsvarsministeriets) arkiv i Rigsarkivets 3. afdeling undersøgt, idet dette ministerium jo var patronat for Holmens Kirke.

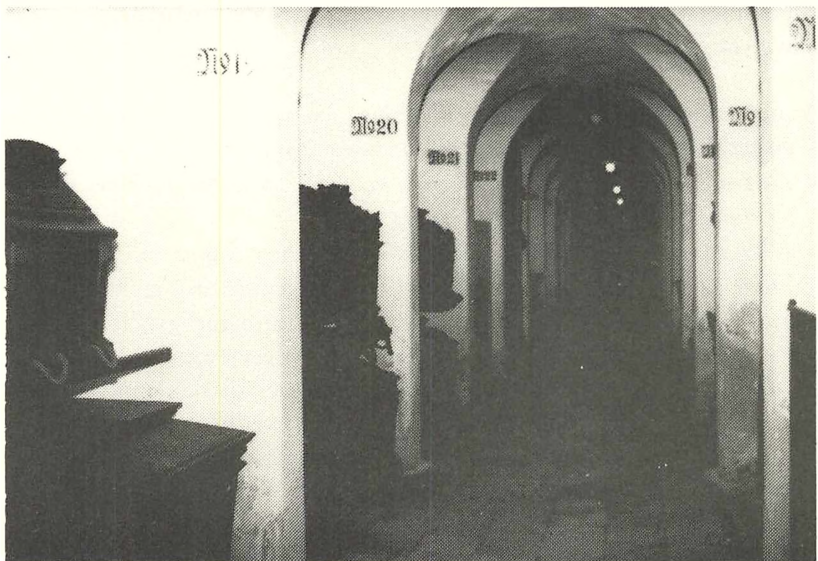
Disse registraturer var imidlertid ikke så detaljerede, at det var muligt at få præcise oplysninger om kirkens kapelbegravelser. Da der iøvrigt ikke syntes at være alvorlige mangler i kirkens eget arkiv og i kirkearkivet på Landsarkivet, så skønnedes det ikke umagen værd at undersøge Marine-ministeriets/Forsvarsministeriets arkiv.

3. De opstillede emnegrupper

Efter at ovennævnte materiale var blevet gennemgået, blev der for hvert gravkammer udarbejdet et fact-sheet. Dette blev inddelt i nedennævnte 6 emnegrupper, der skønnedes både at kunne rumme og ramme:

a. Ejerforhold.

Her blev noteret, hvem der i tidens løb havde ejet gravkammerne. Det havde betydning at vide, dels hvem der i dag stod som ejere, dels hvem der i tidens løb havde været ejere og om, hvordan og hvornår disse ejerforhold var bragt til ophør. Det kunne være ved hjemfald, ved

Det indre af underste gravkapel. I gravkammerne er i alt ca. 100 mennesker bisat. Som billedet lader ane, må kisterne i adskillige tilfælde stables i flere lag.

(Foto: Hanne Nymoen).

manglende overholdelse af betingelserne eller ved at en ejer havde videresolgt det uden kirkens mellemkomst. Det blev konstateret, at der kunne være forskellige former for adkomster (se afsnit 3c).

b. Nuværende hensatte kister og urner og tidspunkt for hensættelsen

Det antal kister og urner, som sås at være henstillede i gravkamrene, blev sammenholdt med oplysningerne fra de forskellige arkivalier. I de fleste tilfælde var der overensstemmelse mellem antal kister og urner og hvad arkivalierne sagde, men i nogle tilfælde stemte oplysningerne ikke umiddelbart, yderligere undersøgelser var nødvendige. Der forekom tre typer uoverensstemmelser:

- I. navnene, der stod på kister og urner, stemte ikke med arkivaliernes oplysninger.
- II. der var færre kister og urner i gravkammeret end der skulle være ifølge arkivalierne.
- III. der var flere kister og urner i gravkammeret end der skulle være ifølge arkivalierne.

I første tilfælde viste det sig ofte ved studier af skødeprotokol, kopibøger og sagerne vedr. gravkamrene, at gravkammeret enten var hjemfaldet, blevet afstået eller solgt af den retmæssige besidder til tredjepart, og kister og urner ved den lejlighed var blevet udtaget og begravet på en kirkegård.

I det andet tilfælde viste årsagen sig at være den, at visse kister i tidens løb pga. brøstfældighed var taget ud af gravkammeret og begravet på en kirkegård. Dette kunne konstateres ved nærlæsning af de forskellige kapelbøger og gravkammersager.

I det tredje tilfælde var problemerne mere komplicerede. Årsagen til uoverensstemmelserne var som regel også her, at kapelbøgerne ikke var ajourført, men der var mange veje at gå for at finde de manglende oplysninger. Ofte kunne de findes ved nærlæsning af gravkammersagerne. Ellers kunne ministerialbøgerne give svaret, men hvis man ikke vidste, hvornår en person var død, ville der være et meget stort materiale at gå igennem, eftersom specielle kirkebøger for kapelbegravelserne jo ophørte i 1891. I så fald var fortegnelsen over lig, som var indsatte i Holmens Kirkes kapel og som igen var udbragt derfra 1881ff en værdifuld kilde. Denne fortegnelse var ganske vist over kister, hensatte i øverste kapel, men denne hensættelse var som regel kun midlertidig, og sidenhen blev ligene enten begravet på en kirkegård eller – nedsat i et

gravkammer. I fortegnelsen var der gjort en bemærkning om ligets senere skæbne. Denne bemærkning var knap, der stod almindeligvis kun, at liget var blevet nedflyttet til et bestemt gravkammer, intet om hvornår præcist denne nedflytning havde fundet sted. Men hvis der ikke var andre kilder med relevante oplysninger, så kunne det dog i det mindste konstateres med sikkerhed, at en kiste *var* blevet nedsat i et gravkammer.

I nogle tilfælde kunne ovennævnte arkivalier ikke hjælpe. Da måtte forskellig personalhistorisk litteratur inddrages. Det drejer sig om trykte stamtavler og dødsfaldsfortegnelser i Personalhistorisk Tidsskrift. Herved kunne man se, hvornår et dødsfald var indtruffet og hvor. Efter 1891 var der ikke selvstændige kirkebøger for kapellet. Hvis et dødsfald var indtruffet i et andet sogn end Holmens og den kirkelige handling ikke havde fundet sted i Holmens Kirke, så ville dødsfaldet ikke være indført i Holmens kirkebog. Ved hj. af den personalhistoriske litteratur lykkedes det således at finde kirkebogsindførsler fra andre sogne, således at man derved kunne få af- eller bekræftet, hvorvidt pågældende person var bisat i kapellet. Kun i et tilfælde viste det sig ikke muligt at finde oplysninger om en person, der var bisat i et gravkammer, men i dette tilfælde var der dog et navn på kistepladen.

Blandt de ca. 100 mennesker, der var bisat i gravkamre, viste der sig at være flere kendte: politikeren og diplomaten grev Gregers Christian von Haxthausen (1733-1802), søofficeren og skibskonstruktøren Henrik Gerner (1741-87), arkitekten C. F. Hansen (1759-1845) og dennes svigersøn, arkitekten G. F. Hetsch (1788-1864) samt skibsfarvefabrikanten J. C. Hempel (1894-1986). Der bliver fortsat hensat kister og urner i gravkamrene, den seneste kiste er blevet nedsat i begyndelsen af 1989.

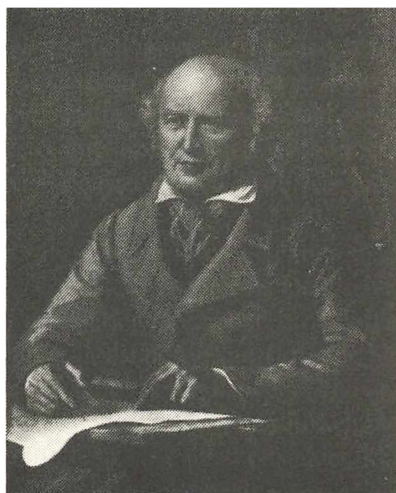
c. Besiddelsesrettens varighed

Denne oplysning var vigtig, idet man jo fra kirkens side nærede ønsker om at sløjfe gravkammerbegravelserne, hvor dette var muligt.

Det blev konstateret, at der kunne være tre former for adkomst til et gravkammer:

Ejendomsret for et begrænset antal år. Skødet på pågældende gravkammer indeholdt en bestemmelse om, at kammeret om et vist antal år (ofte 100) skulle hjemfalde til kirken. Undertiden kunne der dog være mulighed for fornyelse af ejendomsretten inden for bestemte frister.

Beständig ejendomsret. Skødet stipulerede, at gravkammeret ingen-
sinde kunne hjemfalde til kirken. I flere af skøderne var dette formuleret

Arkitekterne C. F. Hansen (tv.) og G. F. Hetsch (th.), førstnævnte kendt for bl.a. domhuset på Nytorv og Vor Frue Kirke i København, sidstnævnte bl.a. for Skt. Ansgar Kirke og synagogen i Krystalgade.

Under udredningen kom det for dagens lys, at Akademisk Arkitektforening i 1921 havde haft store planer med disses kister. I betragtning af de to arkitekters fortjenester ønskede foreningen at give deres kister en mere fremtrædende plads, nemlig ved at flytte dem op i øverste kapel. Selv om de fornødne tilladelser fra familie og myndigheder gik i orden, blev foreningens planer aldrig til noget. Kisterne står stadig ubemærket i underste kapel.

(Det kongelige Biblioteks billedsamling).

i bastante og umisforståelige vendinger, som tydede på, at gravkammerets ejere ikke havde så stor tiltro til, at eftertiden ville respektere bestandigheden. Søofficeren og skibskonstruktøren Henrik Gerners enke, Charlotte Rasch, fik ved tilføjelse til det oprindelige skøde den 9.4.1790 tilladelse til at gøre ejendomsretten til gravkammeret bestandig. Men ikke nok med det: det blev i denne tilføjelse understreget, at Gerners og hustrus lig ikke »til nogen Tiid, under nogen Omstændighed eller under noget Paaskud (måtte) udtages eller bortflyttes« fra gravkammeret. Til betryggelse blev det tilladt Charlotte Rasch's arvinger efter hendes død at tilmure gravkammeret og endvidere opsætte en plade på væggen, som meddelte, at ejendomsretten var bestandig. Men selv ikke disse klare og utvetydige bestemmelser har tilsyneladende givet Char-

lotte Rasch tilstrækkelig sikkerhed. Bestemmelserne blev nemlig tillige nedfældet i hendes testamente og efter hendes død tinglyst.

Ejendomsretten ikke knyttet til et bestemt gravkammer. En del kister var blevet anbragt i et gravkammer uden at begravelsesbrevet sagde noget om, at kisten netop skulle anbringes i det gravkammer, ja uden at kisten overhovedet behøvede at være anbragt i et gravkammer for at begravelsesbrevets bestemmelser kunne være opfyldt. Der var udstedt en del begravelsesbreve, der gav tilladelse til, at en kiste måtte henstå i øverste kapel for et tidsrum af 100 år, hvorefter liget for kirken regning skulle begraves på en kirkegård, og gravstedet vedligeholdes af kirken i 120 år. Disse begravelsesbreve åbnede imidlertid mulighed for, at kisten, hvis det ikke var muligt at lade den stå i øverste kapel i alle de 100 år, da at flytte den ned i et gravkammer. Hvis det på et tidspunkt tillige skulle vise sig umuligt at have kisten stående i et gravkammer, da kunne man for kirken regning lade den begrave på en kirkegård, og kirken skulle da vedligeholde gravstedet indtil der var gået 120 år fra afdødes bisættelse at regne. I forbindelse med en omfattende restaurering af kirken 1910-11 var mange kister blevet taget ud fra øverste kapel og anbragt i et af gravkammerne nedenunder.

d. Klausuler vedr. indretning og vedligeholdelse

I de ældste skøder var der ikke detaljer om disse forhold, højst en bestemmelse om, hvorvidt vedligeholdelsen af et gravkammer skulle besørges af kirken eller af ejeren. Fra ca. 1900 kom der imidlertid faste og enslydende bestemmelser desangående i hvert eneste adkomstdokument. Bestemmelserne var følgende:

»– lig, som indsættes i gravkammeret, skal ligge i dobbelt kiste; inderkisten skal være af bly eller zink, yderkisten af egetræ eller andet ligeså modstandsdygtigt materiale.

– ved fastsættelsen af kisternes dimensioner må der tages behørigt hensyn til gravkammerets størrelse, og forud for hver indsættelse skal kistens/kisternes størrelse opgives til klokkerkontoret (kordegnekontoret).

– kistens indsættelse i og udtagelse af gravkammeret sker for ejerens regning, og omkostningerne derved er kirken uvedkommende.

– i tilfælde af ildebrand er kirken uden ansvar for de i gravkammeret henstående kister såvel som for enhver af ejeren efter overtagelsen foranstaltet særlig udstyrelse af kammeret.

– hvis ejeren ønsker at udstyre kammeret på en særlig måde, kan noget sådant kun finde sted, når der foreligger skriftlig approbation fra Kirkeinspekti-

onen, som forinden skal have haft planer og tegninger forelagt. Hvis en sådan udstyrelse ikke vedligeholdes i passende stand, er Kirkeinspektionen berettiget til helt eller delvist at fjerne den.

– ved indsættelse af nye kister skal begravelsesbrevet have påtegning herom på klokkerkontoret (kordegnekontoret).

– gravkammeret overleveres besidderen i hvidtet stand med cementeret gulv; alle omkostninger ved kammerets *almindelige* vedligeholdelse i den stand, hvori det er ved overtagelsen, afholdes af kirken, mens den ved indsættelse af kister eventuelt nødvendiggjorte istandsættelse af murfladerne etc. vil være at foretage for gravkammerbesidderens regning, ligesom kisternes vedligeholdelse i forsvarlig stand påhviler denne.

– efter besiddelsesrettens udløb vil gravkammeret uden bekostning for kirken være at ryddeligøre og sætte i den stand, hvori det fandtes ved overtagelsen.«

I tidens løb havde kirken på givne foranledning uddybet meningen med nogle af disse bestemmelser, og disse principielle fortolkninger havde naturligvis interesse udover det gravkammer, de umiddelbart handlede om. Foruden de i skødet nævnte generelle bestemmelser kunne kirken i tidens løb have udstedt diverse tilladelser, løfter og forbud. Det kunne være tilladelser til at anbringe askeurner og indrette særlige pladser til disse, sætte jerngitter for et gravkammer, belægge gulvet med sorte og hvide fliser, etablere loftsdekorationer eller tilmure gravkammeret. Andre indretningsønsker var derimod blevet afslået af kirken efter konsultation af kirkens arkitekt.

En bestemmelse af de mere ejendommelige kom for dagens lys under udredningen. Kirkeinspektionen havde ved skrivelse af 9.9.1910 accepteret en kapital på 500 kr. fra en pårørende til en afdød, hvis kiste var anbragt i et af gravkammerne. Til gengæld for denne kapital påtog kirken sig at bruge renterne af de 500 kr. på kistens renholdelse og udsmykning med en tuja-guirlande hvert års 28. september (afdødes fødselsdag) samt at udrede vederlag til kirkebetjenten for at sørge for dette. Dette løfte var forlængst gået i glemmebogen!

e. Kapitaler og bestemmelser desangående samt betalingsbestemmelser

Her drejede det sig om at finde de forskellige legater og konstatere fundatsernes ordlyd, herunder om sammenlægning med andre legater ville være mulig. Alt det førnævnte kildemateriale blev undersøgt, og desuden blev der forespurgt i Forsvarsministeriet, som administrerer kirkens legater. Det viste sig imidlertid, at det kun er i undtagelsestil-

fælde, at der er egentlige funderede legater. I de allerfleste tilfælde var den sum, som kirken modtog ved et skødes underskrivelse, og til gengæld for hvilken den påtog sig vedligeholdelsen, ikke øremærket. I stedet blev den ført til indtægt i pågældende årsregnskab og indgik siden i kirkens formue. På nogen særskilt konto optrådte den altså ikke. Visse egentlige legater var der dog, eller rettere: havde der været. I 1981 var nemlig en række legater, hvis værdi inflationen havde udhulet, blevet slået sammen til »Holmens kirkes Fælleslegat«. Dette legat havde man fra kirkens side fuld klarhed over. De fleste skøder indeholdt bestemmelser om, at kirkens klokker (kordegn) skulle have et mindre beløb for at påtegne begravelsesbrevet og ordne det fornødne forud for en kistes indsættelse i et gravkammer, samt at kirketjenerne ligeledes skulle have en erkendtlighed, hvis den kirkelige handling var foregået i en anden kirke. Også kirken selv skulle have betaling, når en ny kiste eller urne blev indsat. Taksterne var graderet efter, hvorvidt afdøde var under 5 år, mellem 5 og 15 år eller ældre. Af gravkammersagerne fremgik det imidlertid, at man i praksis forlængst var hørt op med at opkræve sådanne gebyrer.

f. Andet

I denne emnegruppe blev anbragt alt interessant vedr. gravkamrene, som de andre emnegrupper ikke kunne rumme og ramme. Det kunne være bestemmelser om, at klokkeren (kordegnen) skulle påtegne begravelsesbrevet og at gravkammerejerne til enhver tid var underkastet de bestemmelser m.h.t. adgang til gravkamre, som Kirkeinspektionen måtte fastsætte. Også bestemmelser vedr. forkøbsret for kirken blev anbragt her. Hvis nogle kendte personer havde været bisat i et af gravkamrene, men kisterne sidenhen var blevet udtaget, blev det også noteret. Af sådanne personer kan nævnes hofpræst, dr.theol. Peder Jespersen (1647-1714), Sjællands biskop Peder Hørsleb (1689-1757) og den samfundsvidenskabelige forfatter Jens Schielderup Sneedorff (1724-64).

Når et gravkammer blev annonceret til salg i avisen gik det ikke altid upåagtet hen. Et eksempel på dette er nævnt i indledningen, og i 1922 gav en lignende annonce anledning til et interview med kirkens kordegn om betingelserne for erhvervelse af gravkamre.⁵

4. De væsentligste resultater af udredningen

Som nævnt i indledningen havde kirken tre forskellige protokoller over

begravede i underste kapel (kapelbøger); nogle af disse overlappede hinanden, mens andre indeholdt modstridende oplysninger, mens andre oplysninger helt manglede. Efter udredningen stod det klart, at der alligevel faktisk var et system i førelsen af disse tre kapelbøger. Den kapelbog, der var taget i brug ca. 1890, viste sig kun at have været i brug i en kortere årrække, men ikke desto mindre indeholdt den oplysninger, der manglede i de to andre. Kapelbogen, der var påbegyndt i 1943, indeholdt kun oplysninger vedr. gravkamre, der var blevet solgt efter det år. Oplysninger vedr. gravkamre, der var blevet erhvervet før 1943, stod indført i kapelbogen fra ca. 1850, også hvis der var tale om personer, der var døde efter 1943, men bisat i et gravkammer erhvervet før det år. Gennemgangen af materialet viste endvidere, at en række oplysninger om indsættelse og udtagelse af kister slet ikke var blevet indført i nogen kapelbog. Der blev derfor udarbejdet en liste over, hvad der således burde tilføjes i kapelbøgerne, så at de kunne komme i ajourført stand. Denne liste blev udarbejdet under hensyntagen til skellet mellem gravkamre solgt før eller efter 1943. Protokollen fra ca. 1890 blev taget ud af brug; de oplysninger, som kun den indeholdt, blev indført i kapelbogen fra ca. 1850.

Ved udredningen af forholdene omkring gravkammerne viste det sig, at bestemmelserne i adskillige tilfælde gik langt tilbage i tiden. Det ældste, endnu gældende skøde, var således undertegnet den 31.3.1734 med tilføjelse af 1757. Disse bestemmelser havde aktuel betydning m.h.t. planerne om at sanere og restaurere underste kapel. Ovennævnte skøde indeholdt nemlig en passus om, at gravkammeret skulle være ejeren »til evindelig Eiendom og saa længe Kirken er til forbeholden«, endvidere at det aldrig måtte sælges eller på anden måde afhændes; og i mange andre tilfælde var formuleringerne ligeså klare og entydige. Kirken har altså gennem flere århundreder indgået aftaler om bestandig ejendomsret, aftaler, som – så vidt jeg kan skønne – binder den dag i dag og stiller sig hindrende i vejen for en påkrævet, gennemgribende istandsættelse. Arkivalier helt tilbage fra første halvdel af 1700-tallet i kirkens eget arkiv og i kirkearkivet på Landsarkivet ligger altså ikke bare til disposition for den kirke- eller personalhistoriske forskning, men har afgørende aktuel betydning for kirken.

For flertallet af gravkammerenes vedkommende var der således tale om bestandig ejendomsret. Andre gravkamre vil hjemfalde til kirken på et tidspunkt, men der vil mindst gå 10-20 år. En mindre gruppe gravkamre, hvor ejendomsretten ikke er knyttet til noget bestemt kammer, vil det – så vidt det kan ses – være muligt at sløjfe allerede nu.

De kapitaler, som i sin tid blev skænket kirken ved skødernes underskrivelse, viste sig kun i undtagelsestilfælde at være øremærkede og båndlagte. Meningen med disse havde været, at renterne skulle gå til gravkamrenes vedligeholdelse, således at denne udgift ikke ville blive en byrde for kirken. Inflationen har imidlertid udhulet værdien af rentepengene, og faktisk gjort vedligeholdelsen til en byrde. Forudsætningerne for aftalen er altså borte. De bestemmelser m.h.t. indretning og vedligeholdelse, der går igen i mange skøder, siger bl.a., at kirken skal bekoste den almindelige vedligeholdelse, mens gravkamrenes ejere skal være ansvarlige for kisternes vedligeholdelse samt vedligeholdelsen af den særlige udstyrelse af kamrene, de måtte have foretaget. Der kan her være retlige muligheder for at en sanering af gravkamrene kan iværksættes, men dette spørgsmål må naturligvis overlades til juristerne.

5. Afslutning

Udredningsarbejdet gav selvfølgelig anledning til forskellige betragtninger. Hvis man ser på, hvem der blev bisat i gravkamrene (hvilket socialt lag, de kom fra), ses det, at mens det i 1700-tallet hovedsagelig var embedsmænd (herunder præster og officerer), så skete der en forskydning således at det i løbet af 1800-tallet i højere grad var handelens og i løbet af vort århundrede industriens folk, der kom til. Dette stemmer jo godt overens med den generelle samfundsudvikling i perioden.

Man kommer uværgerlig til at spekulere på, hvilke tanker disse mennesker kan have gjort sig om livet og døden, siden de ville begraves så eksklusivt. Eksklusivt var det nemlig. At det var folk fra samfundspyramidens øverste lag, der blev bisat her, kan ikke undre, når man ser de beløb, gravkamrene blev handlet for. Nedenstående tal-eksempler kan give en ide om dette, selv om de er for få og tilfældigt udvalgte til at der kan drages videregående konklusioner på grundlag af dem.

For erhvervelse af et gravkammer for bestandig og med kirkens forpligtelse til vedligeholdelse betalte Henrik Gerners enke Charlotte Rasch i 1790 i alt 350 rigsdaler; for dette beløb var det på det tidspunkt muligt at købe en bondegård på lidt under gennemsnitsstørrelse, men immervæk en gård.⁶

I 1870 blev to gravkamre solgt for hver 400 rigsdaler for en periode af 100 år; til sammenligning kan nævnes, at en oversergent i hæren på det tidspunkt lønnedes med mellem 375 og 420 rigsdaler årligt.⁷

For gravkammeret i den annonce, der er nævnt i indledningen, blev

der forlangt 7.000 kr. Det var i 1909. Det år tjente en departementchef i et ministerium mellem 6.000 og 8.000 kr.⁸

Sidste gang et gravkammer blev solgt var i 1962. Det blev solgt for et tidsrum af 50 år (med mulighed for forlængelse) for 15.000 kr. Bruttolønnen for en nybagt magister i statens tjeneste var på det tidspunkt 20.540 kr.⁹

Gravkamrene i kælderen under kapelbygningen ved Holmens Kirke, udstedelsen af adkomstdokumenter til disse samt administrationen af dem i øvrigt er en lille verden for sig, ukendt af de fleste. Derfor virker en annonce for et »sollyst« gravkapel »med Plads til ca. 10 Personer« bizar, ja måske ligefrem grotesk, på de fleste. Det er forståeligt, at den vittige medarbejder ved Ekstrabladet ikke kunne lade være med at gøre sig lystig. Her er til slut et eksempel på, hvordan han kunne forestille sig en gravkammerannonce:

»Et Gravkapel med Udsigt til Skov og Strand og Plads til femten Personer indeni og fem Personer foran er ledigt til 1. September. W. C., Tørreloft og alle Udenomsbekvemmeligheder. Egen ugeneret Indgang fra Trappen. Billetmrkt. »Hvil i Fred« modtager dette Blads Kontor«.

Noter:

1. Louis Bobé: Bremerholms Kirke og Holmens Menighed gennem tre Aarhundreder, Kbh., 1920, p. 27ff og 108-131.
Jan Steenberg: Holmens Kirke, i »Danmarks Kirker«, bd. I, 2, Kbh., p. 51-58.
2. Menighedsrådets skr. af 9.5.1989.
3. LAK: Kirkearkiver (pastoratsarkiver). For Holmens sogns vedkommende består det af en registratur fra 1954/55 over de ældste arkivalier, en registratur fra 1982 over de i det år afleverede arkivalier og kirkebogsregistraturen (sogn nr. 21).
4. I et tilfælde var kassebog og årsregnskab eneste kilde til en så vigtig oplysning som hvor længe en kiste skulle blive stående i et gravkammer. I forbindelse med et dødsfald i 1912 havde dødsboet forespurgt kirken om muligheder for begravelse i underste kapel. Kirken havde tilbudt, at liget kunne hensættes i et gravkammer enten i 20 år for en sum af 1.500 kr. eller i 50 år for 3.000 kr., alt efter boets bestemmelse. Det fremgik imidlertid ikke hverken af sagen vedr. pågældende gravkammer endsige af journal eller kopibog, hvad boet

havde bestemt sig til. Af kassebog og årsregnskab fremgik det imidlertid, at boet havde indbetalt 1.500 kr., så det måtte altså have besluttet sig til 20 år.

5. M.h.t. de konkrete forhold vedr. gravkamrene her og andetsteds i artiklen henvises til den af forf. udarbejdede »Rapport vedrørende forholdene omkring begravelserne i Holmens kirkes underste kapel«, hvoraf et eksemplar er deponeret i Landsarkivet for Sjælland.
6. Sigurd Jensen: Fra Patriarkalisme til Pengeøkonomi. Studier over dansk Bondeøkonomi i Tiden mellem Midten af det 18. og 19. Aarhundrede, Kbh., 1950, p. 48f og bilaget p. I-XI.
Oplysning om gennemsnitsstørrelsen af en gård (i hartkorn): Svend Aakjærs artikel »Gård« i (Johan Hvidtfeldt red.) Håndbog for danske Lokalhistorikere, Kbh., 1952.
7. Lov af 25.7.1867 om lønninger ved hæren, § 3.
8. Lønningslov for ministeriernes embeds- og bestillingsmænd, Udenrigsministeriets undtagne, lov nr. 42 af 22.3.1907 § 1.
9. Dansk Magisterforenings Meddelelser nr. 163, 1.4.1962, p. 7.

Arkivernes initiativer ved den store retsplejereform af 1916/19

Om retsbetjent-, kommunale og andre arkiver i
rigsarkivar Kr. Erslevs tid, 1916-24

Af Hans Kargaard Thomsen

Retsplejereformen af 1916, som trådte i kraft 1919, fik vigtige følger i dansk arkivvæsen. Med udgangspunkt i nyordningen af de lokale retsmeder fik landsarkiverne nu mulighed for ganske anderledes kontrol end hidtil med arkivforhold inden for lokalforvaltningen – om end slet ikke i den udstrækning, som landsarkivar *Gerhard Hornemann* samtidig drømte om. Også spørgsmålet om de kommunale arkiver og deres sikring for eftertiden blev for første gang taget op i disse år, men en egentlig løsning kom der foreløbig ikke ud af overvejelserne. *Kristian Erslevs* rigsarkivarperiode 1916-24 markerer et nybrud i den danske arkivverden ved sine konkrete resultater og arkivpolitiske initiativer – også de mislykkede.

Forfatteren er arkivar i Rigsarkivet og har skrevet en række artikler om arkivvæsenets historie i ARKIV.

Rigsarkivar V. A. Secher blev ved juletid 1914 ramt af en hjerneblødning, og det stod hurtigt klart for medarbejderne at hans dage som rigsarkivar var talte. Ganske vist nøjedes han med at tage sygeorlov og viste sig også forholdsvis hurtigt i løbet af vinteren 1915 igen i Rigsarkivet, men han var ganske ude af stand til at beskæftige sig med noget her og talte senere under sine besøg kun om at få overladt »et eget lille værelse«, hvor han kunne være uforstyrret.

Arkivar Laurs Laursen var siden 23. januar 1915 konstitueret som rigsarkivar¹ og tilsyneladende den eneste, Secher opretholdt en kontakt til, når han dukkede op. Han håbede åbenbart endnu selv at blive rask nok til at overtage embedet påny, men da et kurophold i Silkeborg i sommeren 1915 ikke bragte nogen virkelig bedring, gav han op og tog sin afsked med årets udgang, udbrændt efter en for alle parter nervevækkende chefsperiode siden 1903, hvor navnlig Rigsarkivets store byggesag havde beslaglagt hans energi og endt med at tappe kræfterne af ham.

Kultusminister Keiser-Nielsen indstillede i november 1915 professor i historie Kristian Erslev som hans efterfølger. Erslev var under Sechers fravær tidligt ude som interesseret i posten,² han var efter eget udsagn træt af universitetet efter 32 års virke her og trængte til luftforandring. Andre mente vist også i 1915, at Erslev forlængst havde passeret zenith

som universitetslærer.³ Keiser-Nielsen begrundede indstillingen af Erslev til rigsarkivarposten med hans fremragende betydning for dansk historieforskning og – i relation til arkiverne – hans stadige benyttelse af arkivmateriale til sine historiske arbejder. Det er arkivbenytteren Erslevs mangeårige kontakt til Rigsarkivets læsesal »som må siges i høj grad at kvalificere ham til at overtage stillingen som den første af arkivembedsmændene« – hvortil, som negativt element i motiveringen for at gøre netop Erslev til rigsarkivar – kom det faktum, at der efter Kultusministeriets opfattelse simpelthen ikke pr. 1915 var egnede folk fra arkivernes egne rækker til at overtage posten.⁴

Det var med blandede følelser, man i Rigsarkivet modtog Erslev som øverste chef med virkning fra 1. februar 1916. Han følte sig fremmed over for institutionens opgaver og problemer, og med sine 63 år for gammel til som nybegynder at kunne magte jobbet. Landsarkivarerne og andre arkivarer på Slotsholmen mente sig forbigået ved udnævnelserne – det eneste positive, man kunne se frem til, var at det nu måske ville være slut med de gamle personrivninger fra Secherperioden »da der jo som regel altid var en eller anden badulje« mellem ledelse og ansatte. Erslev selv forsikrede fra starten, at han kun var interesseret i fred og ro til sit personale og dets arbejde, som han ikke havde til hensigt at dirigere rundt med lige som forgængerens.⁵

Efterhånden som man lærte Erslev at kende som chef, trak man vejret lettere. Han viste sig at være elskværdig og lydhør over for saglige argumenter – kort sagt fremkommelig at have med at gøre. Det var konstaterede underarkivar i Viborg Hans Knudsen »behageligt dumme« med en Kristian Erslev i stedet for V. A. Secher, nu modtog man snarere hyggelige privatbreve fra ledelsen i stedet for »en brøsig tjenesteskrivelse«, når der skulle forhandles et eller andet mellem landsarkiv og Rigsarkiv.⁶ De vanlige rigsarkivarinspektioner i provinsen fortsatte ganske som under forgængerne med gennemgang af »journal og brevbog for det løbende år« samt gennemsyn af forelagte udkast til seddelregistratorer, som han skulle godkende før renskrivning. »Vi havde altså besøg af Erslev«, beretter registrator ved Viborgarkivet Ove Hofman Bang oktober 1916, »og vi var lige så kloge, da han rejste, som da han kom«. Disse provinsvisitationer var vel uden dybere indhold i Erslevperioden; 1923 bemærker landsarkivar Saxild over for en kollega om Erslevs sidste tjenestebesøg i Viborg: »Rigsarkivaren var her, som De ved, på inspektion. En formalitet som meget godt kunne undværes«.⁷

Kristian Erslev nogle år før han i 1916 tiltrådte som rigsarkivar. Nok ser han glad ud, og meget i Rigsarkivet kunne han også glæde sig ved, især sine egne registreringsarbejder i middelaldersamlingen og privatarkiverne. Andet morede nok den alderstegne arkivchef mindre, bl.a. landsarkivernes problemer.

(Foto i Rigsarkivet).

Landsarkiverne får 1919 tilsynsret over for dommer- og politimesterarkiver, inspireret af Sverige, på landsarkivar G. Hornemanns initiativ

Kristian Erslevs egne interesser som rigsarkivar var først og fremmest Slotsholmen og Rigsarkivets forhold, herunder de ordnings- og registreringsopgaver, han selv satte i gang og aktivt tog del i. Det er imidlertid ikke ensbetydende med, at arkivvæsenet lå på den lade side under Erslev hvad angår landsarkiverne. Tværtimod blev der i disse år taget nye og vigtige initiativer over for lokaladministrationen, både i forbindelse med retsplejereformen af 1916 og på anden vis. Det er denne side af Erslevperioden 1916-24, som vil blive behandlet i det følgende.

Situationen omkring 1916 var den, at landsarkiverne nok havde fået styr på de store afleveringer, der havde fundet sted i tiårene efter deres oprettelse ved loven af 30. marts 1889, men der manglede tilstrækkelig føling med de embedsarkiver, som stadig befandt sig ude omkring i lokalforvaltningerne og fortsat var i administrativ brug. Deres opbevaringsforhold, daglige håndtering og indgangssystemer var landsarkiverne generelt set slet ikke ajour med. Ud fra de fastlagte bestemmelser var der ganske vist siden 1891 en kontrolmulighed i den omstændighed, at det pågældende landsarkiv kunne være tilstede ved embedsskifte og deltage i den overdragelsesforretning af embedsarkivet, som skulle finde sted fra den afgående til den tiltrædende embedsmand.⁸ I praksis virkede syste-

met utilfredsstillende set fra arkivside – *hvis* der overhovedet i realiteten blev tale om arkivrepræsentation ved embedsskifte, kom man ofte ud til kaos i lokalforvaltningen, hvor ikke mindst den lidt ældre del af embedsarkivet, som altså endnu ikke ifølge gældende bestemmelser var afleveringspligtigt, sejlede afsted som det bedst kunne uden ordentlige oversigter over indholdet. Noget, som man vidste en gang havde været i arkivet, var måske også blevet væk i årenes løb, eller i mellemtiden skadet af fugt, ødelagt som følge af brand osv. osv.

Rigsarkivar Secher, der om nogen interesserede sig for alt vedrørende lokalforvaltningens arkivalier, fik i virkeligheden aldrig rigtig check på disse problemer, måske fordi han som den udprægede arkivteoretiker han *også* var greb tingene så formalistisk an – til ærgrelse for landsarkivarerne, som havde problemerne inde på livet i dagligdagen og kunne ønske sig en både mere praktisk og ikke mindst smidigere problemhåndtering end den, Secher lagde op til.⁹ I stedet for indberetninger i flere eksemplarer til forskellige instanser og snørklede udkast til bestemmelser fra rigsarkivaren, der ved ret så indviklede forskrifter søgte at stramme bestemmelserne fra 1891 op over for embederne, ville landsarkivar for landsarkivet i København *Gerhard Hornemann* gå anderledes radikalt til værks. Rigsarkivarskiftet 1916 gav ham nu mulighed for initiativer, som han – Sechereleven, men udpræget praktiker – antagelig har tumlet med gennem adskillige år, hvor ethvert arkivpolitisk udspil som forholdene lå imidlertid kun kunne tænkes udtænkt af rigsarkivaren selv. Erslev derimod gjorde sig ikke til ekspert på området, men lod sig villigt lede på det for ham ukendte territorium – under den ganske vist nok uudtalte, men absolutte forudsætning, at alle formalia over for rigsarkivarembudet i enhver henseende til punkt og prikke opretholdtes af landsarkivarerne.

Hornemanns landsarkivarkollega *Georg Saxild* i Viborg gjorde nogle kedelige erfaringer m.h.t. arkiverne ved nogle gejstlige embeder i 1915 og indberettede sidst på året herom til rigsarkivaren samtidig med at bede ham om at foranledige et ministerielt cirkulære udsendt, som kunne indskærpe 1891-bestemmelserne om embedets pligt til at holde orden i arkivet og om at udarbejde brugbare fortegnelser over indholdet ved embedsoverleveringer fra afgående til tiltrædende embedsindehaver. Saxilds indberetning blev sat i cirkulation blandt landsarkivarerne til udtalelse – en nyskabelse fra Secherperioden, før Sechers tid tog rigsarkivaren helt suverænt stilling til den slags spørgsmål – men landsarkivar *Gustav Wad* i Odense kunne ud fra *sine* erfaringer som landsarkivar for Fyn ikke se nogen grund til at skærpe kursen over for embederne i arkivanliggender.

Hornemann derimod kom Saxild til undsætning – der bør, skrev han til Erslev, »efter min opfattelse af al kraft ... arbejdes hen til, at landsarkiverne får en *virkelig tilsynsret med de lokale embedsarkiver, således som tilfældet er i Sverige*. Den nuværende ordning er efter mit skøn både forældet og ganske ufyldstgørende« (fremh. min). Det samme slog han på over for rigsarkivaren i sin årsberetning vedr. det sjællandske landsarkiv for 1915. Han ville ud over bestemmelserne fra 1891, som i praksis ikke slog til, og have gennemført skærpet kontrol på basis af en egentlig tilsynsmyndighed fra landsarkivernes side. Som han nogle år senere, i februar 1919, formulerede sin kritik af det bestående over for rigsanklager V. Topsøe-Jensen i forbindelse med en omtale af amtmandens rolle i den eksisterende kontrol med retsbetjentenes arkivforhold: »Med bekendtgørelsen 1891 10. marts stk. 3 har det vel nærmest været tanken at give landsarkivarerne en art konkurrerende tilsynsret både med (retsbetjentarkiverne) og andre embedsarkiver – hvad skal de ellers ved overleveringsforretningen? Men forholdet er uklart. Antageligvis skal de påse, at arkivalierne er i anordningsmæssig stand, det vil sige i den stand, hvori de skal være, når de skal afleveres til landsarkivet, men nogen påtaleret har de ikke, den tilkommer den tiltrædende embedsmand, og at dette er en uheldig ordning, egnet til at lade alt gå i den gamle gænge, selv om denne er nok så gal, det behøver ingen påvisning«. Løsningen lå i den svenske model, hvor landsarkivaren »hvert år gennemrejser en del af det område, der ligger under hans arkiv, og senere afgiver beretning om resultatet af inspektionen, der gælder både arkivalier og lokale«. ¹⁰

I første omgang opnåede han intet, Erslev erklærede sig tværtimod over for Saxild i februar 1916 enig med Wad og Hornemann i, at der ingen grund var til at ulejlige ministeriet med et nyt cirkulære, som kunne indskærpe 1891-bestemmelserne!! Utvivlsomt har den netop tiltrådte rigsarkivar enten ikke rigtig forstået sammenhængen i det hele, eller også har han ikke ønsket at tage sagen op nu, hvor han var ganske ny i stolen. Men Hornemann lod ham ikke i fred. Efter, som det synes, at have bearbejdet Erslev mundtligt gjorde han i en skrivelse til rigsarkivaren 27. maj 1916 påny opmærksom på de uacceptable lokale opbevarings- og andre forhold, påpegede at det var nødvendigt at sikre landsarkiverne en egentlig myndighed over for embedsarkiverne med understregning af, at vejen gik over »at skaffe landsarkiverne en virkelig tilsynsret« som i Sverige. Og så satte Hornemann trumf på: »Jeg har nu sat mig i forbindelse med min kollega i Lund (Lauritz Weibull), der ikke alene har lovet mig at ville sætte mig ind i sagen og give mig alle mulige

oplysninger om måden, hvorpå tilsynet foregår, men også velvilligt har givet mig tilsagn om, at jeg i sommer måtte følge ham på en inspektionsrejse, for at jeg således på stedet kunne komme til at se, hvorledes arkivinspektionen i praksis former sig«. Samtidig med at rejse til Lund ville Hornemann også gerne have lejlighed til at besøge det senest opførte svenske landsarkiv i Göteborg, som var trådt i virksomhed 1911.

Erslev sadlede nu om. Som det senere skulle vise sig i den altoverskygende arkivsag i årene efter Genforeningen 1920, spørgsmålet om oprettelse af et landsarkiv for de sønderjyske landsdele, var han ikke bleg for at foretage hastige holdningsskift, når han blev udsat for påvirkninger eller pres, i det sønderjyske fra politisk hold, her fra en dreven arkivadministrator med næsten 30 års erfaring bag sig i jobbet, heraf godt 20 som landsarkivar, og med en baggrund bl.a. i personligt kendskab til udlandets hovedarkiver fra studierejser i årene før krigsudbruddet 1914. Få dage efter modtagelsen af Hornemanns skrivelse blev den af Erslev tilstillet Undervisningsministeriet – arkivvæsenets nye ressortministerium efter delingen i april 1916 af det gamle Kultusministerium i henholdsvis et Kirke- og et Undervisningsministerium – med anbefaling af samtlige de synspunkter, den indeholdt, og med anmodning om, at spørgsmålet om arkivtilsyn nu måtte blive taget op til nærmere overvejelse i ministeriet. Med Erslevs anbefaling i ryggen kom Hornemann da også sidst i juni 1916 afsted på et kortere studiebesøg i Lund og Göteborg, hvor han kunne studere i hvert fald *sigtet* med den svenske ordning, for den var på det tidspunkt endnu langt fra fuldt udbygget over for lokaladministrationen. Begyndelsen var her gjort med bestemmelser så sent som 1910, og et egentligt gennembrud hvad inspektionsret angår kom i Sverige først med arkivförfattningarna af 1924.¹¹

I Danmark skete det med bestemmelserne af 1. april 1919 om landsarkivarernes pligt til »fremtidig at føre tilsyn med og foretage periodisk tilbagevendende eftersyn i løbet af en 5-årig periode af de arkiver, der beror hos dommere og politimestrene«. ¹² Dette var et led i det arkivalske saneringsarbejde som følge af den store retsreform (retsplejeloven af 11. april 1916), der trådte i kraft 1919. Hornemann, sekunderet af Saxild, førte i denne forbindelse på arkivvæsenets vegne uofficielt samtlige forhandlinger om arkivspørgsmål i den kommission, som Justitsministeriet havde nedsat med henblik på at føre 1916 loven ud i livet. Ministeriets cirkulære af 16. juni 1919 om fordelingen af de gamle retsbetjentarkiver mellem de valgte borgmestre og fremtidige dommere og politimestre bygger således fra starten på forslag i kommissionen fra

Hornemann, som havde udarbejdet dem »sammen med min kollega arkivar Saxild, der tilfældig var her i byen«. ¹³

1919 ordningen klarede også en række andre udestående problemer, f.eks. spørgsmålet om de ældre ikke-afleverede skøde- og panteprotokollers opbevaringsforhold, hvor dårlige fysiske rammer ude omkring ved embederne og frygten for, at de her skulle gå til grunde ved brandkatastrofer, havde optaget Justitsministeriet. ¹⁴ Nu kom der ved Undervisningsministeriets bekendtgørelse af 1. april 1919 klare bestemmelser om aflevering til landsarkiverne af dette uerstattelige materiale, for så vidt det var ældre end 1848. De ministerielle forhandlere henholdt sig i alle arkivalske spørgsmål til de to landsarkivarer – i en sådan grad at selv Erslev, som ellers fuldt ud vedstod, at de – uofficielt – repræsenterede Rigsarkivet i dette anliggende og at de »stadig har holdt mig underrettet om de behandlede sager«, blev prikken og følte sig foranlediget til at gøre ministeriet opmærksom på, at det var noget, der hed rigsarkivaren. ¹⁵ Hvad hovedsagen angår, tilsynsmyndigheden, som virkeliggjorde Hornemanns visioner, forholdt han sig dog til dette fait accompli »med megen glæde«. Dertil kom at Justitsministeriet – efter at have forhandlet med Saxild – tilbød at afhjælpe pladsmanglen ved landsarkivet i Viborg bl.a. som følge af de nye afleveringer fra retsbetjentarkiverne ved at stille arkivplads til rådighed for landsarkivet i den nye landsretsbygning i Viborg – en venlighed, som naturligvis også Erslev vidste at påskønne.

Det lader til, at foranstaltningerne af 1919 hurtigt blev en succes, i hvert fald kunne Hornemann for det sjællandske områdes vedkommende allerede 1921 melde om gode resultater og – som noget nyt – at hans landsarkiv var blevet konsulteret af flere embeder ikke blot om arkivorden og -opstilling, men også om den fremtidige indretning af deres arkivrum. Ja, endog byrådet i Kalundborg havde henvendt sig i et sådant anliggende, det var aldrig før sket fra kommunal side. ¹⁶ 1919 flyttede næsten grænser – men også kun næsten.

Tilsynsret over for de gejstlige arkiver?

Et strandet Hornemann'sk initiativ 1919

Samtidig med nyordningerne omkring retsbetjentarkiverne 1919 åbnede arkivvæsenet – igen på foranledning af Hornemann – en ny front m.h.t. embedsarkiverne, nemlig de gejstlige. Anledningen gav en førstelærer Herbo i Olstrup, som i foråret 1919 over for Undervisningsministeriet havde lanceret en privat udtænkt plan »om at drage ud for at oplede

upåagtede protokoller vedr. skole- og fattigvæsenet fra tiden ved det 19. årh.s begyndelse« – en kildegruppe, han selv for et enkelt sogns vedkommende havde udnyttet i en artikel til Aarbog for Historisk Samfund for Præstø amt 1918, »For hundrede år siden«. Hornemann havde læst artiklen og konstateret, at det drejede sig om skoleprotokollen for Lellinge og Højelse sogne 1809-27, og at den måtte betragtes som afleveringspligtig til landsarkivet. Da han derfor i vinteren 1919 søgte at spore den hos den pågældende sognepræst, medførte hans henvendelse til pastoratet en oplysning fra Herbo om, at 3 af sognenes fattig- og skoleprotokoller fra første halvdel af 19. århundrede befandt sig i hans privateje, og at han »for mange år siden havde fundet dem på en sognerådsformands loft og fået sognerådets tilladelse til at beholde dem«. Foruden den omtalte skoleprotokol drejede det sig om Lellinge og Højelse skolekommissionsprotokol 1809-45 og fattigvæsenetsprotokol 1802-65.

Det lykkedes uden videre besvær Hornemann at få Herbo til at aflevere de pågældende bind. Tilfældet var ikke enestående. Landsarkivet for Sjælland havde omtrent samtidig reddet en gammel skolevisitatsprotokol fra Herstedvester til landsarkivet, påny med udgangspunkt i en offentliggjort artikel: »Fra Herstedvester gamle skoleprotokol« i et hefte af *Vor Ungdom 1918*. Igen havde en henvendelse til sognepræsten resulteret i et svar fra en helt anden, en førstelærer C. F. Henriksen, som oplyste at han »næsten« havde anset den gamle protokol for at være sin private ejendom, idet han havde reddet den fra tilintetgørelse: »Den lå nemlig henslængt på loftet i den gamle skole i Herstedvester mellem en del skrammel i en mørk og skummel krog. Havde han ikke fundet bogen, ville den sikkert være blevet brændt med det øvrige. Han mente derfor at have en vis ret over bogen ...«, hvilken han dog nu villigt gav afkald på.¹⁷

For Hornemann var der ingen tvivl om statens ret til disse arkivalier, idet spørgsmålet allerede måtte betragtes som afgjort en gang for alle ved en kultusministeriel ordre af 24. september 1907 til sognepræsten til Sønderup og Nordrup om at aflevere sognets ældre skole- og fattigprotokoller til landsarkivet, da disse måtte betragtes som henhørende til sognepræstens embedsarkiv og ikke – som præsten ellers havde hævdet den gang over for Hornemann – kunne opfattes som »kommunens ejendom«. Sognerådet var nemlig 1907 ikke indstillet på uden videre at gå med til aflevering. Denne 1907 sag vedr. Sønderup/Nordrup fik den gang vigtige konsekvenser. For det første var den et eksempel på et egenmægtigt – men, som det fremgår, absolut ikke enestående – udlån

fra præstens side af arkivalier i embedsarkivet (skoleprotokoller, fattigprotokoller, libri datici) til privat benyttelse, i dette tilfælde af en overlærer i Roskilde. For det andet rejste den spørgsmålet om det statslige arkivvæsens ret til at indkræve de af den lokale fattig- og skoleadministration producerede arkivalier i årtierne efter 1802 over for kommunens opfattelse af, at disse ikke kunne betragtes som statens ejendom (en skoleprotokol omfattende årene 1802-64 og en fattigprotokol 1803-22). Endelig måtte der konkret tages stilling til, om bevarede libri datici i præstens arkiv var afleveringspligtige til statens arkiver eller ej.¹⁸

Efter undersøgelser af både de pågældende arkivalier selv på stedet og af de gældende administrative bestemmelser i 19. årh. på dette område nåede Hornemann til den konklusion, at libri datici *ikke* var afleveringspligtige, mens derimod såvel fattig- som skoleprotokoller nærmest måtte betragtes som integrerende dele af præstens embedsarkiv (for skoleprotokollers vedkommende eventuelt provstens), og at kommunen næppe kunne opfattes som retmæssig ejer af arkivalierne, der jo var blevet til som led i den gejstlige lokaladministrations virke efter 1800.¹⁹ Endelig, gjorde Hornemann opmærksom på, ville det være et farligt præcedens at give efter for kommunalt pres når man tænkte på »hvor ringe arkivalisk interesse og forståelse der vistnok oftest er hos sognerådene«, med andre ord at arkivalierne snarest risikerede tilintetgørelse, hvis der blev truffet afgørelse om i fremtiden at overlade dem til kommunerne. Men hele det ejendomsretlige problem måtte nu endelig afklares, mente han, af Kultusministeriet.

Hornemann måtte naturligvis afgive indstilling til sin chef rigsarkivaren, og V. A. Secher strammede noget til i den redegørelse for sit syn på sagen, der fulgte med oversendelsen af Hornemanns skrivelse til Kultusministeriet i januar 1907. Secher ønskede således også libri datici gjort afleveringspligtige, og han ønskede det bl.a. ud fra den betragtning, at præsterne ikke længere var i stand til at læse gotisk skrift (!). Han afviste at sognerådene skulle have noget som helst med præsternes gamle fattig- og skoleprotokoller at gøre, men navnlig ville han have sat en effektiv stopper for udlån af arkivalier fra præsteembederne til private. Der var nemlig friske eksempler nok på, at både kirkebøger og andre sager af betydning for stedse var forsvundet ad den vej takket være præsternes skødesløshed og manglende styr på deres embedsarkiver. Foruden at anmode ministeriet om at indskærpe afleveringspligten til landsarkiverne ønskede han samtidig nedlagt forbud mod udlån fra præsterne til andre end Rigsarkivet og landsarkiverne. Dette sidste punkt fik Secher da også

gennemtruffet ved Kultusministeriets cirkulære af 14. august 1908 til biskopperne om forbud mod udlån til private af arkivalier fra provste- og præstearkiver.

I det konkrete tilfælde imødekom ministeriet ham hvad angår aflevering af de to libri datici (perioden 1738-1846). Ganske vist vurderede ministeriet skoleprotokollen 1802-64 som en integrerende del af præstearkivet, men var mere i tvivl om fattigprotokollen 1803-22. Da spørgsmålet om kommunens påståede ejendomsret henhørte under Indenrigsministeriet måtte dette tage stilling i sagen, men Indenrigsministeriet fandt, efter at have indhøvet en udtalelse fra Sorø amt – en udtalelse, som støttede arkivvæsenets forvaltningshistoriske argumentation imod sognerådet – »intet ... at erindre imod, at det pålægges sognepræsten (for Sønderup/Nordrup) også at aflevere fattigprotokollen«. Men af sagsbehandlingen i Indenrigsministeriet fremgår, at man her var usikker på argumentationens holdbarhed, og at det nærmest var fordi fattigprotokollen ikke længere var til nytte i det daglige arbejde og pga. nærliggende fare for, at den med tiden skulle gå til, at man bøjede sig.²⁰

Vender vi nu tilbage til situationen i 1919, fandt Hornemann at forholdene på mange måder ikke var blevet stort bedre end de havde været før 1907. Der var stadig konstateret tilfælde af sløseri, både med gamle libri datici og andet, som simpelthen var forsvundet i de senere år fra embedsarkiverne²¹ – for ikke at tale om det vigtigste af alt hos præsterne, nemlig kirkebøgerne, som også i flere tilfælde af uransagelige grunde var blevet væk, eller ødelagt ved de i øvrigt ret hyppige brandkatastrofer i præstegårdene. Dette sidste punkt, sikkerheden omkring opbevaring af kirkebøgerne (originaleksemplaret hos præsten), havde også Secher under behandlingen af 1907 sagen i høj grad været inde på, men Hornemann fandt nu i sin redegørelse til rigsarkivaren 9. april 1919 at tiden var inde til simpelthen at gennemføre, at landsarkiverne fik pålagt *tilsyn med de gejstlige arkiver* akkurat som man iværksatte det med hensyn til dommer- og politimesterarkiverne. Ingen andre lokale embedsarkiver trængte mere til at blive overvåget fra arkivvæsenets side end netop præstearkiverne, mente landsarkivaren – det skulle da lige være embedslægerne pga. de vigtige jordemoderprotokoller. Og hvis der kom tilsyn med præstearkiverne, ville der samtidig blive en kærkommen lejlighed til at se nærmere på *sognerådsarkiverne* ude omkring, mente han. Uden at det siges rent ud af Hornemann, dæmrer der her en vision om statsinspektion i de (land)kommunale arkiver. Han søgte at få sine landsarkivarkolleger og rigsarkivar Erslev med på tanken under et arkivchefsmøde i Rigsarkivet 8 måneder senere,

18. december 1919, der kom i stand på Hornemanns initiativ. Ifølge mødereferatet konstaterede man her, at »det ville være heldigt også at få tilsynsret over for de kommunale arkiver, og Hornemann påtog sig at forhandle videre herom i Indenrigsministeriet; dog mente man, at der burde gås forsigtigt frem«. ²² Lige med det samme skete der intet, men undervisningsminister Jacob Appels initiativ m.h.t. landkommunearkiver nogle år senere kunne tyde på, at der har været taget underhåndskon-takt til centraladministrationen forinden (jfr. s. 244).

Spørgsmålet om de gejstlige arkiver kunne man tage op, hvis man i øvrigt kunne tilslutte sig Hornemanns opfattelse at »ingen af vore nabolande enten mod syd eller øst (når) op på siden af Danmark« hvad angik vanrøgt af lokalarkiverne og mangel på tilsyn med dem, uanset de forholdsregler som allerede var taget siden rigsarkivar A. D. Jørgensen i sin tid i 1880'erne havde tordnet og buldret mod tilstandene. Nu i 1919 måtte det »snarest kaldes et vidunder« at der overhovedet var så meget lokalt arkivmateriale i behold som tilfældet var. Når allerede A. D. Jørgensen havde understreget, at der over for ødelæggelsesværket måtte sættes ind ved først og fremmest at kræve tilfredsstillende lokaler og et sagkyndigt arkivtilsyn, ville Hornemann nu endelig have sat det i værk. Hans indstilling af 9. april 1919 munder ud i et program, som går ud på fastlæggelse af regelmæssige tilsyn, udarbejdelse af arkivfortegnelser ved de kirkelige embeder, årlige indberetninger om foretagne tilsyn samt offentliggørelse af indberetningerne (!) og endelig indberetning til Kirke-ministeriet »hvor der måtte findes anledning for ministeriet til at gribe ind«.

Landsarkivarkollegaerne i Odense (Wad) og Viborg (Saxild) tilsluttede sig principielt forslaget, men gjorde opmærksom på de byrder, det ville påføre landsarkiverne oven i det femårige tilsyn, som nu skulle gennem-føres over for dommer- og politimesterarkiverne. Alene i Fyn var der tale om 163 præste- og 11 provstearkiver, i Jylland ca. 550 præstearkiver foruden provstearkiverne. I sine kommentarer til Hornemanns udspil drog Saxild i øvrigt et nyt moment frem: *kassationsspørgsmålet*. Et var, at meget værdifuldt allerede var gået tabt eller stod i fare for at gøre det. Noget andet, at meget ligegyldigt – attester af den ene eller anden art, lapper med diverse meddelelser mellem præst og kirkebylærer om kirkebogsføringen, osv. – hobede sig op. Som tingene var organiseret pr. 1919, var det nemlig simpelthen præsterne forbudt at foretage kassation i deres arkiver. Nu gik Saxild ind for, at man kombinerede tilsynet med indførelse af »bestemte regler for sagernes henlægning i præstearkiverne ... samt desuden tilladelse til kassation indenfor visse skarpt afstukne

grænser«, den gang helt radikale synspunkter, som først systematisk er søgt gennemført af arkivvæsenet over for embedsarkiverne efter Verdenskrig II i form af konsekvente bestemmelser for arkivdannelsen med indbyggede kassationsfrister for dele af materialet. Det var 1919 helt tydeligt Saxilds tanke, at man skulle satse på den *fremtidige* arkivdannelsen snarere end de allerede afleverede gejstlige arkiver, altså undgå tidkrævende kassationsundersøgelser i landsarkiverne af det allerede forhåndenværende til fordel for kassationer på stedet ved det pågældende embede selv efter helt ensartede retningslinier, egentlige kassationsplaner.²³

Spørgsmålet om arkivtilsyn var imidlertid mere, end Kirkeministeriet åbenbart ønskede at indlade sig på. Erslev gav ganske vist sin »varme tilslutning« til Hornemanns forslag, da han 11. juni 1919 fremsendte det til behandling i Undervisningsministeriet sammen med de to andre landsarkivarers kommentarer, og her har der åbenbart været stærk sympati for hele arkivaktionen ud fra sagsbehandlerens bevarede notater, hvor Hornemanns konstruktive iver i spørgsmålet om embedsarkiverne – de retslige, gejstlige, selv de kommunale – fremhæves med understregning af, at der havde været tale om »god udnyttelse af situationen« for så vidt de retslige angår. Man bemærkede sig også i ministeriet, at der var linie og kontinuitet i de Hornemann'ske udspil, at den ene embedskategori så at sige naturligt førte den anden med sig når kontrolproblemet kom op, og at Erslev svævede i vildfarelse når han øjensynligt kunne tro, at en ren tilfældighed som førstelærer Herbos henvendelse til ministeriet tidligere på året om de gamle protokoller havde motiveret landsarkivarens aktion. Ministeriet havde i nok så høj grad som rigsarkivaren blik for det lange perspektiv og forudså nu videre initiativer over for så vel Kirke- som Indenrigsministeriet.²⁴ Men det skulle ikke så være. Kirkeministeriet, som sidst i juni 1919 fik hele sagen oversendt fra Undervisningsministeriet, henlagde ganske enkelt materialet uden sagsbehandling,²⁵ og de interministerielle, uformelle drøftelser sammen med repræsentanter for arkivvæsenet, som Undervisningsministeriet – i øvrigt efter Erslevs henstilling – havde været indstillet på at få sat i gang og anbefalede over for Kirkeministeriet, blev næppe til noget. Sejren i retsarkivområdet var ganske vist hjemme, ellers blev alt foreløbig som før. Erslev pressede heller ikke på, han mente, at man godt kunne vente til arkivvæsenet havde høstet tilstrækkelig erfaring i dommer- og politimesterembederne, før man gik videre med de gejstlige.²⁶

Ud fra Hornemanns opfattelse var der utvivlsomt opnået alt for lidt i forhold til indsatsen. Endnu i sommeren 1919 var han påny på farten for

Gerhard Hornemann fik som leder af Landsarkivet for Sjælland m.v. siden 1897 en central placering under Erslev, hvor han kunne udnytte sin mangeårige landsarkiverfaring til nye initiativer over for lokaladministrationen. Ikke alt lykkedes for ham, men retsplejereformen gav ham nogle enestående muligheder for at omsætte sine reformideer i praksis.

(Foto i Landsarkivet for Sjælland).

at indhøste praktiske arkiverfaringer i Sverige, denne gang med en afstikker til Norge, hvor riksarkivar Kristian Koren i august tilrettelagde sin egen arkivinspektionsrejse alt efter, hvornår Hornemann kunne komme til Christiania og deltage – en udsøgt artighed over for en interesseret nordisk kollega.²⁷ Men de strandede udspil synes efterhånden at have affødt en personlig bitterhed, som lyser ud af et privatbrev til landsarkivar Wad 1920. Hornemann nærmede sig nu de 70 og overvejede at takke af forinden, skønt Erslev havde bedt ham holde ud nogen tid endnu indtil han selv skulle gå af: »... og så skulle jeg uden nødvendighed blive i denne institution, hvor jeg aldrig har mødt hverken tak eller påskønnelse for et dog ikke ringe arbejde, men altid nok af ærgrelser og fortrædeligheder – nej ved De hvad!«. ²⁸ Hans sidste år inden afgang 1922 blev ganske vist ødelagt af sygdom, men han søgte dog til det sidste at presse på for at få sat gang og kraft i det arkivalske reformværk.

Kassationsproblemet og embedsarkiverne.

Undervisningsministeriets kassationsudvalg af 1923 – og de kommunale arkiver

I det foregående er *kassationsproblemet* berørt. Hvad landsarkiverne angår var det ved Kultusministeriets bekendtgørelse af 10. marts 1891 stk. 5 fastslået, at

»Embedsmændene må ikke på egen hånd foretage nogen kassation af arkivalier. Fremtidige regler for kassationer ville være at fastsætte på samme måde som i hovedarkivet...«.

Godt 30 år efter 1891 var der stort set stadig intet sket på kassationsfronten, hverken i landsarkiverne eller ude ved embederne. Når der ses bort fra, hvad der sidstnævnte steder forsvandt af vanvare eller andre »tilfældige« grunde, var resultatet en ophobning af arkivalier, som bl.a. nu ved de store afleveringer af retsbetjentarkiver som følge af retsreformen truede landsarkivernes efterhånden meget begrænsede pladsreserver. I 1917, under forberedelsen af reformens gennemførelse, havde Justitsministeriet været inde på, at der burde tillægges landsarkivarene »en vis kassationsret« efter nærmere forhandling med Justitsministeriet, idet ministeriet følte sig »overbevist om, at der opbevares arkivalier til ingen nytte«. ²⁹ Overbevisningen er fremkaldt af de igangværende kontakter til Hornemann og Saxild, som under udvalgsforhandlingerne i centraladministrationen har gjort opmærksom på spørgsmålet – og sig selv i denne sammenhæng. Men her toner Erslev pludselig frem. Han følte sig, som omtalt, under disse forhandlinger til slut generet af ministeriets stadige fremhævelse af landsarkivarene på rigsarkivarens bekostning. Det er netop i kassationsanliggendet at Erslev i tide får manøvreret sig selv ind på scenen som afgørende faktor, således at rigsarkivarens myndighed over landsarkiverne i lokalforvaltningens kassationssager nu bliver solidt cementeret – i bedste stil med en tidligere rigsarkivar, C. F. Bricka, som i 1902 rev tæppet væk under Rigsarkivets 2. afdeling hvad angår beslutninger om kassation i centraladministrationens kontorarkiver. ³⁰

Over for Justitsministeriets udspil sker Erslevs modtræk i en skrivelse til Undervisningsministeriet 26. februar 1919, hvor han efter generelt at fremhæve at »hele kassationsspørgsmålet frembyder store vanskeligheder« og endnu henstod uløst i lokalforvaltningerne, fastslår, at kassationsafgørelser i (rets)arkiverne bør ske i to tempi: først skal embedsmændene stille forslag om, hvad der ud fra forvaltningsmæssige synspunkter *kan* kasseres, derefter skal arkivvæsenet tage stilling til, hvad der ud fra hensynet til den historiske forsknings interesser *bør* kasseres. I forhandlinger mellem repræsentanter for lokaladministrationen og Justitsministeriet om de forvaltningsmæssige aspekter kunne ifølge Erslev repræsentanter for arkivvæsenet deltage – »hvorved disse dog kun kan spille en underordnet rolle« –, og derefter skal Justitsministeriet fastslå, hvad det kan tillade bliver kasseret. Næste fase er sagsbehandlingen i arkivvæse-

net, som tager stilling til, om der kan kasseres under hensyn til materialets forskningsmæssige værdi, og som derefter afgiver indstilling til Undervisningsministeriet, der skal godkende indstillingen og har den endelige kassationsmyndighed.

Dette forslag nedtoner landsarkivarernes tiltænkte rolle, dels ved at skyde lokaladministrationens embedsmænd frem i den indledende fase, dels ved at koncentrere al endelig beslutningstagning i arkivvæsenets ressortministerium, hvilket automatisk sikrer rigsarkivarembetet under hele processen frem mod den endelige kassationsafgørelse. For så vidt er der efter forslaget fra Erslev heller intet i vejen for, at alene rigsarkivaren kunne tænkes fremtidig at skulle vurdere materialets historiske betydning. Hvad der på dette tidspunkt præcist har foresvævet Erslev i kassationsanliggender er ikke til at afgøre, men retningen i hans modforslag – at det er vendt mod landsarkivarerne som beslutningstagere – er tydelig nok. Erslevs forslag ville som det fremstår kunne indebære en fremtidig kassationsbehandling, der temmelig nøje svarer til den, gehejmearkivar Wegener personligt stod for i 19. årh.s arkivvæsen, hvor han og han alene vurderede historieforskningens interesser i alle centraladministrationens kassationsanliggender.

I Undervisningsministeriet fik sagen en som det skulle vise sig afgørende drejning, da man modtog Erslevs skrivelse. Ekspeditionssekretær H. F. Øllgaard kommenterede i et notat om kassationsproblemet at »efter rigsarkivarens standpunkt skulle man tro, at forslag bedst stilledes af *et udvalg* hvori dels repræsentanter for de afleverende myndigheder og dels repræsentanter for Rigsarkivet tog sæde ...« (fremh. min).³¹ Tanken om nedsættelse af et blandet kassationsudvalg var nu på bordet – det blev senere et centralt punkt i de videre overvejelser om iværksættelse af Undervisningsministeriets bekendtgørelse af 1. april 1919 om retsbetjentenes aflevering af arkivalier til landsarkiverne, hvori det bl.a. hed:

»Rigsarkivet bemyndiges til at kassere de i landsarkiverne beroende arkivalier efter regler, der fastsættes af Undervisningsministeriet efter forhandling med Justitsministeriet«.

Erslev ønskede naturligvis at følge sit forslag op, og kassationsspørgsmålet var da også på dagsorden i det tidligere omtalte arkivchefsmøde, som blev afholdt i Rigsarkivet i december 1919. Bag mødereferatets omtale af diskussionen spores landsarkivarernes interesse i at blive direkte involverede parter i sagen, måske kraftigere end Erslev på forhånd har ønsket. De var i hvert fald herefter ikke til at komme uden om: »Spørgsmålet om kassationer var behandlet af r.ark. i en skr. til

U.M. af 26. febr. d.å. Det mentes dog nødvendigt, at arkiverne selv tog initiativet i denne sag, og det aftaltes, at hver l.ark. skulle forhandle fortroligt med en retsbetjent om, hvad der fra admins. standpunkt uden skade kunne kasseres, og derefter indsende forslag til r.ark., som denne så ville bearbejde og forelægge for l.ark.« (fremh. min).

Der var i alt dette kun tale om kassation i bagudrettet perspektiv, retsbetjentarkiverne fra tiden før retsreformens ikrafttræden 1919, altså det som var afleveret til landsarkiverne siden disse begyndte deres virksomhed i 1890'erne – foruden de nye store afleveringer, der kunne forventes som følge af omlægningen 1919 med oprettelsen af de nye dommer- og politimesterembeder til afløsning af de gamle retsbetjente. Hornemann pressede igen på for at gå gang i sagerne og anbefalede over for Erslev 1921, at der blev nedsat for det første et kassationsudvalg til samlet behandling af hele spørgsmålet, og dernæst – i analogi med hans foreløbige strandede bestræbelser hvad de gejstlige arkiver angår – at »det eneste rigtige« ville være at udvalget også skulle beskæftige sig med de nuværende dommer- og politimesterarkiver, altså tage spørgsmålet op om at indføre løbende kassation i disse embedsarkiver. Hans egne erfaringer fra underhåndskontakter til lokalforvaltningen, in casu Københavns byret for så vidt angik den tidligere Landsover- samt Hof- og Stadsrets arkiver havde ikke været alt for opløftende mht. administrationsens evne til selv at stille relevante og praktikable kassationsforslag; arkivvæsenet med dets forvaltningshistoriske baggrundsviden måtte nødvendigvis ind i billedet hurtigst muligt via deltagelse i et kassationsudvalg, og han mente selv ret snart efter kontakt til dommer H. E. Brendstrup i Nykøbing S. at kunne forelægge et konkret kassationsforslag som grundlag for en videre forhandling.³²

Da rigsarkivaren tilsyneladende ikke reagerede, indsendte de tre landsarkivarer i begyndelsen af 1922 en fælles indstilling til ham med anmodning om at foranledige nedsættelse af et hurtigtarbejdende kassationsudvalg bestående af dommer- og politimesterrepræsentanter med mangeårig forvaltningserfaring samt »et par repræsentanter« fra arkivvæsenet. Man skønnede, at netop retsarkiverne ville egne sig glimrende til pilotundersøgelser ang. kassation, thi »dels tager de overmåde stor plads op i landsarkiverne, dels ligger som oftest i dem arkivalierne samlede på en sådan måde, at de vil kunne kasseres gruppevis, uden at i de fleste tilfælde nogen alt for nøje tidsspildende granskning af pakkernes indhold vil være nødvendig«. Det betones i indstillingen, at udvalget foruden det ældre materiale også skulle beskæftige sig med den fremtidige arkivdan-nelse.

Dette forslag lod Erslev gå videre til Undervisningsministeriet med »varm« anbefaling, dog ledsaget af nogle bemærkninger som røber en vis personlig distance over for problemet som sådant: »selv om man teoretisk er klar nok over kassationens nødvendighed, vil enhver arkivleder praktisk kun gå til sådanne med stor ulyst, da erfaringen viser, at der bagefter altid klages over, at et og andet er kasseret, som dog kunne gøre nytte. Det går her som ved afslutningen af et videnskabeligt arbejde; der hører en ikke lille viljesanspændelse til at standse, når det altid er en mulighed, at fortsatte studier kunne bringe noget frem«. Erslev anbefalede at Hornemann og Saxild kom med, »hvis ministeriet da ikke skulle foretrække at lade mig få en blivende plads i udvalget«. ³³

Der kom nu et forstyrrende element til, idet ministeriet spurgte Rigsarkivet, om opbevaring af sognerådsprotokoller kunne indgå i de videre kassationsovervejelser? Erslev svarede 27. februar 1922, forståeligt nok, at det stod »i noget underligt forhold« til problemet retsbetjentarkiverne, men sagde i øvrigt ja. Forslaget stammede fra ministeriet selv, ud fra et notat i Indenrigsministeriets arkiv skulle det endda være undervisningsminister Jacob Appel personlig, der stod bag, og som fandt, at sognerådene nu burde forpligtes til at aflevere deres protokoller til arkiverne. ³⁴ Man stod nu over for det paradoksale, at et og samme udvalg tænkte at skulle beskæftige sig både med begrænsninger af arkivmængden (retsbetjentarkiverne) og en forøgelse af den (sognerådsarkiverne), lige som man snart fandt ud af, at også byrådenes arkiver skulle inddrages i forhandlingerne. Det medførte, at tiden foreløbig gik med sonderinger til De samvirkende Sognerådsforeninger og Den danske Købstadsforening, og at interessefeltet efterhånden udvidedes til at omfatte alle spørgsmål om opbevaringen af sognekommunalarkiverne – arkivorden, brandsikring, kontrol og ansvar. ³⁵ Naturligvis ønskede de kommunale interesseforeninger at komme med i det påtænkte udvalg, og også Dansk historisk Fællesforening meldte sig nu med en anmodning om at blive repræsenteret. Fællesforeningen havde nemlig i adskillige år beskæftiget sig med arkivspørgsmål og havde kontakter til de statslige arkiver via bl.a. Hornemann og Saxild. Rigsarkivaren mente også at det var rimeligt, hvis foreningen kunne møde op i udvalget med 2 repræsentanter, foruden formanden, professor i historie Knud Fabricius også pastor Peder Severinsen i Bringstrup »der er særlig kyndig og interesseret på dette område«. ³⁶

Den alt i alt ejendommelige kobling af vidt forskellige problemer forelå med Undervisningsministeriets beslutning af 23. november 1923 om nedsættelse af et udvalg med rigsarkivaren som formand – ministeriet

ønskede ikke selv at deltage i udvalget – »til udarbejdelse af forslag til regler for kassation af retsbetjentenes i landsarkiverne beroende arkivalier og i forbindelse hermed til drøftelse af spørgsmålet om opbevaring af sognerådsprotokoller«. Arkivvæsenet blev foruden af rigsarkivaren repræsenteret ved to landsarkivarer, Saxild fra Viborg og Holger Hansen fra København, idet den tidligere designerede Hornemann gled ud pga. sygdom og kollegaen Wad ikke kom i betragtning som følge af pensionering. Justitsministeriet stillede med to, nemlig kontorchef C. M. Jespersen fra ministeriet og politimester i Kerteminde V. F. Woll. Købstadsforeningen havde udpeget hospitalsforstander Oluf Jensen fra Nykøbing F., sognerådsforeningerne mødte med sognerådsformand i Oustrup Chr. Krog. Dertil kom så Knud Fabricius og Severinsen fra den historiske fællesforening, og sluttelig endnu en, som Undervisningsministeriet havde ønsket med, højskolemanden fra Askov, lokalhistorikeren Poul Bjerge – utvivlsomt på initiativ af undervisningsminister Jacob Appel selv.³⁷

D'herrer trådte sammen til deres første – og eneste – møde i Rigsarkivet 9. januar 1924. Forinden havde de 9 deltagere – sognerådsformand Krog, en af nøglepersonerne, var forhindret pga. sygdom – alle modtaget et udkast til kassationsbestemmeser vedr. retsbetjentarkiverne til overvejelse, udarbejdet af de to landsarkivarer i udvalget. Forhandlingerne 9. januar varede fire timer, og her blev forslaget »nøje gennemgået og ændret på forskellige punkter, alt under fuldstændig enighed i udvalget«. Det kunne sidst i januar 1924 fremsendes til Undervisningsministeriet som godkendt af alle ti medlemmer, og 19. maj 1925 forelå omsider ministeriets tilladelse til kassationer i retsbetjentarkiverne fra tiden før retsreformen trådte i kraft 1919, når disse havde været opbevaret 30 år i landsarkiverne. Udvalgets forslag var blevet fulgt og tiltrådt af både Justits- og Indenrigsministeriet, gennembruddet var sket. Kassationsbestemmelserne af 1925 skal ikke gennemgås her, men de opfyldte landsarkivernes ønske: at skaffe plads i de overfyldte magasiner ved endelig, for første gang siden arkivernes oprettelse i 1890'erne, at give mulighed for at rydde ud på hylderne. Men ikke tilstrækkeligt. Kun 11 år efter, i 1936, reviderede man bestemmelserne, så landsarkiverne kunne kassere hurtigere i retsarkiverne, nemlig når sagerne var 30 år gamle – dvs. uanset, hvor længe de havde været opbevaret i landsarkiverne. Påny en klar gevinst ud fra et pladshensyn, som oprindeligt skyldtes et forslag i 1931 fra landsarkivar i Odense Hans Knudsen,³⁸ der også – i 1936 – med støtte fra rigsarkivar Axel Linvald fik sat igennem, at

der ville kunne kasseres på stedet i retsbetjentarkiverne uden forudgående aflevering til landsarkiverne.³⁹

Rigsarkivar Erslevs egen reserverede holdning til kassationsproblemet som sådant er omtalt, og bestemmelserne fra 1925 har også indbyggede forholdsregler mod summarisk destruktion af materialet så som pegefingre om, at man skal fare frem »med skønsomhed« og bl.a. tage hensyn til »historisk betydelige mænd« når det gælder arkivalier om auktioner over kunstsamlinger; i det hele taget forudsætter kassation, at der forinden er sket »en arkivalisk gennemgang« af alle sagerne. Reviderede bestemmelser fra 1936 indskærper »stor skønsomhed« i kassationer af sager ældre end 1870. Alt sammen tidkrævende og – pga. det skønsmæssige – til syvende og sidst afhængig af arkivarens subjektive, måske også svingende, bedømmelse af akternes værdi for eftertidens historikere. Først efter Verdenskrig II realiserede man herhjemme efterhånden Saxilds gamle tanke om at koncentrere sig om fremtidens arkivdannelse snarere end om fortidens. Begyndelsen blev taget på landsarkivarmødet i maj 1947 under en drøftelse om amtsarkiverne, og hvor landsarkivar Johan Hvidtfeldt fremlagde disse nye, eller gamle, ideer om rationel, som det siges »mekanisk«, kassationsbehandling af store embedsarkiver efter objektive kriterier i forbindelse med en omlægning af journalsystemerne.⁴⁰ Men det er en anden historie.

Går vi tilbage til 1920'erne, gjorde der sig den gang utvivlsomt også helt andre strømninger gældende i arkivvæsenet end forsigtighedshensyn over for den historiske forskning. På sit årsmøde 1921 havde den unge Arkivarforening – stiftet 1917 – sat emnet »kulturhistorie og kassationer« til debat. Arkivernes fagfolk udtalte sig her uden at skulle skele til anden side, det var et lukket kollegialt forum. Underarkivar Eiler Nystrøm indledte med at »lægge et godt ord ind for kulturhistorien«, advarede mod kassation af sager ældre end 1830, »beklagede de kassationer, som havde fundet sted i Danske Kancellis arkiv« og talte imod at foretage tilsvarende i de ministerielle arkiver efter 1848. Men så fortsætter mødereferatet: »Derimod kunne man roligt kassere i Finansministeriets arkiver, særlig regnskaber. Under diskussionen blev det af arkivar Holger Hansen hævdet, at der var store dele af Søetatens arkiv, som kunne kasseres uden skade, endog langt tilbage. I det hele taget var det den almindelige mening blandt deltagerne i diskussionen, at der også kunne vindes betydelig plads ved at kassere af arkivalier ældre end 1830 ...«. ⁴¹

Dette er, set gennem 1990'ernes briller, rystende læsning – og så er det

endda et af de kun meget få bevarede vidnesbyrd om en egentlig faglig debat i arkivarkorpset som sådant fra mellemkrigsperioden.

De sognekommunale arkiver – eller løsningen der blev væk

Retsbetjentarkiverne var det ene emne på udvalgsrådet i Rigsarkivet januar 1924. Det andet punkt på dagsordenen var efter Undervisningsministeriets og minister Jacob Appels personlige ønske problemet om opbevaring af sognerådsprotokoller og hvorledes de kunne sikres bedst muligt. Her vedtog udvalget at indstille til Undervisningsministeriet, at der »ved Indenrigsministeriets foranstaltning blev udarbejdet en vejledning for sognerådene til behandling af deres papirer«, at sognerådene hver for sig skulle opfordres til at indrette et brandfrit lokale til opbevaring af deres arkivalier, samt at en bestemt person efter anvisning af den pågældende sognerådsformand skulle pålægges ansvar for arkivet. »Muligvis ville en advarsel mod letsindige kassationer også være på sin plads«, slutter udvalgsbetænkningen, som i hele dette afsnit repræsenterer synspunkter, som De samvirkende Sognerådsforeninger i forvejen havde givet udtryk for, at den ville støtte.⁴²

Besyderligt nok, forspillet in mente, havde Undervisningsministeriet ikke i udvalgsrådsprotokollen af 23. november 1923 nævnt spørgsmålet om byrådenes protokoller. Inden mødet i Rigsarkivet havde ministeriet da også bekræftet, at der var tale om en fejltagelse, og at de bykommunale arkivalier selvfølgelig også skulle til debat.⁴³ Men det skete ikke. På udvalgsrådet 9. januar 1924 forelå den ejendommelige situation, at man bredt over diskuterede de landkommunale arkivforhold, uanset sognerådsforeningerne pga. sygdomsfravær ikke var repræsenteret ved sammenkomsten, mens Købstadsforeningens repræsentant øjensynlig forholdt sig helt tavs om det emne, han naturligvis var bestemt til at skulle forhandle. Der stod intet om byrådsprotokoller i udvalgsindstillingen, og hele forhandlingsforløbet 9. januar 1924 omkring de kommunale arkiver samt hospitalsforstander Oluf Jensens manglende udspil på mødet vakte selvsagt nogen undren i hvert fald i Indenrigsministeriet. Der blev via Undervisningsministeriet taget kontakt til udvalgets formand Kr. Erslev – »spørgsmålet synes nærmest ved en forglemmelse ikke at have været optaget til behandling. Rigsarkivaren havde meget villig villet indkalde til nyt møde om denne sag«, hedder det bl.a. i et ministerielt notat.⁴⁴ Nyt møde kom imidlertid ikke i stand, og de bykommunale arkivalier fortonede sig påny ganske i horisonten. På basis af udvalgsindstillingen af 24. januar 1924 gik man nu alene videre

over for sognekommunerne, hvor Indenrigsministeriet via amterne i løbet af marts s.å. indledte en høring om sognerådernes holdning til arkivspørgsmålet ud fra de konkrete forslag til forbedringer, der var fremkommet.

Amternes svar indløb til ministeriet i løbet af 1924. Den overvejende reaktion ude i landet var negativ over for alt, hvad der kostede penge »i de nuværende vanskelige tider«, og det vil i hovedsagen sige punktet om indretning af brandfri lokaler. Det var rigtignok også sin sag at komme igennem med forslaget, når indstillingen var som f.eks. i Frederiksborg amt, hvor »sognerådene efter amtets erfaring kun (har) liden eller ingen nytte af et arkiv, selv om dette er vel ordnet og vel bevaret«. Nogle steder var der ganske vist i årenes løb truffet forholdsregler for at sikre arkiverne, men det var undtagelsen og ikke reglen, som f.eks. i Præstø amt, hvor af de 75 sogne- og landdistriktsråd kun ca. ¼ rådede over brandfri lokaler og under halvdelen besad jernpengeskabe; intet under, at brand i sognerådsformandens ejendom i en mængde tilfælde betød udslettelse af arkivet.

Besvareelserne er undertiden en blank afvisning af overhovedet at skulle beskæftige sig videre med arkivproblemet. Svendborg amtmand kunne over for Indenrigsministeriet »tjenstlig meddele, at sagen har været forelagt Svendborg amtsråd, der vedtog at udtale, at man ikke kunne se nytten af at der tages hensyn til udvalgets indstilling for sognekommunernes vedkommende. Amtet kan slutte sig til denne udtalelse«. I lidt anden form er svaret det samme fra et af sognerådene til Hjørring amt; det lød ord- og bogstavret: »Ifølge amtets skrivelse af 10. april 1924 i anledning af en udtalelse af sognerådet angående opbevaring af sognerådets arkivalier m.v., finder sognerådet ingen anledning til at tiltræde den af Undervisningsministeriet meddelelse«. Så var det sagt.

Nogle amter ville dog gerne støtte udvalgets synspunkter, således bl.a. København, Roskilde og Maribo amter, og en eller anden form for vejledning kunne man da altid udarbejde sådan som tidligere Maribo, Ringkøbing og nu senest efter Genforeningen Åbenrå amt havde udsendt cirkulærer om arkivorden. De var »meget ensartede« og kunne lægges til grund, hvis Indenrigsministeriet ville påtage sig at udsende en sådan vejledning. Der foreligger også i Indenrigsministeriets akter om sagen et udkast til »Vejledning vedr. behandlingen af sognekommunernes arkivsager m.m.«, udarbejdet i ministeriet 1924-25. Det omhandler mere specificeret arkivets ordning og kontrolforhold omkring sagerne, men berører overhovedet ikke sikkerhedsproblemet – altså brandfri rum eller skabe – undtagen for så vidt det åbenbart forudsættes, at der ikke

sker kassation i sagerne. Men nogen direkte opfølgning af udvalgets advarsel mod »letsindige« kassationer indeholder udkastet ikke.

Man kunne måske også mene, som f.eks. Århus amt havde tilkendegivet i sit svar, at der overhovedet ikke var grund til advarsler mod overilede kassationer. Fra Åbenrå amt kunne ministeriet dog høre det stik modsatte, nemlig at en advarsel i aller højeste grad ville være på sin plads. Fra Thisted amt foreligger udfyldte spørgeskemaer vedr. bl.a. de enkelte sognekommuners kassationer af journaler, kopibøger og sagsakter. Besvarelserne rækker fra, at man intet kasserede, men opbevarede arkivalierne i »ubegrænset tid«, eller »100 år og derover«, eller »størsteparten af betydning indtil det forgår af ælde« – til at man opbevarede »i flere år« (!) eller, mere konkret andetsteds, »4 år«. Mulighederne for det ene eller det andet var altså legio. Ålborg stiftamt trak for sit områdes vedkommende den konsekvens af høringsen, at det sikreste middel til at bevare arkiverne var »at påbyde relativt hurtig aflevering til landsarkiverne«,⁴⁵ men det var en tanke som faldt på stengrund i det statslige arkivvæsen af 1925 – rent bortset fra, hvad kommunerne selv måtte have ment om det.

Ålborg stiftamt rammer i øvrigt nok det helt centrale i de eksisterende forhold i sit svar til Indenrigsministeriet 4. april 1924, hvor det bl.a. hedder: »De fleste landkommunale arkiver er sikkert i en meget lidet tilfredsstillende orden, adskillige steder kan betegnelsen arkiv overhovedet ikke anvendes; man har flere gange fra sognerådsformænd hørt den udtalelse, at de principmæssigt lod alle tryksager, derunder Lovtidende og cirkulærer, gå ulæste i papirkurven eller ovnen; »det er ikke muligt at holde rede på alt det«. Det er sikkert kun ganske få steder, hvor der føres journal og hvor sagerne forsynes med journal-nr. og henlægges i orden. Når amtet ved given lejlighed har forsøgt at forklare en sognerådsformand et ganske simpelt journalsystem og at påvise nødvendigheden af indførelse af et sådant, hvis man ønsker ved påkommende lejlighed at finde en gammel sag og overhovedet at have orden i arkivet, har det som regel været noget ganske nyt for den pågældende«.

Afslutningen på alle indenrigsministerielle overvejelser om videre tiltag på området indtraf præcis 16. april 1925. Det hedder da i et notat antagelig af departementschef F. C. Martensen-Larsen: »Rigsarkivar Laursen har i dag været her. Han havde ikke mindste interesse for opmagasinering af sognerådsarkiver, men ville gerne have, at Ind.Min. svarede Underv.Min. m.h.t. spørgsmålet om *kassation* af visse embedsarkivalia, idet det ville være meget ønskeligt at få bemyndigelse til sådan kassation«.⁴⁶

Undervisningsministeriet havde gennem hele året 1924 indtil flere gange rykket Indenrigsministeriet for et svar på udvalgsbetænkningen fra januar. Nu kunne det afgives definitivt, for den nye rigsarkivar siden 1. april 1924 Laurs Laursen havde under sit besøg i ministeriet så at sige punkteret hele den landkommunale ballon. Tilbage stod kun at tage stilling til retsbetjentarkiverne, der ikke gav de involverede ministerier, og slet ikke Indenrigsministeriet, problemer – tværtimod, kunne man næsten sige, de gav en probat løsning, nemlig mulighed for kassationer i betydelig målestok. Indenrigsministeriets svar til Undervisningsministeriet 22. april 1925 gik overhovedet ikke ind på det kommunale problem, men indeholdt alene en accept af udvalgsindstillingen om retsbetjentarkiverne. Og Undervisningsministeriet blev således i stand til 19. maj 1925 at dekretere de ønskede kassationsregler for disse arkiver. Indenrigsministeriet havde frigjort sig fra den ubehagelige opgave at skulle forsøge en løsning på den kommunale side af sagen og kunne i givet fald henvise til Rigsarkivets manglende interesse. Om kommunearkiverne derfor ikke et ondt ord – disse arkiver kom først for alvor på tapetet igen flere tiår senere.

Noter:

1. Landsarkivar G. M. Hornemann mente at vide, at man i Kultusmin. havde »tænkt på Thiset, men bøjede sig, da Knud Secher erklærede, at det ville være det samme som at tage livet af faderen« (brev til landsarkivar G. L. Wad 25/1 1915, Wads privatarkiv i Landsarkivet for Fyn). Om forholdet mellem Secher og Thiset jfr. H. Kargaard Thomsen i ARKIV 11. bd., 1986, s. 131ff.
2. Hornemanns brev til Wad 25/1 1915.
3. Knud Fabricius i foredrag, mk. »4. februar 1942«, ms. i K. F.s privatarkiv, RA.
4. Kultusmin. Forestillinger 1915 nr. 58, 8/11.
5. Breve til Wad fra Holger Hansen, Mollerup, Hornemann, W. Norvin og L. Laursen 1915-16.
6. Breve til S. Nygård 21/2 1919, 4/12 1920, N.s privatarkiv, RA.
7. Hofman Bang til Nygård 31/10 1916, G. Saxild til Wad 24/9 1923.
8. Kultusmin.s bekendtgørelse 10/3 1891 stk. 3, jfr. Love, bekendtgørelser og cirkulærer vedr. landsarkiverne, udg. af Rigsarkivet 1965, s. 17.
9. Jfr. om V. A. Secher H. Kargaard Thomsen i ARKIV 11. bd., 1986, s. 125f.

10. Justitsmin. Retsplejereformkontoret, j.sag 235/1919, brev af 7/2 1919.
11. Arkivvæsenets arkiv: RA j.sag 37/1916. Undervisningsmin. 2. ktr. j.sag 728/1916. – Hornemanns årsberetninger for Landsarkivet for Sjælland m.v. i arkivvæsenets arkiv. – Hasse Petrini: »Arkivmannen av igår och av idag«, Arkivvetenskapliga Studier IV, Lund 1968, s. 287. Harald Jørgensen: Nordiske Arkiver, 1968, s. 237.
12. Undervisningsmin.s bekendtgørelse 1/4 1919 om retsbetjentenes aflevering af arkivalier til landsarkiverne, Lovtidende 1919, A, s. 829.
13. Hornemanns årsberetning for 1919. – Cirkulæret 26/6 1919 i Ministerialtidende 1918-19, A, s. 158. Jfr. H. i breve til rigsanklager V. Topsøe-Jensen, kommissionens formand, 23/1 og 7/2 1919 (Retsplejereformkontoret, anf. j.sag. 235/1919).
14. Koncept til ikke-afsendt skrivelse fra Justitsmin. til Undervisningsmin. decbr. 1917 i Retsplejereformkontoret, anf. j.sag 235/1919.
15. Erslev til Undervisningsmin. 26/2 1919. Kopi i arkivvæsenets arkiv, j.sag 234/1921.
16. H.s årsberetning for 1920.
17. Kirkeministeriet, j.sag 3 T 1167/1919: Hornemann til rigsarkivaren 9/4 1919.
18. Libri datici er betegnelse for optegnelsesbøger, ført af sognepræsterne, om allehånde forhold af interesse vedr. deres pastorat, jfr. Johan Hvidtfeldt (udg.): Håndbog for danske lokalhistorikere (1965) s. 347f.
19. Jfr. Harald Jørgensen: Lokaladministrationen i Danmark, 1985, s. 240f. Erik Nørr: Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841. (1981).
20. Om 1907 sagen: Kultusmin. 1. ktr. j.sag 3 G 210/1907, og Indenrigsmin. KK-ktr. j.sag 1603/1907. – Cirkulæret 14/8 1908 er gengivet i RA.s anf. publikation: Love, bekendtgørelser, etc., s. 45.
21. Så sent som januar 1918 anførte f.eks. sognepræsten til Slagelse St. Mikkel, at »jeg må med beklagelse meddele, at jeg har tilintetgjort, hvad der ikke i forvejen var gået til grunde« i præstearkivet, som var ødelagt af dårlige opbevaringsforhold. Cit. i Hornemanns indstilling 9/4 1919, Kirkemin. anf. j.sag 3 T 1167/1919.
22. Arkivvæsenets arkiv: Protokol over »forhandlinger ved de af rigsarkivaren med arkivvæsenets afdelingschefer afholdte møder« 1916-51.
23. Først 1926 gennemførtes m.h.t. amtstue- og dommerarkiver bestemmelser om løbende kassation i dele af arkiverne ved embederne selv. – Det er exceptionelt, at embedslægerne siden 1899 havde været bemyndiget til at kassere visse arter af sager i deres arkiver, når de var to år gamle. Jfr. Johan Hvidtfeldt: Håndbog for landsarkivet i Viborg, 1955, s. 20, 23f, og Love,

- bekendtgørelser, etc., s. 36 om embedslægearkiverne. – Om Saxild, som allerede 1899 havde været inde på kassationsproblemet i embedsarkiverne, jfr. Jens Holmgaard i Jyllands Brevkiste. Landsarkivet for Nørrejylland 1891-1966 (Viborg 1966) s. 124f.
24. Notat 14/6 1919 af ekspeditionssekretær H. F. Øllgaard, m. påtegning af »W« (= dptschef A. P. Weiss): »vistnok en overordentlig prisværdig foranstaltning«, Undervisn.min. 2. ktr. j.sag 1018/1919.
  25. Kirkemin. 1. ktr. j.sag 3 T 1167/1919.
  26. Anf. referat af chefsmøde i RA 18/12 1919.
  27. Landsarkivet for Sjællands journal 23/7 1919: »Riksarkivar Koren, Kristiania, forespørger telegrafisk, når arkivar Hornemanns besøg kan ventes, idet han vil indrette en inspektionsrejse herefter«. – Div. oplysninger om rejsen 1919 bl.a. i landsarkivets kopibog s.å.
  28. Brev til Wad 31/3 1920.
  29. Skrivelse fra Justitsmin. til Undervisningsmin. 17/2 1919, Undervisningsmin. 2. ktr. j.sag 330/1919.
  30. Jfr. H. Kargaard Thomsen i ARKIV 7. bd., 1979, s. 137ff.
  31. Undervisningsmin. 2. ktr. j.sag 330/1919. – »Rigsarkivet« er i tidens sprogbrug officiel betegnelse for arkivvæsenet bestående af hovedarkiv og landsarkiver.
  32. H.s årsberetning til rigsarkivaren for 1920, dat. 13/5 1921.
  33. Landsarkivarerne til Erslev 10/1 1922, E. til Undervisningsmin. 13/1 1922: Arkivvæsenets arkiv, Sager vedr. kassation pk. nr. 408.
  34. Indenrigsmin. KK-ktr. j.sag 346/1922.
  35. Sstds.: De samvirk. sognerådsforen. til Indenrigsmin. 28/1 1922. Notater om sagsforløbet sstds.
  36. Udat. koncept til henvendelse til Undervisningsmin. 1922 om udvalgsdeltagelse i DHF.s arkiv, korrespondance 1922 (RA). – Arkivvæsenets arkiv, anf. pk. nr. 408: Erslev til Undervisningsmin. 6/10 1922. – Jens Holmgaard i Jyllands Brevkiste s. 126ff.
  37. Indenrigsmin. var altså ikke direkte repræsenteret i udvalget, og ud fra et notat i anf. j.sag KK 346/1922 ønskede det at undgå at rejse spørgsmålet om repræsentation over for Undervisningsmin., uanset spørgsmålet om kassation af arkivalier vedr. lægdsvæsenet i retsbetjentarkiverne også var omfattet af udvalgets forhandlinger. Det er antagelig bl.a. et hensyn til udvalgets kommunale repræsentanter, der her spiller ind.
  38. Om kassationsbestemmelserne i enkeltheder Johan Hvidtfeldt i anf. Håndbog for landsarkivet i Viborg, 1955, s. 32f. – Hans Knudsen til rigsarkivar L.

Laursen 5/10 1931, Arkivvæsenets arkiv, anf. pk. nr. 408 om kassation.

39. Referat af landsarkivarmødet oktbr. 1936, pkt. 4: Arkivvæsenets arkiv, anf. protokol over chefsmøder.
40. Anf. protokol over chefsmøder.
41. Årsmødereferat i Arkivarforeningens arkiv, RA.
42. Skrivelse til Indenrigsmin. 28/10 1922 i KK-ktr. j.sag 346/1922.
43. Sstds., påtegning på koncept til skr. fra Indenrigsmin. til bestyrelserne for Sognerådsforeningerne og Købstadforeningen dat. decbr. 1923.
44. Indenrigsmin. KK-ktr. j.sag 416/1924, notat 15/3 1924.
45. I Norge var der få år tidligere, i 1921, gennemført bestemmelser om aflevering til statsarkiverne af by- og landkommunale arkiver, hvis disse ellers ikke kunne opbevares under betryggende forhold, jfr. Harald Jørgensen: Nordiske Arkiver, 1968, s. 182.
46. Sagen om de landkommunale arkiver i KK-ktr. j.sag 416/1924.

Edb-journaler

Erfaringer og perspektiver

Af Karen Hjorth og Dan Tørning

Med fremkomsten af edb-systemer til journalisering i den offentlige forvaltning har Rigsarkivet fastlagt regler for arkivering og aflevering af edb-journaler. Arkivarerne Karen Hjorth og Dan Tørning har udarbejdet procedurerne og gennemført afleveringerne af de første journaler. I artiklen beskriver de erfaringer og overvejelser fra dette arbejde.

Indledning

I kuffert, metaldåse og plastkassetter på billedet her overfor ligger en journal, i dette tilfælde Statsministeriets journal for perioden fra den 1. januar 1984 til den 31. december 1988.

Begrebsmæssigt er JOURNALEN i en institution det system, hvori man registrerer indkomne skrivelser, resolutioner, notater og udgående skrivelser. Tidligere så journalen ud som vist på billedet s. 254. En protokol eller en kasse med kort, hvorpå man med håndskrift eller skrivemaskine noterede de nødvendige oplysninger om de forskellige dokumenter, der gik ind og ud af institutionen, for at kunne finde disse dokumenter igen i deres rette sammenhæng til brug ved sagsbehandlingen.

Hvordan det er gået til, at journalen nu i Statsministeriet og mange andre steder i den danske forvaltning ser ud som vist på billedet, og hvad det betyder for den fremtidige brug af den og for Rigsarkivets fremtidige arbejde, er emnet for denne artikel. Vi vil ikke her vurdere de enkelte edb-journalsystemers funktion.

Hvorfor journal?

Men først noget om formålet med at have et journalsystem, hvad enten det »kører« på papir eller på edb.

Offentlige institutioner *skal* ikke føre journal, der er ingen krav herom i lovgivningen. Når de fleste alligevel gør det, er det ud fra et behov for at kunne styre og kontrollere opgaverne/sagsområdet.

Lovgivningens krav om indberetning, restancekontrol, offentligheds- og forvaltningslov o.l. skal kunne opfyldes, men det primære behov er nok at samle information på en systematisk og tilgængelig måde til brug for sagsbehandling og styring i institutionen. Informationen skal lagres,

Statsministeriets journal for perioden 1984-88 ved afleveringen til Rigsarkivet. »Journalen« består af 4 magnetbånd i plastkassetter, en serie mikrokort liggende i den transportkuffert, der anvendes ved afleveringen, samt et eksemplar af mikrokortene på rullefilm, emballeret i en metaldåse som maling eller lak. Desuden følgeseddel, registerbeskrivelse og tekstudskrift. (Foto: Tage Ludvigsen).

så at man hurtigt og sikkert kan finde lige netop det, man skal bruge, frem igen.

Det system, man i den offentlige forvaltning har benyttet i de sidste 30 år til »lagring« af information, er hierarkisk emneopdelte journalplaner. Før dette blev almindeligt, benyttedes kronologisk henlæggelse med forskellige emneregistre som søgemiddel.

Det grundliggende princip i lagrings- eller henlæggelsessystemerne, både de kronologiske og de emneopdelte, er, at samhørende informationer er placeret sammen i en »sag«, dvs. et omslag om de dokumenter, der er »samlet« i forbindelse med et eller andet forhold eller en aktivitet, og som sagsbehandleren/institutionen behøver til dokumentation, behandling og kontrol.

Sagsbehandlingens kvalitet er naturligvis afhængig af den information, der stilles til rådighed for sagsbehandleren, og denne »service« hænger på struktureringen af informationen og dens registrering. Registreringen har til formål at dokumentere tilstedeværelsen af en akt/et dokument og at sammenkæde samhørende informationer. Det sker ved journaliseringen i det system – den journalplan –, der udtømmende, præcist og forståeligt beskriver en institutions ressort.

Fungerer systemet efter sin hensigt, kan institutionen og dens medarbejdere stille spørgsmål til »informationsbasen« og få oplysnings- og beslutningsgrundlag frem i oversigtsform i journalen og totalt i sagen, hvor alle dokumenterne er samlet.

Fungerer systemet på kort sigt, vil det også gøre det på langt, og heraf kommer arkivernes interesse i aktuelle journalsystemer.

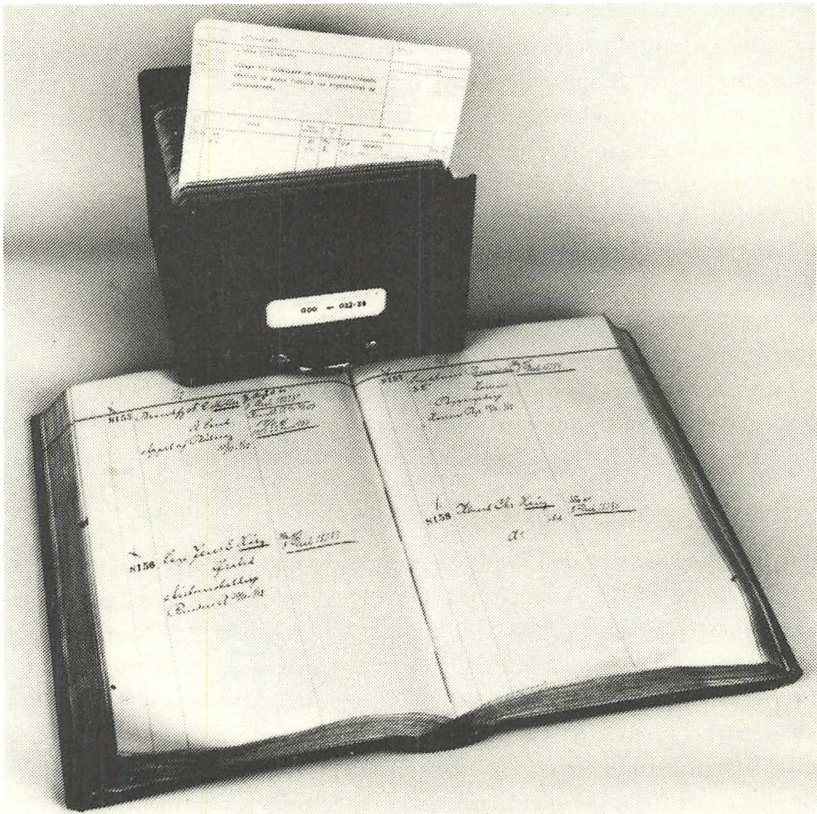
Udvikling af edb-journalsystem

Statsministeriet startede i 1984 edb-journalisering. Det var en af de sidste i den gruppe på 12 statsinstitutioner, som var pionerer på feltet. Det journalsystem man fik, hed SJS, Standard-Journaliserings-System. Udviklingen af systemet var startet i 1975 i et samarbejde mellem Finansministeriets Administrationsdepartement og I/S Datacentralen, statens edb-central. Hensigten var at udvikle et system, der kunne effektivisere journaliseringsfunktionen i institutionerne. Arbejdet blev beskrevet i en rapport, der også skulle tjene som vejledning for institutioner, der overvejede at anskaffe et edb-journalsystem.¹ Rigsarkivet blev repræsenteret i arbejdsgruppen fra starten for at sikre arkivvæsenets interesser, nemlig at edb-systemerne respekterede de almindelige regler for journalsystemer, og at de elektroniske systemer kunne arkiveres og afleveres til arkivvæsenet med henblik på fremtidig benyttelse.

Når vi nu, næsten 15 år efter arbejdets begyndelse, rutinemæssigt modtager aflevering af edb-journalsystemer og stiller dem op på hylenderne i magasinerne, kan vi konstatere, at det lykkedes at fastholde Rigsarkivets krav til arkivering i den nye teknik. Det tog sin tid, det går godt, men vi ved, at det er rutiner, der gælder for den nærmeste fremtid. Procedurene må ændres i takt med udviklingen.

Brugerne

SJS var ikke færdigudviklet, da det blev taget i brug. Det træk synes stadig at være typisk, leverandørerne søger at afsætte produktet før det

Gammeldags journaler, her fra Justitsministeriet fra henholdsvis 1906 og 1971. (Foto: Tage Ludvigsen).

er færdigudviklet, i det mindste set med arkivvæsenets øjne. På et tidspunkt i forløbet blev systemet forbundet med en bestemt maskinleverandør (dansk) der blev reddet af regeringens beskæftigelsesplan, og SJS blev færdigudviklet til ganske bestemte maskiner. Der blev afsat en pulje på ca. 30 mill. kr. over årene 1979-84 til beskæftigelsesfremme på dette område. Tilbuddet blev givet i Finansministeriets cirkulæreskrivelse af 3. marts 1980. Budgetdepartementet havde af det ovennævnte beløb fået 8 mill. kr. til indkøb af edb-journaliseringsanlæg til statsinstitutioner i 1980 og indkaldte med cirkulæreskrivelsen ansøgninger fra interesserede om at få et system. I 1981 bevilgedes 13,2 mill. kr.

De »heldige« fik således »gratis« maskiner, programmel og installation. Drifts- og vedligeholdelsesomkostninger skulle institutionerne selv

finde, og de var af en sådan størrelse (for så vidt de var kendte), at én institution efter at have fået tilbudt systemet derfor måtte takke nej til gaven. Følgende institutioner fik på denne måde SJS: Budgetdepartementet, Administrationsdepartementet, Miljøministeriet, Miljøstyrelsen, Arbejdstilsynet, Arbejdsdirektoratet (heri det senere Direktoratet for Arbejdsløshedsforsikringen), Forbrugerombudsmanden og Forbrugerklagenævnet (nu sammenlagt i Forbrugerstyrelsen) Landbrugsministeriet, Fiskeriministeriet, Sikringsstyrelsen (nu Arbejdsskadestyrelsen) og Statsministeriet. Ansøgernes »egnethed« for edb-journalisering blev vurderet i Administrationsdepartementet ud fra principielle overvejelser. Flere institutioner end de ovennævnte meldte sig som interesserede, men kom ikke i betragtning, hvad enten det nu var på grund af »egnetheds-vurderingen« eller fordi de selv faldt fra efter nærmere overvejelse.

Nogle af de institutioner, der pga. deres størrelse og søgebehov blev fundet egnede, var, set med Rigsarkivets øjne, ikke parat på det givne tidspunkt. Den planlægningsperiode på 6 måneder, der var nævnt i cirkulæret, var nemlig alt for kort for de institutioner, der af edb-systemet blev tvunget til at ændre rutiner for sagsdannelse, udarbejde journalplan, indføre periodeopdeling og samtidig lære at håndtere det nye medie.

Nogle fik gennemført en grundig analyse og nedfældet retningslinier for de nye procedurer, mens andre ikke ofrede sagen den fornødne tid og derfor i temmelig lang tid efter systemets start manøvrerede fra situation til situation med frustrationer til følge. Om dette kan man læse i en række rapporter om teknologivurdering af edb-journalisering i statsadministrationen, som blev iværksat i forbindelse med starten af edb-journalerne i 5 af institutionerne.²

Et edb-journalsystem løser nemlig søgeproblemer, men ikke strukturproblemer, hvad mange overså også dengang.

Skal journalplanen erstattes af emneordssøgning?

I den første periode af planlægningen af edb-journalsystemer til statsforvaltningen blev det fra edb-teknisk side hævdet, at man ved registrering af dokumenter kun behøvede et enkelt niveau, hvor der udover faste felter som navn, dato etc. registreredes dokumentresumé samt et antal nøgle-/emneord. Sammenhørende dokumenter ville altså ved søgning kun kunne identificeres ved sammenfald af disse søgekriterier. Sådanne dokumentsystemer var (og er) ikke ualmindelige i udlandet. Det krævede derfor en god portion stædighed og megen argumentation at

overbevise planlæggerne om, at en sådan »endimensional« søgemetode – uanset edb-teknikkens hurtighed og smidighed – ville føre til en forringet funktionalitet sammenlignet med et system, baseret på en hierarkisk journalplan og registrering på både sags- og dokumentniveau.

Meget kort fortalt er svagheden ved det rene dokument-system, at man ved emneordssøgning dels ikke er sikker på at få fremsøgt alle sammenhørende dokumenter vedrørende det søgte forhold, dels ofte vil få en mængde irrelevante referencer frem. Forholdet mellem journalplanen og emneordene kan til en vis grad sammenlignes med forholdet mellem en bogs indholdsfortegnelse og dens stikordsindex. Begge dele er nyttige redskaber for søgning, men de kan ikke erstatte hinanden. Nødvendigheden er journalplanen og et selvstændigt sagsniveau blev da også til sidst accepteret og er nu standardingredienser i edb-journalsystemer for forvaltningen. Ikke desto mindre stikker djævelen nu og da hovedet frem i nye produkter fra edb-leverandører, som bruger ordet journalsystem om primitive dokumentregistreringssystemer. Så Rigsarkivet må til stadighed være på vagt, hvis den nuværende kvalitet og pålidelighed i sagsdannelsen skal opretholdes.

I spørgsmålet om søgefaciliteter har også begrebet fritekstsøgning været diskuteret. I de tidlige edb-journalsystemer var fritekstsøgning på grund af tekniske begrænsninger ikke realistisk mulig, selvom der kun ville være tale om søgning i *tekstresuméer*. Heldigvis! – kan man måske sige, da dette forhold antagelig var medvirkende til at journalplanen blev accepteret, som ovenfor omtalt. Efterhånden som maskinerne har fået langt større kapacitet, er fritekstsøgning kommet inden for rækkevidde og vil nok komme til at erstatte – eller i hvert fald aflaste – anvendelsen af emneord. Det er indlysende, at fritekstsøgning ligesom emneord ikke kan erstatte en journalplan som struktureringsredskab, men der er næppe heller tvivl om, at visse leverandører vil argumentere for, at »gammeldags« journalisering er overflødig, når der kan søges på tværs af tekster, endda uden anvendelse af særlige emneord. Efterhånden som journalsystemer integreres eller sammenkobles med lagring af udgående post (via tekstbehandling) og med dokument-scanning/-lagring (indgående post), vil denne »arbejdsbesparelse« kunne virke tillokkende. Så længe der er tale om egentlige sagssystemer, hvor der er behov for sagsstyring, herunder henlæggelse, periodisering, kassation og aflevering, vil kravet om journalplanen imidlertid blive fastholdt af Rigsarkivet.

Arkivernes hjemmel

Da arbejdet med udvikling af edb-journalsystemer startede var der faste retningslinier for forholdet mellem Rigsarkivet og landsarkiverne og den offentlige forvaltning. De er nedfældet i Kulturministeriets bekendtgørelse nr. 91 af 20. februar 1976.

Ifølge bekendtgørelsen er Rigsarkivet og landsarkiverne statsforvaltningens konsulenter i arkivanliggende herunder i *spørgsmål om sagsdannelse og arkivdannelse*, nye journalplaner og arkivplaner skal godkendes af Rigsarkivaren inden de tages i brug, ligesom større ændringer i allerede godkendte planer også skal forelægges Rigsarkivaren. Baggrunden for denne bestemmelse er at journalplanerne skal være grundlag for udarbejdelse af kassationsplaner. Bekendtgørelsen fastsætter nemlig også, at *kassation kun må finde sted i den offentlige forvaltning med rigsarkivarens samtykke*.

Praksis

På basis af den myndighed, der er givet Rigsarkivet over arkiv- og journalforholdene i den offentlige forvaltning, er der blevet udarbejdet regler for myndighedens udøvelse. Rigsarkivet har lavet en fem-års-plan efter hvilken enhver offentlig institution mindst hvert femte år får henvendelse fra Rigsarkivet med tilbud og krav. Tilbuddene består i råd og vejledning om sags- og arkivdannelse, om journalsystemer, om lokaler og materialer m.m. Filosofien bag denne rådgivning er, at et velfungerende og veldokumenteret journalsystem betyder problemløs overførsel til arkiv, når det engang er gået ud af administrativ brug. Journalsystemet, dvs. journalplan og -vejledning, er desuden det uundværlige redskab ved udarbejdelsen af en kassationsplan, dvs. en plan for hvad der af den fremtidige sagsdannelse skal bevares med henblik på overførsel til Rigsarkiv eller landsarkiv og hvad der løbende må kasseres i institutionen. Med en sådan plan kan institutionerne planlægge og styre deres fysiske arkiv.

Selve afleveringen af afsluttede arkiver hører nærmest ind under den del, der er betegnet som *krav*. Bekendtgørelsen fastsætter nemlig, at alt materiale, der frembringes i forbindelse med institutionens og dens medarbejders virke, er underkastet bestemmelserne, der også giver regler for, hvornår og på hvilken måde gamle arkiver skal afleveres.

Det væsentligste krav i forbindelse med overvågning af administrationsens arkivdannelse, som stilles ved femårs-tilsynet, er kravet om at

enhver institution skal indsende fortegnelse over hele sit arkiv herunder også oplysninger om hvilke edb-opgaver institutionen har.

I teorien har Rigsarkivet altså sikret sig oplysninger om den totale edb-anvendelse i offentlige institutioner, men i praksis er det ikke tilstrækkeligt at forlade sig på de fem-årige indberetninger. Offentligt tilgængelige oversigter over edb-anvendelsen f.eks. Registertilsynets årsberetning gennemgås systematisk af Rigsarkivet.

Edb-journaler

Når det angår edb-journalsystemer har arkivvæsenets hjemmel, fulgt op af fem-årsplanen sammen med den kontakt vi har etableret til leverandører af systemer bevirket, at vi tør sige vi har overblik.

Som omtalt indledningsvis har vi arbejdet med området i mere end 10 år. Der har været gjort status på forskellige niveauer under forløbet og udarbejdet skriftlige retningslinier. Først en handlingsplan for rigsarkivets rådgivning i forbindelse med institutionernes overgang til edb-journal. Rigsarkivet blev nemlig repræsenteret i hver af de styringsgrupper i de konkrete institutioner, der stod for systemernes indførelse. Dernæst en evaluering af systemernes funktion og konsekvenserne for arkivdannelsen i de samme institutioner, da der var forløbet nogen tid. Sideløbende hermed foregik, mest på Rigsarkivets initiativ, et samarbejde med systemleverandøren om udformning af det modul eller den facilitet, der skal få journalperiodeopdelingen til at fungere hensigtsmæssigt både for brugerne og for Rigsarkivet.

Samtlige erfaringer blev udmøntet i en *foreløbig* vejledning om indførelse af edb-journalsystemer, der i princippet snarere er krav end vejledning. Hovedpunkterne i den er, at grundlaget for et edb-journalsystem er en journalplan, der i hierarkisk opbygning beskriver institutionens ressort. Dokumenter henføres ved deres registrering i edb-journalsystemet til en saggruppe og herunder til den enkelte sag/det enkelte forhold, som dokumentet refererer til. Dokumentet henlægges som før i en fysisk sag, dvs. i et sagsomslag. Til journalplanen knyttes der en kassationsplan, dvs. bevarings- og kassationsbestemmelser for fremtidige sager i en bestemt saggruppe.

Et andet krav er, at årstal for sagens oprettelse skal indgå i journalnummeret enten foran eller bagefter, men sådan at det er helt klart hvilket år eller i hvilken periode sagen er oprettet.

Et meget vigtigt punkt, som det er lykkedes at få gennemført er journalsystemernes opdeling i perioder. Periodeopdelingen af manuelle

journalssystemer har været praksis i de fleste institutioner i de senere år og er nu blevet en uomgængelig del af edb-journalssystemer.

Periodeopdelingen betyder, at man på forhånd *beslutter* at lukke for sagsdannelsen og journaliseringen i den fungerende journal på et forudbestemt tidspunkt og starte med ny journalplan, ny journal og nye sager. Denne *periodisering* er en forholdsregel, der kombinerer den gamle opdeling af journal og sagsdannelse i årgange med den moderne emnemæssige journalisering og sagshenlæggelse. I den kronologiske journalisering indtraf periodeskiftet ved hvert årsskifte og medførte, at hvert års journal med hjælpemidler og tilhørende sager udgjorde en afsluttet helhed, som kunne flyttes fra det aktuelle arkiv, fjernarkiveres og med tiden afleveres. Årgangsopdelingen medførte, at administrationen havde en begrænset »levende« sagsmasse og at man kunne rydde op samt skaffe sig af med det uaktuelle.

Efter at hele den danske forvaltning stort set var gået over til emnemæssig sagsdannelse, kom man til at mangle denne »oprydningsfunktion«, idet der ikke er nogen naturlig grænse for sagsdannelsen indenfor et emne. Rigsarkivets krav om kun at ville modtage hele afsluttede arkivenheder – journal med hjælpemidler og sager – der er umiddelbart anvendelige, kombineret med et behov for »oprydning« og opdeling i aktuelle og ikke-aktuelle arkiver, har medført, at journalperioder nu er almindelig praksis. Enhver institution med nogen sagsmængde må efter et stykke tid erkende, at et journalssystem ligesom et bogholderisystem skal gøres op og afsluttes. Hvis periodeopdelingen ikke fandtes, ville det af brugsmæssige og økonomiske grunde være nødvendigt at rydde op og rense ud i den verserende base, evt. slette afsluttede sager eller lagre dem på et andet medie. På denne måde ville vi få en evighedsjournal, som rystede dele af sagsmassen af sig med tilfældige mellemrum. For aflevering og fremtidig brug ville det være en katastrofe. Vores hensigt med at bevare journalssystemer er at sikre sammenhængen mellem journalplan/-vejledning og journal og sager. Disse dele *tilsammen* er dokumentation af en given institution på et givet tidspunkt. Splittes de op, vanskeliggør man en fremtidig brug. Man kan naturligvis altid tage »fingertutten« på og blade sig gennem sagerne, men det er ikke rigtig acceptabelt, når søgesystemet i sin oprindelse er elektronisk.

Journalperiodeskift – overlappingsperiode

Som nævnt skal hver periodes edb-journalregistre betragtes som en afsluttet helhed, der hører sammen med periodens sagsarkiv. Ved starten

af en ny journalperiode skal der derfor oprettes nye journalregistre. Først skal journalplanen for den nye periode indlægges. Edb-systemet bør muliggøre, at dette kan forberedes i god tid inden periodeskiftet, ved hjælp af et programmodul, hvor der tages udgangspunkt i den eksisterende journalplan. Hvis periodeskiftet foretages *uden overlappingsperiode* (herom mere senere), skal alle verserende sager lukkes i den »gamle« periodes journal og tilsvarende sager oprettes i den »nye« journal. Denne genoprettelse/overførelse af sager i ny periode bør kunne foregå automatisk, således at systemet overfører *sags*-informationen fra den gamle sag til den nye, samt etablerer indbyrdes henvisning mellem »gammel« og »ny« sag. Den automatiske sagsoprettelse bør kunne håndtere eventuelle ændringer af saggruppenummer, f.eks. ved hjælp af et på forhånd etableret konkordansregister mellem »ny« og »gammel« plan. Ændringer på enkeltstatsniveau må enten klares ved genoprettelse med »håndkraft« eller ved hjælp af endnu et hjælperegister, som angiver ny saggruppe for de sager, hvis overflytning ikke skal følge reglerne i konkordansregistret. Systemet bør endelig kunne producere sagsomslagene til de nye »fysiske« sager.

I den lige beskrevne version af periodeskift foregår skiftet så at sige med ét hug. Allerede i manuelle journalsystemer har det imidlertid været almindeligt at operere med en såkaldt *overlappingsperiode* (også kaldet overgangsperiode) på typisk 3-6 måneder, i hvilken der fortsat kan journaliseres på eksisterende sager i »gammel« periodes journal. Hensigten hermed er naturligvis, at man på denne måde kan undgå at genoprette nye sager i de tilfælde, hvor sagen vil blive afsluttet inden for overlappingsperioden. En sådan procedure vil især være hensigtsmæssig, hvis den pågældende institution har store mængder af sager med kort behandlingstid. Etableringen af edb-journalsystem har altså ikke overflødiggjort muligheden for anvendelse af overlappingsperiode, i og med at den fysiske sagsdannelse er uforandret. Hertil kommer, at man på denne måde modvirker – eller i hvert fald udskyder – eventuelle kapacitetsproblemer i journaldatabasen. Sammenhængen mellem journalperioder, overlappingsperioder, journal og sagsarkiv er anskueliggjort i fig. 1. Så vidt muligt bør kun sager, som med rimelighed *kan antages* at kunne afsluttes i overlappingsperioden, videreføres i »gammel« journal efter periodeskiftet, medens alle andre uafsluttede sager lukkes straks ved periodeskift og genoprettes i »ny« periode. Gennemførelsen af dette princip forudsætter, at det er nogenlunde nemt at skelne mellem de to kategorier af sager på saggruppeniveau. At foretage adskillelsen ved vurdering af de enkelte sager er naturligvis uigennemførligt.

Periodeskiftet foregår her i to tempi. Ved starten af overlappingsperioden etableres nyt journalplanregister, da alle *nye* sager jo skal oprettes i den nye periode. Visse sager genoprettes som nævnt straks i ny periode. Ved afslutningen af overlappingsperioden lukkes den »gamle« journal definitivt, og resterende verserende sager genoprettes i ny periode. I begge tempi bør der kunne anvendes størst mulig automatik, som beskrevet ovenfor.

Vejledning i periodeskift er udarbejdet af Rigsarkivet.³

Adgang til afsluttede journalperioder

Skiftet til ny journalperiode må naturligvis ikke betyde, at man lukker for adgang til den afsluttede periodes journal. Der lukkes for *journalisering* på den afsluttede periode (efter udløbet af evt. overlappingsperiode), men edb-systemet skal give mulighed for *søgning* i såvel »ny« som »gammel« periode. Ideelt set bør – hvis behovet er til stede – alle tidligere journalperioder være tilgængelige for edb-søgning. En sådan løsning kan imidlertid blive urimeligt kostbar. Behovet for søgning af sager vil normalt aftage væsentligt med sagernes alder, og selvom edb-systemerne jævnt hen bliver billigere samtidig med at kapaciteten vokser, er det dog stadig sådan, at omkostningerne ved total on-line access til alle tidligere journaldata som oftest ikke er acceptable set i forhold til det reelle søgebehov. Rigsarkivet har derfor foreslået en alternativ model, hvor man over en årrække aftrapper søgefaciliteterne i etaper fra ren edb-søgning til ren manuel søgning (se fig. 2). Modellen forudsætter, at edb-systemet – hvad der i de eksisterende systemer er det normale – består af dels et antal basisregistre indeholdende f.eks. journaltekster vedrørende sager og dokumenter, dels et større antal indexregistre, som er opbygget til brug for hurtig søgning på de enkelte felter. De sidstnævnte registre er altså en forudsætning for edb-søgningen, men *resultatet* af en given edb-søgning vil være henvisning via journalnummer til et antal »fundne« sager eller dokumenter, hvis journaltekster derefter kan vises på skærmen. Idéen er nu, at man inden for en vis tidshorison, H1, nødvendigvis må have journalteksterne on-line tilgængelige, men at man derefter kan klare sig med at kunne hente dem frem fra mikrokort (COM-uddata, Computer Output Microfilm). Journalteksterne kan så slettes fra edb-systemet. I mange tilfælde vil man gå direkte til den fysiske sag uden først at se journal-teksten. Der kan eventuelt opereres med endnu en tidshorison, H2, hvorefter også selve edb-søgningen, dvs. indexregistrene slettes fra edb-systemet. In-

dexopslag må så foregå ved hjælp af mikrokort. Denne situation, hvor især søgning på flere kriterier vil virke uhyre primitiv i sammenligning med edb-søgningen, svarer dog til anvendelsen af et sædvanligt manuelt journalsystem. Om journalen ligger på journalkort eller på COM-kort er i denne forbindelse ikke væsentligt. Meget få institutioner har gjort sig tanker om sine mere langsigtede behov for journalsøgning, og der foreligger derfor ikke konkrete erfaringer med anvendelsen af denne eller andre modeller for aftrapning af søge-access.

Arkivering og genanvendelse af edb-journaler

Vi har set, at man allerede i den »administrative« fase kan blive nødsaget til af kapacitetsgrunde at frigøre data fra det aktuelle edb-system. Når det gælder den helt langsigtede bevaring og aflevering til Rigsarkivet af journaldata, kommer hertil yderligere, at vi ikke kan bevare selve programsystemerne, da disse – i hvert fald indtil nu – er afhængige af den enkelte maskintype og det tilhørende operativsystem. Journalen er et nødvendigt hjælpemiddel for enhver genanvendelse af sagsarkivet, og Rigsarkivet forlanger derfor en COM-kort udskrift af journalregistret med tilhørende hjælperegistre f.eks. indexregistre til opslag på dato, navn, CPR-nummer etc. Hermed er sikret, at anvendelsen af sagsarkivet efter aflevering i hvert fald ikke vil være vanskeligere end det er tilfældet for arkiver fra institutioner, som ikke anvender edb-journalisering. Rigsarkivet kræver imidlertid også afleveret en arkivversion af de edb-filer – dvs. tekstfiler og indexregistre, som indgår i edb-systemet. Denne aflevering af systemets datafiler sker med henblik på at bevare muligheden for en fremtidig maskinel anvendelse af journaldata. Selv om Rigsarkivet ikke kan bevare det aktuelle programsystem, kan man nemlig godt forestille sig, at selve datamaterialet på et tidspunkt vil kunne indlægges i et af Rigsarkivet etableret databasesystem, som vil kunne give søgemuligheder, der kan sammenlignes med det oprindelige edb-systems.

Ved afleveringen til Rigsarkivet konverteres data til sekventielle filer med en struktur, hvor enhver afhængighed af programsystemet er fjernet. I denne og andre tekniske henseender følger afleveringen Rigsarkivets generelle regler for aflevering af edb-arkivalier (dvs. to eksemplarer på nye magnetbånd af godkendt type etc.).⁴ Der vil hermed også være mulighed for genanvendelser, som ikke forudsætter etablering af et egentlig databasesystem, men hvor der med relativt enkle edb-programmer udtrækkes data fra journalfilerne. Der kunne f.eks. være

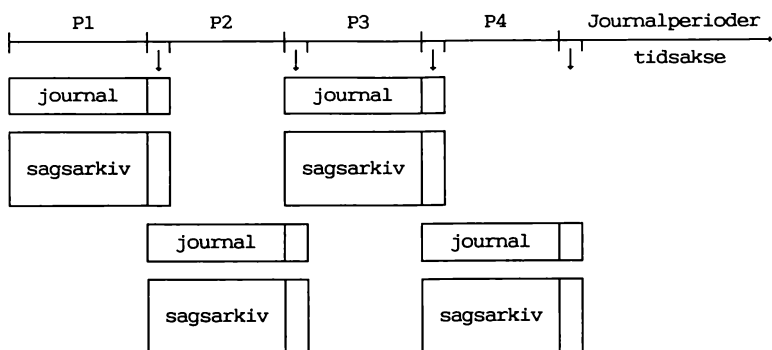
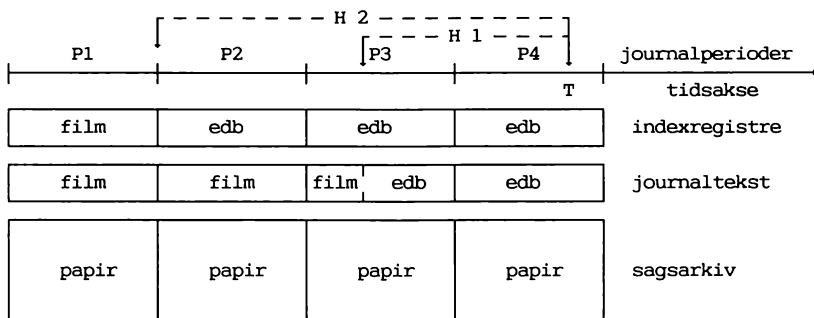

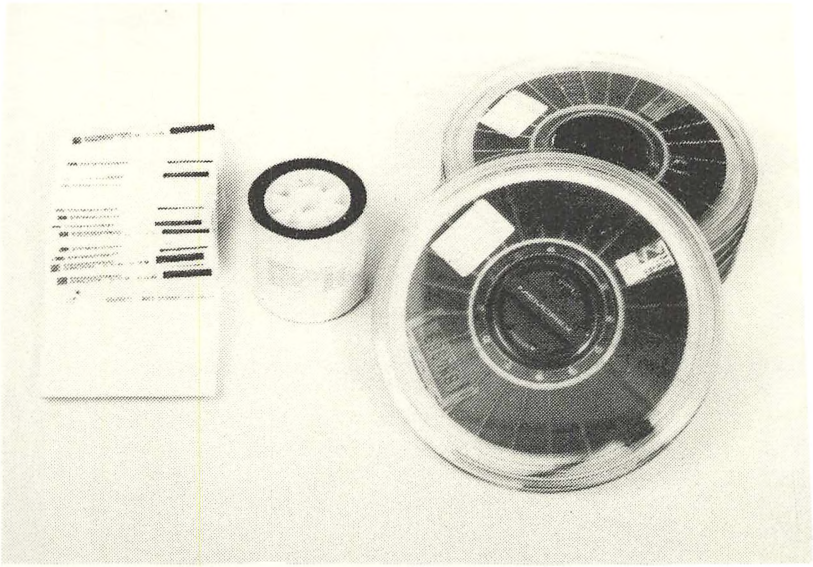
Fig. 1 Journalperioder, med overlappingsperioder (pilene).

T = søgetidspunkt

Overlappingsperioder er ikke vist på figuren.

Fig. 2 Søgning af journaloplysninger. Accessmuligheder ved et givet valg af søgehorisonter H1 og H2.

Til venstre mikrokort-journalen, der kan anvendes som en manuel journal. I midten de samme kort på rullefilm som sikkerhedskopi. Journalregister og indeksregistre fylder 2 magnetbånd og afleveres af sikkerhedsgrunde i 2 eksemplarer. (Foto: Tage Ludvigsen).

tale om en statistisk undersøgelse, hvor det ikke er oplysninger fra de enkelte sager, der er brug for, men måske identifikation af en personkreds eller et emneområde.

Afleveringen af COM-versionen af edb-journalen følger tilsvarende Rigsarkivets generelle regler for aflevering af COM-film (dvs. to eksemplarer på sølvfilm af godkendt type etc).⁵ Arkiveksemplarerne produceres og afleveres straks efter periodeskift, således at Rigsarkivet får mulighed for at teste magnetbånd og COM-kort både med hensyn til teknisk kvalitet og med hensyn til indholdets korrekthed. Denne procedure har allerede vist sig hensigtsmæssig, idet fejl har kunnet rettes, mens det endnu var teknisk muligt, og indholdsmæssige uklarheder har kunnet drøftes med den afleverende institutions journalpersonale.

Som det fremgår af ovenstående, kan arkivaflevering af et edb-journalsystem blive en ganske bekostelig affære. Mens der tidligere

afleveredes et antal journalprotokoller og/eller kasser med kartotekskort, dvs. journalen i den form den nu engang var skabt, skal der nu afleveres i alt fire eksemplarer af journalregistre, to på magnetbånd og to på COM-kort. Det ene er brugseksemplar og det andet sikkerhedskopi. Kravet om aflevering af både en edb-version og en kort-version stilles kun i tilfælde som her for journalsystemer, hvor Rigsarkivet ønsker sikkerhed for at kunne tilgodese dels et klart behov for »enkeltopslag« af oplysninger, og dels et mere uspecifikt behov for edb-anvendelse af data. Det er ikke utænkeligt, at udviklingen af nye medier – og nye accessmetoder – vil kunne forene begge behov i et og samme arkiveksemplar, f.eks. på optisk disk.

Kludder

Komplikationer, som ingen havde tænkt på, har vist sig efter brug af edb-journaler i nogle år. Det er blevet Rigsarkivets opgave at finde løsninger her og nu.

Ressortændringer er en af dem.

Flytning af sagsområder mellem institutioner har næsten altid voldt problemer for arkivforvaltningen. Man flytter sagsbehandlende enheder og disse enheder må nødvendigvis have deres sagsbehandlingsgrundlag i orden, nemlig sagerne, de må flytte med.

Arkivvæsenet har som vejledning for forvaltningen beskrevet den praksis, der skal følges i disse situationer, nemlig midlertidigt »udlån« af de allerede skabte sager, som så med tiden kan vende tilbage til deres proveniens dvs. den sammenhæng, hvori de blev til og som de tjener til dokumentation af – og hvor de er registreret.⁶

Den »ny« organisation optager eller indpasser sagsområdet i sin journalplan og starter nye sager til den videre sagsbehandling.

Det er i manuelle journaler forløbet nogenlunde problemløst. Men i disse år, hvor edb-journaler kun er anvendt af et vist antal statsinstitutioner, skal der findes løsninger for sammenlægning af manuelle og elektroniske journaler. Det skaber ikke alene problemer for arkivvæsenet, men også for dem, der skal have de »sammensatte« systemer til at fungere.

Et eksempel på dette problem er Arbejdsdirektoratet, der i 1982 fik edb-journal. I 1985 deltes Arbejdsdirektoratet i 2 ved at arbejdsløshedsforsikringen blev en selvstændig institution. Af økonomiske årsager enedes man om fortsat at have fælles journalsystem dvs. fælles system til journaliseringen, men separat sagsdannelse. Det blev løst ved deling af

den hierarkiske journalplan i 6 hovedgrupper til det ene og 4 hovedgrupper til det andet direktorat.

Første journalperiode 1982-86 er arkiveret som én journal og det fremgår kun af journalvejledningen og af Rigsarkivets afleveringsregistrering, at denne journal for perioden 1985-86 dækker 2 selvstændige institutioner. Men den administrative omstillingsproces løber videre og fra 1990 er det fra 1985 eksisterende Arbejdsdirektorat sammenlagt med Direktoratet for Arbejdsmarkedsuddannelserne til Arbejdsmarkedsstyrelsen. Arbejdsmarkedsuddannelserne har manuel journal. Indtil den ny styrelse får etableret en ny plan og eventuelt købt et edb-journalsystem, har en del af styrelsen altså del i et edb-journalsystem, der er fælles med en uafhængig styrelse, og den anden del har manuel journal!

Denne tilstand er af flere grunde uholdbar og vil sikkert hurtigt blive ændret, men med nogle økonomiske følger for alle de involverede institutioner og problemer for arkivering.

Systemfællesskab er en anden komplikation.

Et edb-journalsystem er dyrt, og derfor fandt nogen på at dele et. Institutioner, der ikke ville drømme om at have fælles manuel journal – for slet ikke at tale om fælles sagsdannelse – planlagde i fuldt alvor at dele en edb-journal – og nogen nåede desværre at realisere det inden Rigsarkivet fik stoppet processen med kravet om at »fællessystemet« senest ved periodeafslutning skulle deles således, at man kunne etablere den sammenhæng mellem journal og sager, der er nødvendig for den fremtidige anvendelse.

Systemopsplitning kan man kalde den tredje komplikation, der er konstateret. Hermed menes, at en institution har anskaffet flere edb-journalsystemer uden at tænke på, at man derved påfører sig selv unødvendige omkostninger til arkivering af to systemer og sig selv og fremtiden unødvendig besvær med at skulle anvende 2 journalsystemer til søgning i afsluttede perioder.

Massesager (klient-/person-sager)

Den fysiske sagsdannelse i forbindelse med periodeskift kan undertiden volde problemer. Det typiske eksempel er, at en institution har én eller nogle få saggrupper med et meget stort antal – måske flere tusind – verserende sager, som hver især er karakteriseret ved et beskedent antal akter men med en relativ lang behandlingstid. Periodeskiftet betyder så, at man fysisk skal genoprette alle disse sager, hvoraf mange måske kun vil komme til at indeholde en enkelt skrivelse – en procedure, som kan

føles urimelig, eller i hvert fald uoverkommelig. Denne type sager har i manuelle journalsystemer – i lighed med visse dossiersagsrækker som f.eks. personalesager – undertiden været ført separat uden for den normale journal. Når der indføres edb-journal er det imidlertid et naturligt krav, at alle institutionens sager skal indgå heri, bl.a. af hensyn til de forbedrede søgemuligheder. Som allerede fremhævet kan Rigsarkivet på den anden side ikke acceptere, at edb-journalen undlader periodisering. Problemet er altså at finde en teknisk løsning, hvorved Rigsarkivet for specielle saggrupper kan dispensere fra visse dele af den normale periodedannelses krav – uden at periodedannelsen som helhed ødelægges.

En mulig løsning kunne i hovedtræk være følgende: Ved periodeskift (evt. efter overlappingsperiode) genoprettes alle verserende sager i »ny« periode, men modsat det normale kopieres/overføres al information vedrørende *både sager og dokumenter* til den nye sag. Dette svarer til, at den enkelte sag som helhed er flyttet til ny periode. Når sagen afsluttes, vil den forblive arkiveret i den periode, hvor den da befinder sig. Dette, at en verserende sag flytter fysisk med til ny(e) periode(r), kan kun accepteres i de særlige tilfælde af grupper med »masse-sager« af den nævnte art. En mere udbredt anvendelse – som måske på kort sigt kunne være fristende for nogle institutioner – bør ikke accepteres. En mindre komplikation ved den foreslåede model er, at der ved overførelse af sager til ny periode normalt oprettes nye løbenumre, da jo kun verserende sager overføres. Det betyder principielt, at de fysiske sager skal påtegnes med det nye løbenummer. Da hensigten jo netop er at undgå manuel håndtering af de store sagsmængder, vil det være bedre, hvis sagerne beholder deres oprindelige løbenummer. Det betyder til gengæld, at saggruppen kommer til at indeholde »huller« eller »tomme sager«. Ofte vil denne type saggrupper imidlertid være ordnet efter et alternativt nummer, f.eks. CPR, kommunenr. e.l. I så fald bliver løbenummeret kun relevant i de tilfælde, hvor der er flere sager på den pågældende person eller kommune, og løbenummeret bør da snarere knyttes til det »faste undernummer«.

Fremtidsudsigter / fremtidstrusler

I edb-leverandørernes brochurer optræder nu ofte slagordet »fuldt integrerede systemer«, inden for kontorområdet f.eks. omfattende tekstbehandling, journalisering og elektronisk post. Som regel bliver der ikke redegjort særlig nøje for, hvad der mere præcist ligger i ordet »integre-

ret«, men i almindelighed menes nok hermed, at brugeren nemt kan komme fra det ene system til det andet, samt at der i et vist omfang kan overføres data mellem systemerne. En sådan *funktionel* integration er et naturligt brugerønske, f.eks. bør adressat, dato, journal-nr. m.m. kunne overføres automatisk fra tekstbehandling eller elektronisk post til edb-journalsystemet. For Rigsarkivet er det imidlertid vigtigt, at der alligevel kan opretholdes en klar systemafgrænsning, eller sagt på anden måde: Den funktionelle integration mellem systemerne bør ikke være opnået gennem en teknisk sammenrodning af systemerne. Hvorfor nu egentlig det? Hvorfor behøver Rigsarkivet bekymre sig om disse tekniske forhold? Grunden er, at det ikke er muligt for Rigsarkivet at arkivere »totalsystemer« i den form, hvori de findes i institutionerne. En arkivering forudsætter, at systemets data frigøres fra det oprindelige system og konverteres til et maskinuafhængigt format. Herved undgår Rigsarkivet den umulige opgave det ville være at skulle bevare (og vedligeholde!) allehånde database- og operativsystemer. Denne nødvendige konvertering i forbindelse med arkivering/aflevering kan blive yderst vanskelig – og dermed kostbar, hvis et »integreret« system ikke har en klar modulær struktur. Det er almindelig kendt, at kravet om hurtige løsninger ofte har ført til uigennemskuelige edb-programmer. De seneste års edb-udvikling bl.a. af de såkaldte »4. generations værktøjer« er et vigtigt skridt i retning af systemer, der langt bedre vil muliggøre ændringer/konverteringer af systemerne efter de behov, der opstår. Behovet for maskinuafhængighed forekommer nemlig ikke kun ved evt. arkivering men også ved større systemomlægninger f.eks. i.f.m. udskiftning af edb-maskinel (leverandør-uafhængighed er jo også ved at blive et mode-ord). Endnu har Rigsarkivet ikke haft større problemer med denne indbyrdes afgrænsning af systemerne, men det skyldes nok mest, at det indtil nu har været småt med »integrationen« i kontorautomationssystemerne i statsforvaltningen.

Indtil nu har indførelsen af edb i kontorautomationen i forvaltningen stort set ikke ændret indholdet af begreberne sagsdannelse og sagsstyring/sagsgang. Derfor har problemerne for os været koncentreret om at sikre, at journalen – uanset at den nu er på edb – fortsat kan arkiveres som et nødvendigt hjælpemiddel for fremsøgning af de fysiske sager. Næste skridt i udviklingen er nu så småt på vej, nemlig i form af elektroniske »arkiv-systemer«, dvs. edb-lagring af både edb-skabte tekster (fra tekstbehandling eller elektronisk post) og dokumenter/tegninger, som indlæses på edb via en scanner. Efterhånden som der udvikles hensigtsmæssige anvendelser af sådanne systemer i forvaltning-

gen (passende integreret med de øvrige, hvilket ikke er sket endnu), er det ikke usandsynligt, at såvel begreberne »journal« som »arkiv« vil undergå forandring, og Rigsarkivets synspunkter og krav på disse områder må selvfølgelig følge med i en sådan udvikling. Der er dog ingen grund til panik – den naturlige træghed i forvaltningen vil nok fortsat medvirke til en forholdsvis udramatisk og gradvis udvikling – uanset edb-sælgeres visioner om »det papirløse kontor«.

Arkivelefanten får tid til at følge med – og kan ind i mellem gøre sine meninger gældende med passende trut i trompeten.

Noter:

1. EDB-journalisering i Statsforvaltningen. Et udviklingsprojekt. Rapport fra en arbejdsgruppe. Administrationsdepartementet, I/S Datacentralen København 1978.
2. SJS/JUNO EDB-journalisering. Rapport udarbejdet i forbindelse med JUNO-projektet. Poul Lindgren, IFA November 1982.
3. Rigsarkivets 2. afd. Vejledning nr. 4 Journalperioder, afslutning og arkivering.
4. Rigsarkivet. Bestemmelser og Vejledning. Afsnit 10 Edb-arkivalier.
5. Samme. Afsnit 3, bilag 2. Regler for aflevering af COM-film.
6. Samme. Afsnit 6. Ordning.

Finansarkiverne 1679-1816

Af Morten Westrup

På redaktionens anmodning har arkivar Morten Westrup, Rigsarkivet, udarbejdet en redegørelse for de såkaldte »Finansarkiver« fra enevældetiden.

Den første del heraf bringes i dette hefte og indkredser nærmere, hvilke arkiver der er tale om, og hvilken dokumentation de leverer, ligesom den specielt beskriver anvisningsvæsenets arkivdannelse.

En følgende del vil redegøre for provenienserne fra tiden 1816-48 og desuden på tværs af disse beskrive andre af de vigtigste og største saggrupper.

1. Finansforvaltningens oprettelse og ressort

I december 1679 blev Skatkammeret til Rentekammeret. Hannibal Sehesteds oprindelige ordning af Skatkammerkollegiet havde kun holdt de få år (1660-64), han selv havde ledelsen. Den muliggjorde, at rentemestrene blev enerådende over hver sin kasse – Hofetatens, Søetatens og Landetatens – med vidtgående kompetence til alene at disponere over hver sin etats indtægter og udgifter. Skatkammeret var derfor dømt til at falde fra hinanden, når dets førstemand og med ham den kollegiale forsamling var ude af billedet. Så snart Hannibal Sehested havde forladt scenen, kom dets centrifugale kræfter da også straks til udfoldelse.

Behovet for centralt at kunne overskue og styre rigets indtægter og især dets udgifter meldte sig imidlertid uafviseligt under Den skånske Krig (1675-79) og førte til, at der i de sidste krigsår og i nogle omgange gennemførtes en helt ny ordning, som ved kammerets omdannelse i dec. 1679 endeligt samlede etatskasserne i én kasse, Zahlkassen, under en overzahlmester.

Den nye kasse blev imidlertid ikke en integreret og strukturbestemende del af kammeret, men udskiltes helt derfra og blev en selvstændig myndighed direkte under et nyt embede i Rentekammeret som ene-(fra 1684:over-)rentemester.

Denne nye kammerchef blev enebemyndiget til i overensstemmelse med kgl. approberede »Reglementer« eller anden kgl. resolution at anvise udgifter – at assignere – på den centrale kasse, og direkte under ham i Rentekammeret sorterede således assignmentsfunktionen og førelsen af det centrale regnskab over statens indtægter og udgifter i det omfang, et sådant lod sig føre.

Der var dermed skabt en selvstændig finansforvaltning, og det var disse funktioner: kassehold, udgiftsforvaltning og regnskabsførelse, som

blev dens vigtigste indhold, og som konstituerede den i forhold til både den øvrige del af Rentekammerets ressort – »kammerforvaltningen«: bestyrelsen af indtægter og aktiver – og til centraladministrationen i øvrigt på en måde, som skulle få varighed i hele resten af enevældetiden.

Andre sager kom imidlertid til i forlængelse af udgiftsforvaltning og regnskabshold. Vigtigst var optagelsen af lån til bestridelsen af de udgifter, som ikke lod sig afholde med provenuet af de løbende indtægter, – den gæld, hvor staten var debitor: den »passive statsgæld«. Dertil kom den »aktive statsgæld«, statens ydelser af lån og de gældsforhold i øvrigt, hvor staten var kreditor.

I forlængelse af gældsforvaltningen fulgte det statslige og private kredit- og bankvæsens mange institutioner og deres funktioner som tilvejebringere af betalingsmidler, formidlere af kredit og besørgere af udenlandske betalinger, vekselkurssager m.m.

Som hørende til udgiftsforvaltningen regnede man endelig dele af det kongelige nådesvæsen, det statslige og private forsikringsvæsen, postvæsenet og i forbindelse hermed pensionsvæsenet.

2. Finansforvaltningens arkivdannende myndigheder og institutioner

Skatkammeret blev i december 1679 gennemgribende forandret. Selve navnet »Skatkammer« viser, at det netop var kasserne, der havde været konstituerende. Frataget dem tog det navneforandring til Rentekammeret – dvs. »Indtægtskammeret« – og beholdt som ressort netop indtægterne og aktiverne: skatte- og toldoppebørslen og desuden statens mange aktiver i form af domæner, godser, ejendomme samt materielle rettigheder og »adkomster« af vidt forskellig art, ligesom det også beholdt regnskabsrevisionen. De gamle rentemestre var borte og erstattet af den nye ene-rentemester, som nok havde et kollegium af »assessorer« omkring sig, men som i den nye rentekammerinstruktion af 16. april 1680 var tildelt vidtgående beføjelser.

Denne nye chef for Rentekammeret var Henrik v. Stöcken. Det var ham, der nyindrettede det fra grunden af og fordelte »kammersagerne« på en række topografisk bestemte renteskriverkontorer, som i princippet bevarede lige til 1840; og det var som nævnt ham, der blev tildelt udgiftsmyndigheden udenom det øvrige Rentekammer.

Til sin disposition som udgifts- eller assignmentsmyndighed fik han direkte under sig et dansk-norsk og et tysk assignmentskontor, som skulle ekspedere anvisningerne og føre regnskab. At denne myndighed

skiltig indsendt, at Amtshistoricus forvoldt dets Jubel
med flid og trofast, og naar Amtshistoricus indligger
sine gjælder, da skilte de med flid og trofast, skiltig dem
revidere, idg indtægt expedere, forindt indligger dem med an
tagelse og dets revision om de for Deputerede med de
ris de forsamlet forrengte til dets approbation, for
offor da, naar alt er gjort rigtigt, kvittere sine
sag expedere, saa at Amtshistoricus og dets offor.

7.

Hj saer Allernaadigt auordent om Caseres, som om,
naamre sumpur, upur sand, skal sig for magt til at
indgør om dets indtægt de for Deputerede sand og
fligmaade, vilte Hj Allernaadigt auordent om dets
soler, som skal om sand og indtægt soler, rigtig dets og
indligger, idg indtægt skiltig og dets for dets guldne om
sine sager af eller til, og skilte de for Deputerede om Finan
cerne saer skiltig og sager, til sin saer med sam og alle
andere saer om indtægt, at om for med flid og tro
fast tilberdig forvoldt saer sam tillampur.

8.

Det, som de alle om dets indtægt til alle om dets indtægt
indtægt saer lovgiv, saer om alle assignationer, som
med de indtægt, skilte forst af de for Deputerede

var tildelt ham alene fremgår indirekte af 1680-instruktionen, hvor det bl.a. hedder »... og som Kammerkollegium, formedelst det nu ej som før med indkomsternes udgifter haver at bestille ...«.

Ved forandringen af Rentekammerets øverste ledelse år 1700 blev overrentemesterens funktioner og beføjelser overdraget til 3 Deputerede for Finanserne, som sammen med et antal tilforordnede – eller Kommitterede, som assessorerne nu benævntes – kom til at udgøre kammerkollegiet helt indtil Struensees reformer i 1771.

Rentekammeret kom således til at bestå af to grupper embedsmænd. Øverst var de 3 deputerede, som fik ledelsen, idet den ene skulle tage sig af de danske, den anden af de norske og den tredje af de tyske sager, og som desuden fik overdraget finansforvaltningen med eksklusiv myndighed til at anvisse udgifter etc. Og under dem stod så de sagsbehandlende og reviderende kommitterede.

Forandringen i 1700 blev bestemt i instruktion af 9. jan. til de nye deputerede. Heri er anvisningsmyndigheden eksklusivt overdraget dem: »Vi have allernaadigst anordnet en kasserer, som annammer pengene, men han skal ej have magt til at udgive een daler uden de trende deputeredes haand og segl ...«.

Med instruktionens overdragelse af »kreditvæsenet« og møntvæsenet til de deputeredes specielle tilsyn og overvejelse var der yderligere taget stilling til, hvad der skulle være henlagt til finansforvaltningen. Kredit- og gældssager var således anført i den allerførste paragraf og dermed blandt de vigtigste af de sager, kollegiecheferne skulle tage sig af: »De skulle være betænkt Os allerunderdanigst at foreslå middel og veje, hvorledes enten ved kredit eller på anden måde udi tide kan godtgøres hvad som udi udgifterne over går indkomsterne.«

Endvidere blev det centrale boghold specielt henlagt under de deputerede. I §§ 3 og 7 var det befalet dem at indrette et bogholderi, som skulle føre hovedbog og kassejournal og desuden føre bøger over gælden.

Det var enevældens første generalbogholderi fra 1660'erne (Johan

---

I instruktionen for de Deputerede for Finanserne af 9. jan. 1700, § 7 ses finansforvaltningen færdigindrettet med en kasserer, »som annammer pengene«, tre Deputerede, uden hvis »Haand og Seigl« samme kasserer ikke skulle »have magt til at udgive een Daler«, samt en bogholder, »som skal over Indtægt og Udgift holde rigtig Bog«. (Rtk. 12.1).

(Foto Tage Ludvigsen).

Steinkuhls, Rtk. 216.87ff), man genoplivede og lidt efter lidt fik til at fungere i årene 1700-14.

I Struensee-årene 1771-72 blev Rentekammeret forandret. Kammer- og finansforvaltningen blev da organiseret på en måde, som måtte forekomme radikalt ny, men som alligevel klart lå i forlængelse af den fordeling af sagerne, som allerede fandt sted i kammeret.

Ved Struensees forandring af Rentekammeret d. 29. maj 1771 blev de Deputerede for Finanserne placerede som deputerede i et særligt Finanskollegium, som fik ledelsen af hele kammer- og finansforvaltningen. Direkte under sig fik det finansforvaltningen, således som de Deputerede for Finanserne hidtil havde haft, og indirekte under sig fik det kammerforvaltningen, hvis sager blev fordelt på 3 kamre: et dansk, et norsk og et tysk.

Af kontorer direkte under sig fik kollegiet et sekretariat, som skulle betjene de deputerede såvel i deres egenskab af øverste kammer- og finansmyndighed som i deres egenskab af finansmyndighed. Direkte under de deputerede stod derfor det dansk-norske og det tyske assignmentskontor samt hovedbogholderiet.

Det forhold, at Finanskollegiet blev den øverste myndighed i styrelsen af monarkiets materielle anliggender, udelukkede ikke, at der fremdeles sondredes mellem finans- og kammerforvaltning. Blandt forarbejderne til Struensees reform findes et udkast til en plan for indretningen af Finanskollegiet, skrevet af en af de nye deputerede, nationaløkonomen Georg Chr. Oeder, og til hvilket der var refereret i den kgl. ordre af 29. maj 1771 om udnævnelsen af kollegiet.

Det hedder heri: »Die Kammern besorgen alles was zu Reception der königl. Einkünfte gehöret«. Og lidt senere hedder det: »Aber die Anwendung der königl. Einkünfte gehöret für dieses Collegium«, dvs. Finanskollegiet.

Der er her klart skelnet mellem oppebørsels- og udgiftsforvaltningen; og denne sondring, som kan dokumenteres allerede i 1680, kan fortsat følges som noget meget eksplicit. I sin bekendte bog om Det danske Kammervæsen fra 1820 skriver Rentekammerdeputeret Jacob Mandix, at »ved en stats kammer- eller finansvæsen forstaar man i almindelighed statens tilstand i henseende til dens indtægter og udgifter. Kundskaben herom kan altsaa deles i tvende hovedgrene, nemlig: 1) Kundskab om hvori indtægterne bestaa, hvorledes de oppebæres og hvorledes rigtighed for dem aflægges, og 2) Kundskab om hvorledes indtægterne anvendes, eller hvor store udgifter og hvilke slags udgifter dermed skal bestrides. I en mere indskrænket forstand, og saaledes som indretningen er i vort

fædreland, hører dog kun kundskaben om landets indtægter og de kilder, hvoraf de flyde, egentlig og nærmest til kammerfaget. Kundskaben om statens udgifter, og de midler, som foruden de staaende indtægter maa anvendes for at bestride disse, vedkommer derimod kun Finansforvaltningen.«

Den sidste del af denne definition refererer sig naturligvis til gældsforvaltningen.

Struensees reform af Rentekammeret kan således anskues i et lidt længere perspektiv og dér snarere ses som led i en udvikling end som et radikalt brud.

Det udelukker ikke, at nogle af forandringerne i finansstyret var radikalt nydannede. Således først og fremmest, at Partikulærkassen i sin hidtidige form blev afskaffet. Ved forordning af 30. jun. 1771 blev dens indtægter (Øresundstolden m.m.) overdraget til det dagen i forvejen udnævnte Finanskollegium. Udgifterne til den nye Partikulærkasse anvistes fra da af på almindelig måde i overensstemmelse med civilreglementet eller med særlig kongelig resolution.

Ved de dispositioner, hvorved man d. 14. jan. 1773 ville bringe centraladministrationen tilbage til de former, den havde haft før Struensee, genoprettede man Rentekammeret, men bevarede Finanskollegiet, idet man dog fratog det alle dets overordnede funktioner. Tilbage blev egentlig alene finansmyndigheden i snæver forstand, dvs. udgiftsmyndigheden og regnskabsholdet. Finanskollegiet bevarede således alene de funktioner, som før 1771 havde været varetaget af de finansdeputerede som assignationsmyndighed.

Kollegiets sekretariat ophørte i 1777 helt med at fungere, og tilbage var således kun assignationskontorerne og bogholderkontoret.

Når Finanskollegiet reduceredes så kraftigt i 1773 og i årene derefter yderligere mistede kompetence, hang det sammen med, at der allerede den 29. okt. 1772 – altså medens Struensees centraladministration endnu var i funktion – udnævntes en kommission, Den ekstraordinære Finanskommission under arveprins Frederiks forsæde, som Finanskollegiet skulle gå til hånd »med alle de efterretninger og oplysninger, såvel skriftlige som mundtlige, som den (kommissionen) af dem (kollegiet) måtte forlange«. At denne kommission bevarede sin overordnede position ved forandringerne i jan. 1773, fremgår af et reskript af 4. jun. 1774, som slog fast, at der »på ingen anden måde end gennem Vor ekstraordinære Kommission af noget departement må gøres forestilling angående nogen udgift, som ikke i bemeldte reglementer findes anført«.

Guldberg-regimets fald i 1784 måtte derfor give anledning til en ny

justering af finansforvaltningen. Den fandt sted ved en kgl. resol. af 2. juni samme år, som ophævede Den ekstraordinære Finanskommision og gav det nye Finanskollegium status som finansforvaltningens øverste myndighed. Derunder ville man i princippet samle alle de sagsområder, man henregnede under finansforvaltningen, idet dog kollegiets umiddelbare ressort alene skulle være at behandle disse på det overordnede niveau. Til at besørge anvisningerne og holde regnskab udnævntes nemlig en ny myndighed under kollegiet, Finanskassedirektionen.

Det nye kollegium fik status på niveau med Rentekammeret og blev sat i stand til at erhverve det overordnede indseende med statens indtægter, som forudsatte rigtige dispositioner, hvad udgifterne angik.

Den overordnede styrelse af udgifterne måtte endvidere gøre det nødvendigt, at forvaltningen af den inden- og udenlandske statsgæld også blev samlet og henlagt under Finanskollegiet. Den havde oprindeligt henhørt under Rentekammeret, men var efterhånden blevet spredt på en række særlige myndigheder, som ikke direkte var underordnet dette, og som havde fået tillagt særlige aktiver, hvormed gælden skulle forrentes og afdrages og reservefonde opsamles til anvendelse i nødsituationer.

Den vigtigste af dem var Overskattedirektionen af 2. dec. 1762, hvor gældsforvaltningen blev sammenkædet med bestyrelsen af Kurantbanken, som staten overtog i 1773.

Forrentningen og nedbringelse af en anden del af gælden var i 1769 overdraget et nyt organ, Skatkammeret, hvori man også ville opsamle en reservefond.

Denne gældsadministration blev for en væsentlig del og i nogle omgange samlet under den centrale finansstyrelse, således at den med Finanskollegiets udnævnelse i 1784 kan siges at være samlet der.

Overskattedirektionen og Skatkammeret blev lidt efter lidt reducerede organer med underordnede funktioner inden for de ressorter, de oprindeligt havde haft. Den første blev således en slags bestyrelse for banken, og det sidste blev sat til at tage sig af en fond, som efterhånden ganske mistede sin betydning.

Som omtalt blev der samtidig med Finanskollegiet og under dette udnævnt en Finanskassedirektion til at besørge anvisning og bogholderi etc.

Henhørende under »finansforvaltningen«, men ikke direkte under Finanskollegiet kan endelig nævnes Fonden ad Usus Publicos, af hvis midler der finansieredes særlig kongelig nåde til embedsmænd, kunst og videnskab, samt postvæsenet, af hvis overskud der finansieredes en række pensioner.

Som noget vigtigt må det endelig føjes til, at det i løbet af det 18. årh. blev stadig mere almindeligt at nedsætte kommissioner til at overveje monarkiets finansielle stilling i det hele taget eller enkeltsager vedr. forhold, som direkte eller indirekte vedrørte denne.

Nævnt er allerede Den ekstraordinære Finanskommision af 29. okt. 1772.

De øvrige, hvis arkiver er bevaret, er:

1. Finanskonferencen af 22. jan. 1745, som med deltagelse af de øverste kancelli- og kammerdeputerede skulle foreslå midler til at få tilvejebragt en bedre balance mellem statens indtægter og udgifter.

2. Statsbalancekommissionen af 11. dec. 1767, som med deltagelse af de deputerede fra Rentekammeret og Kommercekollegiet skulle udarbejde balancer over såvel monarkiets betalinger til og fra udlandet som den kgl. kasses indtægter og udgifter.

3. Finanskonferencen af 28. dec. 1770, som med deltagelse af de deputerede fra de militære kollegier, udenrigsminister v. Osten, skatmester H. C. Schimmelmann, rentekammerdeputeret J. E. Scheel, skulle besvare en række spørgsmål vedr. statens indtægter og udgifter, gæld etc.

4. Kommissionen af 4. mar. 1782 til undersøgelse af de kgl. financers tilstand, som med deltagelse af O. Høegh-Guldberg m.fl. forberedte de forandringer, som fandt sted med finansforvaltningen 8.-13. april. 1782, og til den ende også overvejede og foretog beregninger over statens indtægter og udgifter.

5. Kommissionen af 22. jan. 1783, som med deltagelse af deputerede fra Kommercekollegiet og Finanskollegiet skulle afgive betænkning om O. Høegh-Guldbergs promemoria vedr. banken, seddelmængdens størrelse m.m. af 9. jan. s.å.

6. Den overordentlige Finanskommision af 2. maj 1787, som med deltagelse af alle de øverste embedsmænd i kammer- og finansforvaltningen skulle overveje, om en friere handel ville være »fordelagtig for Vore stater«.

7. Generalkommissariatskommissionen af 22. aug. 1788, som med deltagelse af de militære kollegier og Finanskollegiet skulle stille forslag om ekstrabevillinger til de militære etater.

3. Finansforvaltningens arkivdannelse

Finansforvaltning i bred og omfattende forstand fandt således sted i så mange sammenhænge, under så mange myndigheder og på så mange

niveauer, at en kort og sammenfattende redegørelse for »dens« arkivdannelse ikke lader sig foretage.

Valgt er derfor først at beskrive aktdannelsen i den del af styrelsen, som var henlagt direkte under de finansdeputerede, både den overordnede og – især – den ekspederende, til hvilken sidste de særlige anvisende og bogførende kontorer var indrettede – kontorer, som forblev uforandrede, uanset i hvilket overordnet regi de finansdeputerede var placerede.

Denne del af forvaltningen fandt således sted på to niveauer og må naturligvis afspejle sig i den arkivdannelse, som er det synlige og bevarede udtryk for dens virksomhed, og som således lader sig opdele i 2 grupper:

A: De sager, som hidrører fra den overordnede bestyrelse af finansvæsenet, og

B: De sager, som hidrører fra anvisnings- og bogholderifunktionerne.

A: Sagerne fra den overordnede forvaltning er for tiden indtil 1771 kun i begrænset omfang udskilt i særlige rækker og må derfor søges i Rentekammerets almindelige rækker af sager. For tiden 1772-84 kan de søges i bl.a. Den ekstraordinære Kommissions arkiv og for tiden 1784-1816 i arkivet fra Finanskollegiet af 1784, hvis ressort netop alene var den overordnede bestyrelse af finanssagerne.

Men om disse sager gælder det, at de trods tilløb til større administrativ klarhed – især i 1784 – alligevel vanskeligt lader sig skelne og udskille fra tilsvarende sager i Rentekammeret og andre overordnede styrelser, kommissioner m.m. med kameralt ressort. At man i forskellige omgange havde fået en finansforvaltning, betød ikke, at man dertil entydigt henlagde alle sager vedrørende den overordnede finansstyrelse og kun dem. En sådan rigoristisk og konsekvent måde at indrette sig på var fremmed for samtiden.

For selve Struensee-tiden i snævrere forstand – årene 1771-73 – kan finanssager søges i det nye Finanskollegiums arkiv, hvis gruppe af Diversesager indeholder sager vedr. statsgælden, seddelkursen, udmøntningen, bankkontorerne, spillekortsstempling, forsikringer, pensioner etc. Disse sager ligger dog sammen med en række kammersager, idet kammerforvaltningen i Struensee-årene som nævnt sorterede under Finanskollegiet.

Med reformen i 1773 efter Struensees fald reduceredes imidlertid Finanskollegiets rolle betydeligt, og dets overordnede funktioner overgik til Den ekstraordinære Finanskommission af 1772, ligesom Over-

skattedirektionen var med til at udfylde det opståede tomrum.

I årene umiddelbart efter 1773 ses således en fortsat og yderligere opsplitning af finansforvaltningen i stedet for den samling, som Struensees reformer ville tilvejebringe.

At det gik således havde naturligvis sine politiske grunde. Opgøret med Struensee-regimet måtte naturligt og umiddelbart føre til dannelsen af nye regeringsmyndigheder som Den ekstraordinære Finanskommission. Men det skyldtes også et fortsat behov for at formere sektorer inden for finansvæsenet, som mere eller mindre fungerede i sine egne, afsluttede kredsløb, derved at der til bestemte udgifters afholdelse var reserveret bestemte aktiver og indtægter.

På en sådan måde indrettede man gældsforvaltningen, og i arkiverne fra Overskattedirektionen af 2. dec. 1762 og Skatkammeret af 13. apr. 1769 findes sager vedr. de aktiver, hvis afkast skulle forrente og nedbringe statsgælden og derudover samles i reservefonde, hvis midler kunne komme til anvendelse i fremtidige nødsituationer.

Til Overskattedirektionens bestyrelse henlagdes såvel den aktive som den passive statsgæld, de gældsforhold, hvor staten var henholdsvis kreditor og debitor. Sagerne overførtes fra Rentekammeret, i hvis arkiv gældssagerne netop rækker frem til 1762-63 (Rtk. 222.786-847).

Sagerne vedr. disse gældsforhold holdtes således uden for Finanskollegiets ressort helt indtil 1784. Den indenrigske passive gæld overgik i 1782 til Skatkammeret af 1769, som ligeledes var udstyret med aktiver til gældens forrentning og nedbringelse samt til opsamlingen af en reservefond, hvis midler skulle reserveres en fremtidig nødsituation.

Sagerne vedr. den udenrigske, passive gæld overgik i 1782 til Overskattedirektionens arvtager, Overbankdirektionen, som havde tilsynet med den i 1773 af Staten overtagne Kurantbank samt med den i 1776 oprettede Species-, giro- og laanebank i Altona.

Ved regeringsforandringen i 1784 meldte sig så endelig et behov for at samle Finansforvaltningens mange tråde og netop samle så mange af dem som muligt under det Finanskollegium, som aldrig havde fået lov til at virke som sådant.

Tilløb dertil var allerede gjort i 1782, men det afgørende skridt blev foretaget i 1784, hvorved man ydermere gav det nye kollegium en stærkere placering i forhold til den øvrige overordnede centraladministration, end der var dækning for i finansbegrebet.

Som reformen i 1773 var udtryk for et politisk behov hos et nyt styre, var reformen i 1784 det også. Man ville samle så mange tråde som muligt under det nye regimes spidser.

Dette behov kom i høj grad Finanskollegiet til gode. Det fik en overordnet status på niveau med Rentekammeret, ja egentlig en kompetence, som greb ind i Rentekammerets ressort.

I den kgl. resolution af 2. juni 1784, hvorved Finanskollegiet fik sin nye placering, blev det tildelt »Overopsynet« med alle egentlige finanssager, men blev yderligere placeret sådan, at alle »Departementer« til det skulle indsende »detaillerede beregninger over de under dem sorterende indtægter, som flyde ind i Finanskollegiets kasse, og ikke alene over de summer, som er indgangne, men også om det forlanges, over stedet og måden af deres oppebørsel, samt alle efterretninger, som stå i forbindelse med statens indtægter og udgifter eller landets handelsbalance, ...«.

Det er, som om Finanskollegiet havde generobret de finansdeputeredes overordnede status i kammer- og finansforvaltningen. Dog er det yderligere, som om det var de politisk-personlige relationer, som fordelte sagerne mellem kollegierne lige så meget, som det var de mere formelle ressortmæssige.

I spidsen for det nye kollegium sattes Ernst Heinrich Schimmelmänn og Chr. Ditlev Frederik Reventlow. Schimmelmänn var førstedeputeret og havde som kollegiets arkitekt skrevet den forestilling af 25. maj 1784, som den kgl. resolution af 2. juni knytter sig til. Han fik i kollegiet nærmest ministerstatus, og de sager, han bestemte sig for at lade behandle i Finanskollegiet, er også behandlet der, selvom deres indhold havde gjort det rimeligere at lade dem behandle i Rentekammeret. Og Schimmelmänn kunne gøre det, ikke alene fordi han havde magt til det, men også fordi instruktionen af 1784 gav ham vide rammer. Det er tydeligt at se på arkivet, at han havde Finanskollegiet som basis for hele sin kammer- og finanspolitiske virksomhed.

I Finanskollegiets forestillinger ses således en glidende overgang mellem kammer- og finanssager på en sådan måde, at søgning efter konkrete sager må foretages begge steder, og især i kollegiearkivets »Diversesager« findes henlagt en lang række sager, som man skulle have forventet at finde i Rentekammerarkivet. Om disse sager gælder det, at nogle er journaliserede og således af utvetydig proveniens, at andre ikke er det, medens atter andre hidrører fra Schimmelmännns personlige papirer. Om disse gælder det dog for en dels vedkommende, at de først senere er anbragt i kollegiets arkiv og således hænger sammen med, hvad der ligger tilbage af finanssager i det Schimmelmännnske privatarkiv.

Grunden til denne uklarhed er det 18. århundredes – set fra vor tid – mindre behov for at respektere proveniens af en forvaltningsgrens efterladte papirer og en ledende politikers tilsvarende mindre behov for

at sondre mellem sine private papirer, sine embedspapirer og forvaltningsmyndighedens papirer.

Nyere ordningsarbejder har kun til en vis grad kunnet råde bod herpå uden at gøre vold på arkivdannelsen, og søgning efter en bestemt dokumentation må derfor eventuelt finde sted i grænseprovenienserne til de provenienser, hvor det falder naturligt.

Omtalt her er alene arkivdannelsen fra den overordnede finansstyrelse under Finanskollegiet. Nævnes må imidlertid også arkivet fra den vigtigste overordnede finansmyndighed ved siden af den kollegiale finansstyrelse, nemlig Overskattedirektionen af 2. dec. 1762.

Som omtalt fik denne myndighed overdraget forrentningen og nedbringelsen af både den indenrigske og den udenrigske statsgæld.

Af disse overgik imidlertid ved nogle ændringer i den finansielle ledelse den 8.-13. april 1782 den indenrigske gæld sammen med ekstraskatten til Skatkammeret, samtidig med at den udenrigske overtoges af Overskattedirektionens afløser, Overbankdirektionen. Den sidste – i virkeligheden nye – styrelse arvede hvervet som Kurantbankens bestyrelse og naturligt nok tillige bestyrelsen af de to bankkontorer i København og Altona, hvis væsentligste funktion det var at formidle udenlandske betalinger og tage sig af sager vedr. vekselkursen – herunder således også formidling af betalingerne til de udenlandske kreditorer.

For tiden indtil 1782 er Overskattedirektionens arkiv meget righoldigt. Straks fra begyndelsen fik den nye myndighed en placering på højeste niveau i det administrative hierarki, som gav den myndighed til umiddelbart at forestille for kongen. Dens arkiv indeholder derfor forestillinger med kgl. resolutioner, deliberationsprotokoller, korrespondance- og andre sager samt regnskaber m.m. vedr. de aktiver, direktionen fik overdraget til statsgældens forrentning og afdrag.

Blandt disse var den vigtigste ekstraskatten, som blev udskrevet samtidig med direktionens udnævnelse i 1762. Desuden var der indtægterne af de kongelige domæner ved Antvorskov og Vordingborg, de kgl. lottoer, som Struensee havde introduceret, og dertil Kurantbanken og Det almindelige Handelskompagni, som begge var overtaget af staten i 1773.

Dette meget brede engagement i monarkiets kommercielle og finansielle liv og forhold gør direktionens – for størstedelen sagligt og topografisk ordnede – arkiv meget givende.

B: Nærmere at overskue er den anden af de to anførte saggrupper,

nemlig de sager, som hidrører fra assignations- og bogholderfunktionerne. De repræsenterer en arkivalsk kontinuitet i lange og forholdsvis uforandrede rækker og er justeret i overensstemmelse med deres egne behov, mere end de er indrettede efter behov i det overordnede og meget skiftende regi, hvori de er blevet til. De er udtryk for nogle tekniske og upolitiske funktioner og lader sig derfor anskue og beskrive på tværs af grænserne mellem de administrative myndigheder, i hvis underordnede sekretariatsfunktioner de er blevet til. De er således udtryk for en sagsekspedition med faste og klare rutiner og leverer i let tilgængelig form dokumentation for, hvad staten har givet sine penge ud til, og hvorledes den er kommet i besiddelse af de midler, som ikke er indgået som skatter og afgifter. Det er den konkrete enkeltdisposition, som kan dokumenteres i disse sager og ikke den overordnede finanspolitik.

Rentekammerets assignationsvæsen afløste som nævnt Skatkammerets kassevæsen. Det organiseredes i dec. 1679, da Skatkammeret blev til Rentekammeret, og Zahlkassen afløste de gamle rentemesterkasser og blev indrettet i to kontorer, Det dansk-norske og det tyske Assignationskontor.

I dagene mellem den 13. og 19. dec. 1679 gennemførtes forandringen. Skatkammeret holdt afskedskollegium den 17. dec., og det nye Rentekammer holdt sin første forsamling den 19. dec. 1679.

Om assignationskontorenes oprettelse foreligger der imidlertid intet bevaret. Indirekte får vi at vide, at den første chef for det danske kontor var en Niels Rossing, og i tre af kontorets protokoller er de første indførsler daterede den 13. dec. 1679. Det var »Assignationskontorets ordrer til adskillige betjente, ...« (Rtk. 222.342), dets almindelige kopibog, »Missiveprotokol for Danmark og Norge« (Rtk. 222.350) og dets første Assignations- og afregningsprotokol (Rtk. 222.649). I alle tre protokoller er der på første side skrevet: »Holdes i renteskriver Niels Rossings Contor«.

For det tyske kontors vedkommende haves først fra 1685 navne på cheferne. En assignationskopibog er imidlertid ført fra 3. jan. 1680 (jfr. nedenf.).

Ved kgl. resol. af 23. apr. 1781 forenedes de to kontorer til ét assignationskontor, som dog holdt de dansk-norske og de tyske sager adskilte i hver sin saggruppe.

Desuden var der fra 1700 Hovedbogholderkontoret, og udenfor den kollegiale forvaltning stod Zahlkammeret, som bestyrede Zahlkassen.

Den arkivdannelse, som fandt sted i assignationskontorerne, fordeler

sig i saggrupper med kgl. ekspeditioner, korrespondance, kopibøger over indtægts- og udgiftsordrer, assignationsjournaler, hvortil kom bøger over den aktive og passive gæld.

Om disse saggrupper i henholdsvis a. Det dansk-norske assignationskontor og b. Det tyske assignationskontor samt om aktdannelsen i c. Hoved- og kontrabogholderkontoret, d. Land- og Søetatens bogholderier og e. Zahlkassen kan anføres:

a. Det dansk-norske Assignationskontor

I saggruppen med kgl. ekspeditioner er Reglementerne de vigtigste. Der udstedtes i princippet for hvert år et kgl. approberet reglement for hver af de tre etater: Hof- og civiletaten, Landetaten og Søetaten, hvori det først og fremmest var bestemt, hvad finansstyrelsen måtte anviser af lønninger m.m. til civile og militære embedsmænd i hele monarkiet. Desuden var det i begyndelsen i mere begrænset omfang, men efterhånden mere og mere bestemt, hvad der måtte afholdes af udgifter til drift, nyanlæg og vedligeholdelse – civile såvel som militære.

Udgifter, som ikke var approberet i et reglement, måtte finansstyrelsen kun udbetale i henhold til særlig kgl. resolution, som den i reglen modtog i form af kgl. reskripter eller »kommunikerede« kgl. resolutioner.

I forlængelse heraf ligger almindelige rækker af kopibøger, journaler og journalsager.

Det egentlige assignationsmateriale er først og fremmest kopibøger over ordrer til kasserne og amtsforvalterne m.fl. Det er dels nogle Indtægtsbøger, som er bevaret i Rentekammerets arkiv fra 1692 (Rtk. 222.597) og dels »Assignations- og afregningsprotokoller« for alle 3 etater, som indeholder udgiftsordrerne. De er som nævnt bevaret fra 1679 og etatsvis fra 1681 for Hof- og civiletatens vedk. (Rtk. 222.651) og fra 1692 for de militære etaters vedk. (Rtk. 222.751 og 222.768).

Indtægtsbøgerne er kronologisk førte kopibøger over indtægtsordrer og kan sammen med Assignations- eller udgiftsbøgerne siges at udgøre kontorets kassekonto, på hvilken indtægtsbøgerne er creditsiden og assignationsbøgerne er debetsiden.

I Indtægtsbogen findes indført kopier af alle finansforvaltningens ordrer til Zahlkassen og Den norske Kasse om at modtage og bogføre statens indtægter, ligesom den indeholder ordrerne til Den norske Kasse og de tyske kasser, amtsforvalterne og de tilsvarende embedsmænd i hertugdømmerne og Norge samt modtagerne af de mange andre og vidt

forskellige, kongelige indtægter om til Zahlkassen eller Den norske Kasse at indbetale et nærmere angivet beløb.

Også i de tilfælde, hvor en udgift fandt sted direkte fra en amtstue, findes det beløb, en amtsforvalter f.eks. fik ordre om at betale til en militær enhed, krediteret kongen i indtægtsbogen samtidig med, at den debiteredes ved indførsel i Udgiftsbogen.

En indtægtsordre kunne som nævnt rettes til Den norske Kasse og et beløb beordret ført til indtægt i dens eget regnskab. Og den kunne være rettet til et norsk amt, i hvilket tilfælde det var beordret Den norske Kasse at føre pengene til indtægt og eventuelt til udgift til et bestemt formål eller til Zahlkassen. At en ordre til Den norske Kasse kunne gå ud på slet og ret at føre et beløb til indtægt viser kassens status på niveau med Zahlkassen.

I assignmentskontoret førtes yderligere en assignments- eller kassejournal, fra 1801 benævnt »Fodjournal«, som er en enkelt kronologisk ført »Journal over Indtægter og Udgifter ved Det danske og norske Assignations- og bogholder Kontor«. Den påbegyndtes i Rentekammeret i 1738 (Rtk. 222.564) og registrerer indtægter og udgifter i Zahlkassen og Den norske Kasse.

Over gældsforholdene førtes allerede i Rentekammerets dansk-norske assignmentskontor en række protokoller (Rtk. 222.786ff) af meget forskellig art, af hvilke især må nævnes de forskellige »Forstræknings- og obligationsprotokoller« over »forstrakte« indenrigske kapitaler og assignmentsprotokoller vedr. samme 1678-1762 samt de talrige sager vedr. de udenlandske lån. Disse sager dækker tiden indtil begyndelsen af 1760'erne, da gældsforvaltningen overgik til Overskattedirektionen. I dens arkiv (Gr. III) rækker sagerne vedr. »KM.s aktive og passive gæld« frem til begyndelsen af 1780'erne, på hvilket tidspunkt gældssagerne samledes under det nye finanskollegium af 1784.

Til at ekspedere gældssagerne oprettedes i 1784 under Finanskassedirektionen et Kontor for de aktive og passive Fordringer, som førte hovedbøger over begge slags gæld. Udskilt derfra og henlagt til et særligt kontor blev i 1802 de aktive fordringer.

b. Det tyske assignmentskontor

Aktdannelsen i det tyske assignmentskontor er naturligvis meget lig den, der kan registreres i det dansk-norske, men er navnlig fra tiden før 1771, da kontoret sorterede under Rentekammerets tyske afdeling, mindre klar og mere blandet, end den er i det dansk-norske kontor.

Det skyldtes, at det tyske kontor ikke havde samme centrale funktioner og desuden fungerede som et almindeligt renteskriverkontor.

Kontoret synes at kunne spores tilbage til 1680 og havde ved siden af anvisningen først revisionen af de holstenske regnskaber, siden revisionen af de slesvigske og de udenlandske agents regnskaber. Først ca. 1760 blev det benævnt Tyske Assignationskontor.

I kontorets kgl. ekspeditioner og de almindelige korrespondancesager ligger anvisningssagerne sammen med de almindelige renteskriversager. Dets civiletsreglementer er bevaret fra 1711 (C 143) og dets anvisningsprotokoller fra 1684 (C 174), men dets kopibøger er bevaret helt fra 3. jan. 1680 (C. 146). Af disse sidste er bindet fra 1680-81 ført egenhændigt af overrentemester Henrik v. Stöcken. Brevene deri er naturligvis skrevet i hans navn og er for en væsentlig del anvisende.

Kontoret besørgede også anvisningen på udlandet og fra 1697 til 1768 førtes en »Ausländisches Protocoll zu dem Deutschen Assignations-Contoir gehörig«.

Anvisningen fandt sted på de kasser, der fra tid til anden var i funktion i Hertugdømmerne: Rendsborg-kassen, Kiel-kassen, Oldenburg-kassen for Oldenburg og Delmenhorst samt kasserne i Hamborg og Amsterdam, hvor de udenlandske betalinger fandt sted.

Kassevæsenet i Hertugdømmerne saneredes efterhånden, og fra 1779 var det samlet i Den slesvig-holstenske Hovedkasse i Rendsborg, ved siden af hvilken man bevarede kassen i Amsterdam for de udenrigske betalinger. I assignationskontorets arkiv findes bevaret korrespondance m.m. med disse kasser.

Vedr. diverse aktive og passive gældsforhold findes der også sager i assignationskontorets arkiv.

c. Hoved- og kontribogholderkontoret

Kontobøger over de indtægter og udgifter, som assignationskontorerne besørgede, er muligvis ført i selve kontorerne fra begyndelsen af, men er fra ca. 1700 ført i et særligt Hoved- og kontribogholderkontor. Det skulle kontere alle indtægter og udgifter i hele monarkiet og føre en kontrajournal til assignationskontorenes kassejournal.

Den vigtigste af kontorets hovedbøger er Hovedindtægtsbogen, hvori kongen blev krediteret sine indtægter. Den har konti for oppebørselsmyndigheder og kasser i hele monarkiet, hvor det oppebårne overalt er debiteret og samtidig krediteret kongen, idet det på kreditsiden er ført, hvorledes det af den enkelte myndighed opkrævede er placeret eller anvendt:

1. hvad der blev sendt til Zahlkassen, og
2. hvad der betaltes til de kongelige kasser i Norge og Hertugdømmerne, på hvis konti i bogen der så er debiteret oppebørselsbetjentene og krediteret Zahlkassen og/eller et nærmere bestemt udgiftsformål, og
3. hvad der efter ordre er betalt direkte til et bestemt formål, idet der så på de respektive konti vil være krediteret formålet.

Hierarkiet med Zahlkassen som »overkasse« og kasserne i Norge og Hertugdømmerne som underordnede kasser var den grundliggende orden. Men også mellem oppebørselsstederne var der en hierarkisk orden, idet amtstuerne og de tilsvarende embeder i det øvrige monarki (i Norge fogederne, i Hertugdømmerne amterne, landskaberne og godserne) var en slags underordnede lokalkasser, hvorfra der kunne udbetales, og hvortil alle skatter og afgifter (også byernes og toldstedernes oppebørsler) indbetaltes uden for hovedstaden. På en lavere placeret oppebørselsmyndigheds indtægter – f.eks. et toldsteds – kunne der således ikke assigneres, og efterhånden ophørte man med i Hovedindtægtsbogen at føre konti for sådanne embeder.

Hvad der voldte problemer på disse indtægtskonti var især krediteringen af de såkaldte »Uapproberede udgifter«, som var foretaget, og som helt uspecificeret var påført »pro saldo« og således indgik i balancen.

»Uapproberede« udgifter var udgifter, som finansstyrelsen havde anvist direkte og udenom Zahlkassen. De voldte problemer og stillede revisionen over for store opgaver. At det var helt naturligt og nødvendigt, at udgifter skulle kunne foretages af et amt direkte, var allerede forudsat i instruktionen af 1700 for de deputerede, hvor det hedder i § XVIII, at »saavidt muligt er, skulle assignationerne anvises på de steder, hvor pengene staa, og ikke uden tab og risiko kunne her bringes udi kassen, ...«.

Kontrollen med de uapproberede udgifter var imidlertid vanskelig, fordi det var muligt under dem at skjule en kasseangel.

Ved kgl. resolution af 30. jan. 1793 på Rentekammerets forestilling blev det bestemt, at der alene måtte anvises gennem Zahlkassen. De uapproberede udgifter, som findes indført i Hovedindtægtsbogen efter dette tidspunkt, har fundet sted i henhold til et kreditiv fra Zahlkassen. Først når der forelå dokumentation for udgiftens afholdelse, blev den »approberet« og regnskabsført.

Der var dermed sket en ny og afgørende centralisering i Zahlkassen.

Ved siden af Hovedindtægtsbogen førtes en Hovedudgiftsbog, hvor alle monarkiets udgifter findes konterede på lønnings-, drifts-, anlægs- og vedligeholdelseskonti, på hvilke det i reglementerne og ved specielle

Anno 1782
 Kort Extract over Hans Kongelige

<u>Sifkommer</u>		Dagde p
Com Postens Udskott til Ullmanns Gaarder Anno 1781. efterforrige Hans Prens Udskift. Penge Tilning, paa Folio 117.....		168170. 20
 Anno 1782. 		
1	Efter det Extraordinaire Civil Reglement ..... deraf indbetalt i det Westindien hvorover det Konge- lige Udskift paa Le Croix og Le Monnoir holdt foruden Altlighed	157798. 60 1572170. 27
2	Efter det Extraordinaire Civil Reglement	673772. 70
3	Efter det Civil Reglementet	200001. 70
4	Efter Kongelige Allernaadige Beslutninger og Resolu- tioner Extra udenfor Reglementerne	603777. 20
5	Imod Indtagte Ordre	61770. 70
		117177. 70

Civiletatens balancekonto i Hovedudgiftsbogen for 1782. Krediteret er kreditsaldoen for 1781 samt, hvad der for året 1782 var bevilliget ved reglementer og særlige kongelige resolutioner, og desuden hvad der var beordret indbetalt til speciel brug for etaten. Debiteret ses, hvad der var

Anno 1782. 925

Majestæts Civil. Eents Udgifter Svødt 1782.

<u>Assigneret</u>	<u>Diagde, /</u>
Daas Takel, Casen.....	267582. 72
Norske, Casen.....	172501. 19 1/2
Alsvig, Hoffmanske, Casen.....	657777. 7
Amsterdam, Casen.....	21. 20
<u>Summa,.....</u>	<u>7087880. 29 1/2</u>
<u>Menageret</u>	
1/2 Procents for Exempler Papir og Præntede Betalings.....	708. 72
Procentskatt af Embedsmændes Løjer og Pensioner.....	1577. 2
og af de berisgde Fonds som ikke udbetales.....	105787. 7 1/2
Næstere er udbetalt til Ultimum Decemb. A. 1782.....	158217. 7
	<u>Diagde 1171675. 1/2</u>

assigneret på kasserne og dermed udbetalt, såvelsom hvad der ikke var udbetalt («menageret»). Tilbageholdt var f. eks. procentskatten på embedsmandslønninger, en slags kildeskat. På kontoen fremkom endelig en creditsaldo, som overførtes til næste år. (Foto: Tage Ludvigsen).

kongelige resolutioner bevilgede findes krediteret, og det assignerede findes debiteret.

Endelig førtes nogle Kontrajournaler, hvori man kontrajournaliserede assignationskontorenes kassejournaler og således foretog en samlet kontrajournalisering af indtægter og udgifter i alle monarkiets kasser og vedr. alle etaters indtægter og udgifter.

d. Land- og Søetatens bogholderier

Mest specificerende er Hovedudgiftsbøgerne for Hof- og civiletatens vedkommende.

For Land- og Søetatens vedk. blev der derimod assigneret i nogle store beløb, hvad der månedligt skulle udbetales til hærs og flådes drift og anlæg.

Det hang sammen med, at de to militære etater fremdeles – men dog under finansstyrelsen – havde sine egne kasser og bogholderier.

For april 1778 ses det således i Landetatens assignations- og afregningsprotokol, at Generalitets- og Kommissariatskollegiet den 14. mar. havde rekvireret 80.000 rdl., som det den 20. mar. befales Zahlkassereren at betale til »armeens underhold«.

Dette runde beløb er indført i Hovedudgiftsbogen og i Zahlkassens udgiftsbog for Landetaten, men kan derfra følges videre til bøgerne i Generalkrigsdirektoriets Bogholderkontor, i hvis »Kammeranvisningsbog« man kan finde det indført som modtaget, og i hvis Kassebog over Krigskassen det findes indført som indtægt.

Tilvejebringelsen og opkrævningen stod det militære kollegium naturligvis ikke for. Den foretoges af Assignationskontoret efter direktoriets nærmere anvisning. Den samme dag, 20. mar. 1778, da Zahlkassen af assignationskontoret fik ordre om at anvise 80.000 rdl. til Landetaten for april, sendte kontoret en *indtægts*ordre til amtsforvalteren i Aarhus amt om til Zahlkassen at indbetale to nærmere bestemte beløb ved at betale dem til henholdsvis Det jyske Infanteriregiment og Slesvigske Regiment. I assignations- og afregningsprotokollen var beløbet som nævnt udgiftsført som en del af de 80.000 rdl., medens de i Zahlkassens udgiftsbog for Landetaten er udgiftsført for hvert regiment.

I Generalkrigsdirektoriets hovedbog findes de beløb, regimenterne fik for april 1778 krediteret på deres respektive konti.

Såvel under de landmilitære (fra 1750) som de sømilitære (fra 1663) var der egentlige kasserer- og bogholderkontorer, som førte såvel hovedbøger som kassejournaler.

e. Zahlkassen

Zahlkassens regnskab var i princippet kun kassejournaler, men deres dokumentation kan række videre end assignationskontorenes (jfr. ovenf. om Landetaten). Der førtes en indtægtsbog og en udgiftsbog for hver af de tre etater. I begyndelsen synes man at have villet kontere i protokollerne, men opgav det så igen. Efterhånden blev disse kun kronologiske kassejournaler over assignationskontorenes indtægts- og udgiftsordrer. Af bilagsmateriale er intet bevaret i kassens arkiv.

Kongens kassevæsen var dog stadig ikke Zahlkassen alene. Rundt omkring overlevede mindre kasser af forskellig art. Vigtigst at nævne er den Ekstraskattekasse, som med aflæggere og filialer i hele monarkiet modtog provenuet af ekstraskatten af 1762. Den københavnske kasse bestyredes af Zahlkassereren, og dens regnskaber ligger sammen med Zahlkassens regnskaber.

Om anvisningen i det hele taget kan det anføres, at man efterhånden også på det »civile« finansområde måtte opgive at lade den centrale anvisning anvise alle de mange små udgifter. I lighed med, hvad man gjorde i de militære etater, gik man for flere og flere større myndighedsområder eller institutioner over til at anvise store beløb, hvis fordeling man overlod til de pågældende institutioner at foretage og aflægge regnskab for.

Dette var også forudsat i Rentekammerets nævnte forestilling af 22. jan. 1793, hvorved det blev bestemt, at der ikke måtte anvises udenom Zahlkassen, og at amtstuerne m.fl. ikke mere måtte være hovedkasser. En forudsætning for denne forandring var, at man der ophørte med at anvise de mange småbeløb hver for sig. Det kunne klares, »naar alle udgifter, som grunde sig på reglementet, forordninger og kongelige resolutioner, straks formelig af vedkommende departement bliver rekviserede«.

Henvisninger:

De enkelte, beskrevne rækker af protokoller og løssager findes med evt. nummerering anført på en sådan måde, at det umiddelbart fremgår, hvor de hører hjemme.

Assignationssager m.m. fra tiden 1679 til 1771 findes registreret i Vejledende Arkivregistraturer XII, Rentekammeret I, ved Jens Holmgaard, 1964, s. 48-56, og Folioregistratur nr. 191 (ikke publiceret), Rentekammerets Afdeling vedr. Hertugdømmerne, ved Johanne Skovgaard, s. 3f og 175-209.

Arkivet fra Finanskollegiet 1771-84 er registreret i Folioregistratur nr. 236 ved Morten Westrup, medens Finanskollegiets og Finanskassedirektionens arkiver 1784-1816 kun er registreret i den gamle Vejledende Arkivregistraturer III, ved J. Bloch, 1900.

Dog findes på sedler en registratur over Overskattedirektionens arkiv 1762-82 ved P. A. Heiberg.

En oversigt over alle finansarkiver findes i Rigsarkivet og Hjælpemidlerne til dets Benyttelse I-II, 1983, s. 469-526. Arkiverne fra diverse bogholderier, således Land- og Søetatens, findes dog fortegnede i afsnittene vedr. de respektive kollegiers arkiver.

Finansarkiverne og deres dokumentation findes behandlet i Carl Christiansen, Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie II, 1922, s. 21ff, J. Boisen Schmidt, Studier over Statshusholdningen i Frederik IV's Regeringstid, 1967, Hans Chr. Johansen, Dansk økonomisk Politik i Årene efter 1784 I-II, 1968 og 1980 samt i Frank Jørgensen og Morten Westrup, Dansk Centraladministration i tiden indtil 1848, 1982.

I øvrigt henvises til forordnings- og reskriptsamlingerne samt til Johan Grundtvig, Meddelelser fra Rentekammerarchivet, København 1871-78.

E. H. Schimmelmans forestilling af 29. maj 1784 findes udgivet i Regeringsskiftet 1784, Fremstillinger og Aktstykker, 1888, s. 294-306.

Navnet er Prange!

Anmeldelse af *Knud Prange: Mit navn er Jensen. En håndbog om slægtsforskning, Danmarks Radio 1989, 56 sider, kr. 88,-* og *Knud Prange: Lokal historie – en håndbog, Dansk historisk Håndbogsforlag, 1989, 356 sider, kr. 188,-*.

Af Poul Thestrup

Lad det være sagt med det samme: »Mit navn er Jensen« er ikke en afløser for Fabritius og Hatt: »Håndbog i slægtsforskning« eller Hans H. Worsøe: »Find dine rødder«. Men det giver »Mit navn er Jensen« sig heller ikke på nogen måde ud for at være. Dens formål angives at være at fortælle, hvordan man kommer i gang med slægtsforskning, og hvordan man griber det praktiske arbejde an samt at vise nogle af de perspektiver, der ligger i et slægtshistorisk arbejde, så læseren kan få nogle ideer om de mange muligheder, der står åbne for ham/hende.

Ud fra denne synsvinkel er bogen klart vellykket. Læser man den fra ende til anden, får man mange nyttige oplysninger om, hvordan man kommer i gang, og mulighederne illustreres med mange små eksempler. Dette medfører så til gengæld, at det ikke er nogen særlig god bog at slå op i. Der er ikke noget stikordsregister, og det er ikke altid lige logisk, hvorfor bestemte oplysninger er anbragt i ét afsnit og ikke i et andet. Nogle af oplysningerne står også adskillige steder, men det er selvfølgelig bedre, end hvis de slet ikke stod i bogen. F.eks. får vi adskillige gange at vide, at det er en god idé at opsøge det lokalhistoriske arkiv for det område, hvor ens forfædre har boet. Her kan man, fortælles det, ofte se kopier af kirkebøger og folketællinger, og hver gang anføres det, at det lokalhistoriske arkiv måske har lavet navneregistre til den lokale avis. I mangel af stikordsregister er der i bogen sat en side af til en forklarende ordliste. Indenfor en sådan snæver pladsramme kan det altid diskuteres, hvilke ord der skal med, og hvilke der er overflødige, men ordlisten som sådan er i hvert fald klart berettiget.

Måske er det den megen tale om de lokalhistoriske arkiver i bogen, der har fået Danmarks Radios forlagsredaktør til at tage fejl og i pressemeddelelsen præsentere Knud Prange som leder af »det lokalhistoriske arkiv ved Københavns Universitet«. For folk med lidt nøjere kendskab til branchen er det bekendt, at Knud Prange efter en 13 års arkivar-karriere siden 1970 har været leder af Lokalhistorisk Institut ved Københavns

Universitet. Knud Pranges tilknytning til lokalhistorien er nok baggrunden for det klart mest positive træk ved »Mit navn er Jensen«. Nybegyndere i slægtsforskningen vil ofte nøjes med at opbygge yderst kortfattende skematiske »stamtræer« med oplysninger om fødsel, ægteskab og død – men uden meget kød på. I »Mit navn er Jensen« gøres der meget ud af at forklare, hvordan man kan finde oplysninger både om de huse og det område, folk boede i, og hvad der i øvrigt skete i tiden i lokalområdet. Vi får også meget at vide om, hvordan man ud fra skifter kan få beskrevet forældrenes hjem. Til gengæld er det vel nok for summarisk, at skiftesystemet før 1850 kun beskrives på følgende måde: *»Kommer man tilbage til begyndelsen af 1800-årene var skiftesystemets opbygning ret broget, idet de forskellige grupper i samfundet havde hver sin slags skifteforvalter. Systemet er dog ikke mere indviklet end at det er til at finde ud af«*. Herefter henvises læseren så til at benytte »vejledninger og håndbøger« samt navneregistrene på arkivernes læsesale. På dette sted kunne forfatteren godt have sat ti linier af til at forklare, at fæstebøndernes skifter før 1850 skal findes under godset, mens selvejerne og borgerne hørte under den mere almindelige øvrighed, og at der var specielle regler for gejstlige etc.

Når en vejledning til slægtsforskning er skrevet af en gammel rotte i faget som Knud Prange, skal man naturligvis ikke vente at finde væsentlige fejl. Det har dog ikke kunnet undgå at irritere anmelderen, at vi endnu en gang får at vide om 1769-folketællingen *»at der næsten ikke er bevaret noget af den«*. For benyttelse af folketællinger til slægtshistorisk formål kan det måske være det samme, om tællingslister er gået tabt eller de aldrig har eksisteret, men det er dog trods alt ikke helt det samme. Prange kunne i stedet have skrevet, at 1769-folketællingen ikke blev foretaget ved, at præsterne skulle udfylde navnelister, men at de kun skulle udfylde tabeller over befolkningens alders- og erhvervsfordeling i sognet. Dette havde været en korrekt forklaring. Den kunne så – hvis man syntes, at der var plads til det – have været udbygget med en forklaring om, at det derfor helt var op til de enkelte præster at få den idé, at det var nødvendigt at lave en navneliste før udfyldelsen af tabellen med tal. Præsternes sammentællingsskemaer med alders- og erhvervsfordeling er jo faktisk bevaret i betydeligt omfang, og kan bruges til beskrivelse af forholdene i lokalsamfundet. Derfor er det vildledende at sige, at 1769-folketællingen næsten ikke er bevaret. Det er i øvrigt nok typisk, at det fortrinsvis er for ret store byer, at vi har bevaret navnelister fra 1769. Her har det været en nødvendighed med navnelister som grundlag for udfyldelse af det sammentællingsskema, der skulle sendes

ind. I de fleste landsogne har præsten formentlig været mindre formel ved udfyldelsen af det indkrævede skema. Dette er i hvert fald en rimelig forklaring på, at der ofte ikke er det samme antal personer på alderstabellen og på erhvervstabellen for et sogn.

I bogens indledning gøres der meget ud af at argumentere for, at vi slægtsmæssigt alle er »lige gode«. Selv om man hedder Jensen, kan der være lige så stor grund til at søge sine rødder, som hvis man har et fornemt klingende navn. Ikke desto mindre er slægtstavle-eksemplerne i påfaldende grad centreret om »kendte navne«, men de er trods alt nok mere salgbare. Alt i alt er der dog tale om en god appetitvækker, som – tyder det allerede nu på – sammen med de fire fjernsynsudsendelser, den knytter sig til, nok skal hjælpe med til at få fyldt arkivernes læsesale. Der er dog på dette område på ingen måde tale om bondefangeri fra Pranges side. Der gøres i bogen tydeligt opmærksom på, at der – i hvert fald i perioder – kan være vanskeligheder med at få plads på nogle af arkivernes læsesale. Om bevillinger vil følge med den forøgede tilstrømning af gæster, er et andet spørgsmål. I bogen gøres meget ud af at pointere, at det er gratis at drive slægtsforskning på arkivernes læsesale. En konsekvens af den forøgede tilstrømning kunne blive, at gratisprincippet ret snart må opgives.

I bogen »Lokal historie« (bemærk mellemrummet mellem de to ord) er emnet, målgruppen og bogens omfang et andet, men sammenhængen mellem de to bøger er alligevel tydelig nok. Mens emnet i »Mit navn er Jensen« er personalhistorien, men med tydelige sideblik til lokalhistorien, er det i »Lokal historie« omvendt. Her er emnet lokalhistorien, men mange af eksemplerne er personalhistorisk prægede.

Der findes ingen dansk lærebog i arkivkundskab. Selv om »Lokal historie« ud fra sin titel »kun« giver sig ud for at være en håndbog i lokalhistorie, er den med hensyn til den arkivheuristiske disciplin af arkivkundskaben imidlertid det nærmeste, vi hidtil er kommet en sådan lærebog i arkivkundskab. Selv om man ikke føler sig som egentlig lokalhistoriker, men snarere mener, at det, man beskæftiger sig med, er »ældre socialhistorie« eller lignende, kan man dog roligt anskaffe sig »Lokal historie«, medmindre man er meget velbevandret i arkivjunglen. Selv om det slet ikke officielt er bogens formål, må man da også regne med, at den vil blive brugt som universitetslærebog. Det vil i hvert fald være en stor fordel for såvel studenter, der skal skrive speciale i landsarkiv-materiale, som for arkiverne, hvis studenterne, inden de startede på arkivet, havde læst de to centrale kapitler (6 og 7) i »Lokal

historie«. Hvad der her står om »Arbejdsteknik« og »Arbejdet med administrative arkivalier« er simpelt hen en gennemgang af de væsentligste dele af landsarkivernes materiale og de metoder, der skal bruges for at nå frem til de for forskeren relevante dele af materialet. Disse to kapitler fylder da også tilsammen ca. en tredjedel af bogen.

En anden meget rosværdig ting ved bogen (foruden sagregisteret) er den sagligt ordnede litteraturliste, der indeholder langt det meste af det, lokalhistorikere og andre arkivbenyttere kunne have brug for. Dels kan litteraturlisten bruges separat, dels er teksten blevet meget lettere, ved at henvisningerne til de komplette bogtitler har kunnet foretages ved blot med numre at henvise til litteraturlisten.

Det er ikke nogen tilfældighed, at denne anmeldelse starter med at referere til kapitel 6 og 7. Bogen kan godt være lidt svær at komme i gang med. De første tre kapitler: »Den glade videnskab«, »Hvad er lokalhistorie« og »Dansk lokalhistorie gennem tiderne« kan ikke siges at være strengt nødvendig læsning for enhver, der ønsker at komme i gang med lokalhistorisk arbejde. Her synes forfatterens personlige interesser i nogen grad at have overskygget hensynet til gennemsnitslæseren. Man må dog håbe, at gennemsnitslæseren kommer igennem disse tre kapitler og når frem til side 62, hvor kapitel 4 »Om at komme i gang« starter. De tre første kapitler er i langt højere grad lokalhistoriens historiografi, og den er det vel ikke nødvendig at kende i detaljer for i praksis at dyrke lokalhistorien. Dette skal ikke forstås sådan, at der ikke står både væsentlige og morsomme ting i de tre kapitler, men ud fra en pædagogisk synsvinkel havde det nok været klogere at anbringe f.eks. »Dansk lokalhistorie gennem tiderne« bag i bogen til læsere som nåede så langt. Forfatteren kan naturligvis forsvare sig med, at bogen har en udmærket indholdsfortegnelse, og at folk bare kan springe over de afsnit, som de ikke mener, er relevante, men i praksis kommer man jo let til at læse en sådan vejledning fra en ende af.

I kapitel 2 »Hvad er lokalhistorie« får vi både noget at vide om »den folkelige lokalhistorie«, »lokalhistorie som videnskab« og »den nye lokalhistorie« og til det mere morsomme her hører afsnittet om repræsentativitet, hvor det demonstreres, hvordan man kommer til kort, når man vil udvælge *den* repræsentative by eller *det* repræsentative sogn. Morsomt er det, men samtidig synes afsnittet at vise, at forfatteren ikke selv i tilstrækkelig grad har forstået begrebet statistisk repræsentativitet.

Når man så endelig i kapitel 4 »Om at komme i gang« kommer i gang, får man mange gode råd, selv om den første del af kapitlet i høj grad er smagsprøver på, hvad der kommer senere i bogen, men det kan læseren

jo ikke vide på dette tidspunkt. Kapitlet indeholder dog også et selvstændigt afsnit om »gode hjælpere: grafer, kort (og) tematiske kort«, hvori brugen af tabeller også behandles. Som eksempel gengives et kort over Odsherred, hvor der for hvert sogn er angivet procenten af ægteskaber, hvor både manden og hustruen i 1845-folketællingen anføres som værende født i sognet. I figurteksten står, at det er en udbredt, men fejlagtig opfattelse, at tidligere tiders landbefolkning sjældent flyttede bort fra deres fødesogn, men at der på dette område er store forskelle og at disse undertiden kan hænge sammen med geografiske forhold. Videre hedder det, at Odsherred-kortet viser, at mens det »indre på Sjælland« kun var 10-20 % af ægteparrene, der var »helt lokale«, så blev befolkningen mere og mere rodfast, jo længere man kom ud på halvøen, men at Nørre Asminderup, hvor kun 14 % af ægteparrene bestod af to lokalt-fødte, er en klar undtagelse, og påkalder sig derved en særlig interesse. Hertil kan anføres, at det ud fra en lokalhistorisk synsvinkel kan være i orden at se på undtagelserne i stedet for reglen, som set i en socialhistorisk synsvinkel ville være den interessante, men at hele princippet nok kunne have fortjent en nøjere forklaring fra Pranges side. Han nævner selv geografiske forhold som forklaringsvariabel, men følger det ikke op. Folk i Odsherred er naturligvis ikke mere bofaste, blot fordi de bor i Odsherred og ikke »inde på Sjælland«, men fordi Odsherred inden Lammefjordens udtørring, som Pranges kort også viser, egentlig bestod af én lang slyngt landtange, hvor sognene lå som perler på en snor. De enkelte sogne havde derfor ikke grænser til så mange nabosogne som sognene »inde på Sjælland«. Der var derfor i Odsherred generelt mindre mulighed for kontakt med mange potentielle ægteskabspartnere fra tilgrænsende sogne end inde på Sjælland. Det eneste Odsherred-sogn, der ligner et indlandssogn ved næsten helt at være omgivet af andre sogne, og hvor man derfor må forvente mange kontakter til nabosognene, er det nævnte Nørre Asminderup, men det er måske netop meningen, at man selv skal ræsonnere sig frem til dette ud fra kortet? Hvad læseren i hvert fald ikke kan nå frem til ud fra kortet, er dog, at Nørre Asminderup i 1845 befolkningsmæssigt er det tredie-mindste sogn i Odsherred, og at de tre sogne, der grænser til Nørre Asminderup, hver især havde befolkninger, der er to til fire gange så store som Nørre Asminderup.¹ Sognet har derfor ikke udgjort en befolkningsmæssig enklave. Udbuddet af ægteskabspartnere fra nærtliggende nabosogne har naturligt været stort.

Kapitel 5, der således er det sidste kapitel inden de to kapitler 6 og 7 – som anmelderen opfatter som bogens hovedberettigelse – bærer titlen

»Om at arbejde med kritik og metode«. Her gives et rids af den traditionelle kildekritiks metode. Eksemplerne er – bevares – »lokale«, men måske ikke de mest relevante for en begynder i lokalhistorien. Hvor mange får brug for at kunne afsløre genbrug af 1500-tals ligsten, hvor våbenskjold ikke svarer til navn, eller afsløring af fejl i Trap, hvor våbenskjoldet på et dåbsfad er blevet tolket forkert. Er det igen ikke snarere forfatterens personlige interesser, der får lov til at dominere over læsernes mere jordnære behov? Det, der står i kapitlet om kvantitativ metode, er i hvert fald ikke til megen hjælp for lokalhistorikeren, der vil forsøge at opstille sin første tabel og fortolke den. Det er da meget morsomt, når Prange refererer, at nogen har demonstreret en nøje sammenhæng mellem uægteskabelige fødsler og kornprisens højde, men at teorien om sammenhæng har måttet afvises, fordi kornpriserne var fra perioden 1720-50 og de uægteskabelige fødsler fra 1820-50. Meget hjælp til nybegynderen giver sådanne eksempler imidlertid ikke!

Det, bogen først og fremmest bør bedømmes på, er imidlertid – som allerede tidligere fremhævet – kapitlerne 6 og 7, hvori man får den for tiden på markedet opdrivelige bedste oversigt over, hvilke lokale arkivfonde der specielt i landsarkiverne står til lokalhistorikerens rådighed, og hvad de kan bruges til. Med hensyn til muligheden for at anvende Rigsarkivets bestand i lokalhistoriske sammenhænge, synes forfatteren derimod på forhånd at have givet op. Vi får henvisning til guiderne og oversigterne, men kun i ringe grad vejledning til at komme i gang med at udnytte materialet for en bestemt lokalitet. Her kunne nogle af de mange sider, som er anvendt til bogens historiske indledning, måske være brugt bedre. Når man ved en lettere sammenkøgn af billedteksterne på side 171-172 kommer frem til udsagnet: »Danske Kancelli var ekspeditions-kontor for kongelige afgørelser ... Rentekammeret tog sig af den økonomiske forvaltning« er der vel ikke megen tvivl om, at opgavefordelingen mellem de to hovedgrene af den centrale statsforvaltning kunne have været udtrykt mere specificeret.

Det er måske også for simpelt – i hvert fald for visse dele af landet – når Prange summarisk forklarer, at herredet danner grundlag for landets inddeling i henseende til retsvæsen, provstier, lægekredse, udskrivningskredse, skattekredse etc., og at man blot slår op i Trap, hvilket herred et sogn hører til, hvorefter det eneste problem er, hvilke herreder der på det relevante tidspunkt er samlet under én herredsfoged etc. Her kunne godt have været anført, at herredsgrænserne i mange tilfælde forløber ret forskelligt – alt efter hvilken type herred – der er tale om. Man føler trang til at citere Elklit, der i sin behandling af 1845-folketællingen

demonstrerer, hvordan han i 1845 har truffet på fire herredstyper med afvigende grænser med hensyn til, hvilke sogne der hørte til herredet: Den gejstlige herredsinddeling, den juridiske herredsinddeling, den »almindelige« herredsinddeling (som senere er blevet anvendt i Trap) og endelig den inddeling, som Rigsarkivet har anvendt ved opstilling af 1845-folketællingen.² Det kunne også godt have været nævnt, hvordan de civil-juridiske herredsgrænser slet ikke behøver at følge sognegrænser, men at dele af sogne kunne høre under birker, og at materiale om civile forhold – herunder tinglysning – fra de dele af de enkelte sogne, der hørte under birket, skal søges i birkedommerarkivet og ikke i herredsfogedarkivet.

Med hensyn til skiftejuridisk får vi til gengæld en meget pædagogisk gennemgang og bl.a. en skematisk oversigt, som nok kunne have været brugt i »Mit navn er Jensen« for at vise hovedprincipperne. På dette punkt er man altså noget bedre hjulpet ved at tage håndbogen i Lokal historie end ved at anvende bogen om slægtsforskning, selv om skiftematerialet, som påvist i »Mit navn er Jensen« er den væsentligste kilde til at give kød på stamtræet.

Også »Lokal historie« er – som »Mit navn er Jensen« – velillustreret, og via illustrationerne og deres tekster får man lyst til at gå i gang med bogen og senere grave sig ned i det lokale kildemateriale. Mange af illustrationerne er direkte morsomme. F.eks. gengives på side 187 et brev fra 1760 fra Karen Svends i Brønshøj til amtmanden over Københavns amt under henvisning til, at brevet er ét af mange – ikke mindst fra kvinder – som kan findes blandt indkomne breve i amtsarkiverne. I brevet (og gengivet i billedteksten) forklarer hun, at hun ikke kan betale skatterne, fordi hendes mand er »gammel og så godt som udlevet, ja følgelig udelig at drages med«, og i den del af brevet, der ikke er gengivet på illustrationen, skal hun ifølge billedteksten have udtrykt håb om, at »Gud med det første skulle ved døden skille mig af med den gamle mand, hvorved kunne ske en kvindelig omskiftelse til stedets forbedring«. Det er selvfølgelig spændende, hvad det er for en form for »kvindelig omskiftelse«, hun forestiller sig efter mandens død. Er hun klar til at indlede et uregistreret partnerskab med en anden kvinde i landsbyen, så snart manden er død? Desværre må man forkaste disse teorier, når man får selve brevet frem og kan læse den del, der ikke er gengivet på illustrationen. Det, hun lover amtmanden, er ikke en »kvindelig omskiftelse til stedets forbedring« efter mandens død, men desværre kun en »kendelig (stavet: »Kiendelig) omskiftelse til stedets forbedring«.³

Alt dette skal dog ikke forklejne, at man som vagthavende på et landsarkivs læsesal ville være noget lettere stillet, hvis de potentielle nye forskere af enhver art – herunder også universitetsstuderende – der dukker op her, havde læst og forstået bare dele af »Lokal historie«, inden de begyndte på arkivet. Så kunne læsesalsvejledningen koncentreres om de mere specielle problemer, således at der alt i alt kunne komme væsentlig bedre historieskrivning ud af det med den samme ressourceindsats.

Noter:

1. Statistiske Meddelelser 4,37,1 1911, s. 12-13.
2. Jørgen Elklit: Folketællingen 1845. Metodiske problemer ved databehandling af et folketællingsmateriale, bd. 1, Århus 1969, s. 34-37 og bd. 2, bilag VI.
3. La Kbh.: Københavns amt: Breve fra diverse embedsmænd og partikulære personer 1759-60.

INDHOLD

- 209 Michael Bregnsbo
»Til evindelig Eiendom
og saa længe Kirken er
til forbeholden«.
- 225 Hans Kargaard Thomsen
Arkivernes initiativer ved
den store retspleje-
reform af 1916/19
- 251 Karen Hjorth og Dan Tørning
Edb-journaler.
- 270 Morten Westrup
Finansarkiverne 1679-1816.
- 293 Poul Thestrup
Navnet er Prange!

